

Maan hiljaiset

Juhani Ahon kuvaus herännäisyydestä novellikokoelmassa *Heränneitä*

Joensuun yliopisto, teologian osasto

Läntinen teologia

Pro gradu -tutkielma, kevät 2014

Käytännöllinen teologia

Marko Vanhanen

ITÄ-SUOMEN YLIOPISTO – UNIVERSITY OF EASTERN FINLAND

Tiedekunta – Faculty Filosofinen tiedekunta		Osasto – School Teologian osasto		
Tekijät – Author Vanhanen Marko Juho Väinämö				
Työn nimi – Title Maan hiljaiset– Juhani Ahon kuvaus herännäisyydestä novellikokoelmassa <i>Heränneitä</i>				
Pääaine – Main subject		Työn laji – Level		Päivämäärä – Date
Käytännöllinen teologia		Pro gradu -tutkielma	<input checked="" type="checkbox"/>	Huhtikuu 2014
		Sivuainetutkielma	<input type="checkbox"/>	
		Kandidaatin tutkielma	<input type="checkbox"/>	
		Aineopintojen tutkielma	<input type="checkbox"/>	
Sivumäärä – Number of pages 68				
Tiivistelmä – Abstract				
<p>Tutkimuksessani tarkastelen Juhani Ahon kuvausta herännäisyydestä. Lähteenä käytän Ahon novellikokoelmaa <i>Heränneitä</i>, joka julkaistiin vuonna 1894. Tutkimuksessani analysoin novellikokoelman yksitoista novellia pyrkimyksenä muodostaa niistä kokonaistulkinta. Tutkimuksen tarkoitus on selvittää, millaisen kuvan Aho halusi heränneistä muodostaa, ja samalla tuoda esiin siihen liittyviä taustaoletuksia. Tutkimuksen taustaoletuksina tuon esiin herätysliikkeen vaiheita 1890-luvulle tultaessa ja sen julkisuuskuvan muutoksia. Pyrin myös tuomaan esiin kuvauksen vaikutuksia heränneiden julkisuuskuvaan ja sen liitoskohtia Aho henkilöhistoriaan. Tarkoitukseni on liittää Ahon fiktiivinen kuvaus sen taustalla vaikuttaneisiin tapahtumiin kuten Ahon henkilöhistoriaan, herätysliikkeen vaiheisiin ja kansalliseen itsenäistymiseen.</p> <p>Aho pyrki luomaan heränneistä myönteisen mentaalisen ja idealisoidun kuvauksen, jonka hän sijoitti menneeseen aikaan. Hän liitti herännäisyyden myönteiset asiat kuten henkisyyden, kristillisen elämäntavan ja kansallisen heräämisen, herännäisyyden nousukauteen 1800-luvun alkupuolelle. Herännäisyyden kielteiset asiat kuten lahkolaisuuden ja ahdasmielisyyden Aho liitti 1850-luvulla alkaneeseen ukkojen aikaan. Tuloksena on idealisoitu kuvaus vanhasta herännäisyydestä, mistä löytyy liitoskohtia historiallisiin tapahtumiin. Idealisoitu kuvaus oli helpompi sijoittaa menneeseen aikaan, koska heränneiden julkisuuskuva oli kielteinen. Tuloksena oli kaksijakoinen kuva herännäisyydestä, joka ei vastannut täysin ajan herännäisyyttä. Herätysliikkeessä tapahtui kuitenkin suuria muutoksia 1890-luvulla, johon Aho myönteiset kuvaukset antoivat aineksia.</p> <p>Aho yhdistää kuvauksessaan heränneiden ulkoiseen ja sisäisen olemuksen pyrkien luomaan mentaaliseen kuvan, missä ulkoinen olemus heijastaa sisäistä maailmaa. Aho kuvaa heränneiden mentaliteettiä surumieliseksi ja vakavan uskonnolliseksi, jota tummaan pukeutuminen korostaa. <i>Heränneet</i> on psykologinen kuvaus, missä Aho käsittelee herätykseen johtaneita tapahtumia omantunnon kysymysten ja syyllisyyden avulla. Novelleissa kuvataan uskonnolliseen herätykseen johtaneita tapahtumia, omantunnon kysymyksiä ja syyllisyyttä. Herätyksen teemojen avulla Aho heijastaa heränneiden armonkäsityksiä, jotka ovat osa heidän mentaalista kuvaa. Aho liittää heränneiden mentaliteettiin syyllisyyden Jumalan edessä, itsetutkiskelun, hädän sieluntilasta, jokapäiväisen parannuksen tarpeen ja armon kokemisen Jumalan edessä. Aho käyttää pappien vihamielistä asennetta korostaakseen heränneiden kristillisyyttä.</p>				
Avainsanat – Keyword Juhani Aho, herännäisyys, kuvaus				

ITÄ-SUOMEN YLIOPISTO – UNIVERSITY OF EASTERN FINLAND

Tiedekunta – Faculty Philosophical Faculty		Osasto – School School of Theology		
Tekijät – Author Vanhanen Marko Juho Väinämö				
Työn nimi – Title Maan hiljaiset (Silent people)– Description of Awakening religious revival movement by Juhani Aho’s novel collection, "Heränneitä "				
Pääaine – Main subject		Työn laji – Level		Päivämäärä – Date
Practical Theology		Pro gradu -tutkielma	X	Huhtikuu 2014
		Sivuainetutkielma		
		Kandidaatin tutkielma		
		Aineopintojen tutkielma		
Sivumäärä – Number of pages 68				
Tiivistelmä – Abstract				
<p>The thesis work handles writer Juhani Aho’s description of Awakening religious revival movement "herännäisyys". Reference books were the novel collection "Heränneitä" by Aho, which was published in 1894. These eleven novels were analyzed by focusing an overall view of it. The thesis work introduces a view of the Awakening people and related suppositions by the writer Aho. An interest was to see Aho’s scope to this religious revival movement. It is introduced this religious sect’s steps by 1890’s as a background information of this study. Also an important focus is to investigate Aho’s novel collection’s effects to a view of publicity among the Awakening people. The thesis work exposes motives of national independence and relationships to Aho’s personal history and Awakening sect’s history.</p> <p>Aho’s aspiration was to give a positive picture of the Awakening people in the past. He wrote about spirituality, christian life style and national awakening and connected them to their upswing time on the start of 18th century. In the other hand Aho linked negative matters like sectarianism and narrow-mindedness to so called "ukkojen aika" on 1850’s. The result of all this was actually ambivalent, which didn’t correspond that’s time ideology of Awakening religious revival movement. It happened great changes in this religious sect on 1890’s, which was influenced by writer Aho’s positive thoughts.</p> <p>Aho combined the Awakening people by visual outlook and mental character. Dark dress reflected to melancholy and deep religiosity. His writing exposes background information which led to this type of religiosity. The main factors were open questions of conscience and guilt. Important aspects of this religious group were guilt in front of God, self-examination, distress of soul and experience of mercy. Writer Aho gave a vision of priests’ violent attitude in highlighting the Awakening people’s christianity.</p>				
Avainsanat – Keyword Juhani Aho, Awakening religious revival movement, description				

Sisältö

1. JOHDANTO.....	1
2. TUTKIMUKSEN TAUSTA	2
2.1 Juhani Ahon henkilökuva.....	2
2.2 Herätysliikkeen vaiheita 1890-luvulle tultaessa.....	7
2.3 Heränneiden julkisuuskuvan kehitys.....	11
3. TUTKIMUKSEN TOTEUTUS.....	19
3.1 Tutkimustehtävä.....	19
3.2 Tutkimusmenetelmänä	21
3.3 Lähteen kuvaus.....	23
4. NOVELLIEN ANALYYSI	27
4.1 Kuinka minä heräsin	27
4.2 "Äitien muistoksi"	32
4.3 Arka omatunto	35
4.4 Saako pappi pelata korttia?.....	37
4.5 Häät	39
4.6 Pyhiinvaellus.....	41
4.7 Uskontunnustus.....	42
4.8 Vapautettu.....	44
4.9 Maailman suurin syntinen.....	45
4.10 Kanna ristiäsi	46
4.11 Tarina pyhästä neitsyestä.....	48
5. MENTAALINEN JA IDEALISOITU KUVAUS	49
5.1 Vanhan herännäisyyden idealisointi	49
5.2 Mentaalinen kuvaus heränneistä	52
5.3 Rovastit ja papit heränneiden vastakuvana	55
5.4 Syyllisyys johtaa heräämiseen.....	58
6. JOHTOPÄÄTÖKSET	61
LÄHDE JA KIRJALLISUUSLUETTELO	66

1. JOHDANTO

Juhani Ahon ihmiskuvaukset valottavat meille 1800-luvun lopun kaunokirjallista käsitystä herännäisyydestä. Kuvauksien merkittävänä teoksena nousee esiin novellikokoelma *Heränneitä*, jonka yhdessätoista novellissa Aho kuvaa ihmiskohtaloita herännäisyyden viitekehyksessä. Novellien toisiinsa liittyvät kuvaukset Aho sijoittaa 1800-luvun alkupuolen herätysliikkeen nousukauteen. Ahon kirjallisen tuotannon tavoin tästäkin teoksesta syntyi kulttuurinen klassikko, joka on osaltaan vaikuttanut suomalaiseen sielunmaisemaan ja käsityksiin heränneistä. Novellikokoelman kuvaukset vaikuttivat myös oman aikansa käsityksiin herännäisyydestä ja uskonnollisuudesta. Teoksessa Aho pyrkii tuomaan esiin heränneiden sielunmaisemaa herätykseen liittyvien teemojen avulla. Teoksella oli selkeä rooli myös suomalaisen identiteetin muotoutumisessa kansallisen itsenäistymisen vaiheessa. Aho pyrki yhdistämään uskonnollisen heräämisen kansalliseen heräämiseen ja heränneiden vakavat luonteenpiirteet suomaisuuden ilmentäjiksi.

Ahon syvälliset ihmiskuvaukset heränneistä elävät kulttuurissamme ja luovat edelleen mielikuvia herännäisyydestä. Samoin kuin muutkin klassiset kuvaukset, jotka ovat ajan saatossa kuluneet ihmisten käsissä, myös ne ovat jääneet elämään kulttuuriimme. *Heränneiden* kuvauksiin vaikuttivat vahvasti Ahon omat elämäkokemukset ja niistä syntynyt kiinnostus herännäisyyttä kohtaan. Nuoruus pappilassa auttoi häntä seuraamaan heränneiden yhteisöä läheltä ja saamaan heistä syvällisen käsityksen. Henkilöhistoriastaan nousutta kiinnostusta hän täydensi lehtimiehen tarkkuudella suoritetulla taustatutkimuksella. Ahon kuvauksia heränneistä pidetäänkin historiallisesti tarkkoina ja psykologisesti syvällisinä. Tarkoitukseni on valottaa novellikokoelman kuvausta pintaa syvemältä perehtymällä sen taustoihin. Pyrin ymmärtämään millaisen kuvan Aho halusi lukijalle heränneistä muodostaa ja mitä taustaoletuksista siihen sisältyy?

Heränneiden kuvaukseen liittyy mielenkiintoisia taustaoletuksia, joita pyrin valottamaan tuomalla esiin taustalla vaikuttavia tekijöitä. Kuvauksen taustalta nousee esiin sen vaikutus herännäisyyden julkisuuskuvan muotoutumiseen ja yhteys kansalliseen

heräämiseen. Aholla oli ajan hengen mukaisia suomalaiskansallisia pyrkimyksiä, jotka heijastuvat *Heränneiden* kuvauksissa. Ahon henkilöhistoria liittyy läheisesti herännäisyyteen ja hän myös pyrki vaikuttamaan siihen omalla tuotannollaan. Mielenkiintoista onkin, miten paljon Ahon elämäkokemukset ja läheiset henkilöt vaikuttavat kuvauksissa. Teoksen taustalta nousee esiin myös herätysliikkeessä tapahtuneet muutokset ja liikkeen johdon suhtautuminen julkisuuskuvaansa. Teoksen julkaisun ajankohtana herätysliike oli suurten muutosten kourissa. Pyrinkin tuomaan esiin, miten Aho kuvaukset liittyvät herätysliikkeen vaiheisiin ja sen julkisuukuvaan. Heränneiden julkisuuskuva oli Ahon kuvauksien julkaisun aikana hyvin kielteinen. Aho käytti apuna kaunokirjallisia tyylikeinoja muodostaessaan lukijalle mentaalisen mielikuvan heränneistä. Pyrin tuomaan esiin niitä tyylikeinoja, joita hän käytti kuvauksessa apuna ja miten hän onnistui tavoitteessaan.

2. TUTKIMUKSEN TAUSTA

2.1 Juhani Ahon henkilökuva

Antti J. Ahon veljestään tekemä elämäkerta antaa kattavimman kuvauksen Johannes Brofeldtin eli Juhani Ahon (1861-1921) elämästä. Antti ei yrittänyt rakentaa veljestään kirjailija- tai luonnekuvaa, vaan pyrki elämäkerrallisten tosiasioiden taltiointiin. Hän toi samalla onnistuneesti esiin Ahon nuoruuden kokemuksia ja tunnekuvia, joiden liitoskohtia löytyy myös *Heränneistä*. Läheisenä Antti on onnistunut elämäkerrassa vangitsemaan veljensä elämästä tunnelmat, ajatukset, onnen ja surun hetket. Katsauksessa Juhani Ahon elämään pyrin tuomaan esiin erityisesti *Heränneiden* kuvaukseen liittyviä taustoja. Pyrin myös ymmärtämään novellien tapahtumien ja niiden henkilöiden yhteyksiä Ahon henkilöhistoriaan.¹ Ahon vanhemmillä ja lapsuuden pappilan elämällä oli suuri vaikutus *Heränneiden* kuvaukseen. Ahon isä Henrik G. Theodor Brofeldt² oli herännäispappi kolmannessa sukupolvensa. Hänet vihittiin papiksi 22-vuotiaana vuonna 1859. Hänen elämää leimasivat alus-

¹ Aho 1951, Teoksen alkusanat.

² Brofeldt tunnettiin psykologisesta tarkkanäköisyydestään, jonka tuomiota aikalaiset pelkäsivät. "Sen näkee ihmisen silmistä, kasvoista, hipiästä ja olennosta, sekä kuulee puheista, mikä hän on." Kerrotaan *Ukko-Ruuhveltin sanoneen*. Niemi 1985, 20.

ta saakka vaatimattomuus, kärsimys ja sielun kaipaus, joihin hän löysi avun Kiuruveden pappilan vanhalta kirkkoherralta. Theodor Brofeldt oli kaikessa maan hiljaisen esikuva eikä edes halunnut apupappia korkeampaan virkaan. Brofeldt avioitui toista pappisukua edustavan Karolina F. Emelia Snellmannin kanssa vuonna 1860. Aviopari eli vaatimatonta herännäiskristillistä elämää Väärnin pappilan pihapirtissä, sairaalolaisen kappalaisen tehtävien jäädessä usein apupappi Brofeldtin hoidettavaksi. Antti Aho kuvaa isänsä hengenen sisäisiä sisältöjä vahvasti herännäiskristilliseksi.³

Nämä kristillisen hengenen ja nöyryyden aakkoset osoittautuivat näet visaisiksi läksyiksi, joita piti yhä uudelleen ja uudelleen itselleen muistuttaa; päivästä päivään oli jatkettava tuota armon kilvoitusta ja herran eteen menemistä ”kaikkine roskineen”.⁴

Nuorenparrin esikoinen oli kuolla, jolloin isä antoi hänelle hätäkasteessa nimeksi Johannes.⁵ Lapsi sai myöhemmin kutsumanimekseen Hanne, joka muuttui vielä keran kirjailijanimeksi Juhani Aho. Brofeldt nimitettiin lisalmen kappalaiseksi vuonna 1865 ja perhe muutti Mansikkamäen pappilaan.⁶ Kuvaukset pappiloiden elämästä ja lapsuuden leikeistä perustuvat tuolle idylliselle ajanjaksolle. Aho kertoi lapsuuden pappilakuvauksien olevan pohjana varsinkin *Papin rouvassa*.⁷ Ahon lapsuus oli hyvin uskonnollinen, mikä tulee esiin sosiaalisessa kanssakäymisessä ja sisarusten hautajais- ja kirkkoleikeissä. Brofeldtit eivät olleet paljon tekemisessä maailmanmielisten kanssa ja vanhempien asenteet tulivat esiin myös lasten leikkisaarnoissa. Maailmanmielisten harrastamaa syntiä olivat rekiviisujen laulaminen, kortinpeluu ja viinanjuonti. Pahennusta herätti myös viereisen rovastin pappilan tanssiaisista kuulunut laulu ja tanssi sekä naisten värikäs pukeutuminen punaiseen. Ahon rovastin pappilan maailmanmieliset kuvaukset ovat saaneet vaikutteita näiltä ajoilta, jolloin Brofeldtit karttoivat maailmamielisiä.⁸

³ Aho 1951, 7-11; Havu 1929, 8, 12.

⁴ Aho 1951, 9.

⁵ Lapsen luultiin kuolevan kuumeeseen kolmantena päivänä syntymästään jolloin isä antoi hänelle nimeksi hätäkasteessa suvun kantanimen Johannes. Niemi 1985, 14.

⁶ Rovasti J. L. Lagus pyysi henkilökohtaisesti ystäväänsä Brofeldtia kirkkoherran apulaiseksi lisalmeen. Havu 1929, 17.

⁷ Niemi 1985, 14.

⁸ Aho 1951, 15, 19, 22; Havu 1929, 20-21.

Theodor Brofeldt otti myöhemmin etäisyyttä ahdasmieliseksi käyneeseen herännäisyyteen tukeutuen saksalaisen J. T. Beckin⁹ raamattuteologiaan. Saarnoissaan vapaamielisempään suuntaan siirtynyt Brofeldt ryhtyi korostamaan enemmän uskon omakohtaisuutta kuin uskovien erottelua, mikä aiheutti aluksi vastustusta seurakuntalaisissa. Aho pyrki luomaan idealisoidun kuvan vanhasta herännäisyydestä, jonka henkisenä edustajan hän piti isäänsä. Aikansa herännäisyyttä hän kuvasi ahdasmieliseksi ja pysähtyneeksi, joka oli syrjäyttänyt vanhan ajan henkisesti vapaamman liikkeen. Emelia Brofeldt pysyi miestään uskollisempana liikkeelle pukeutuen heränneiden tapaan tummaan hameeseen ja huiviin. Aho heijastaa äidin tiukempaa asennetta *Uskontunnustuksen* naiskuvassa. *Heränneissä* keskeiset vakavan uskon ja herkän omatunnon teemat nousevat esiin myös Theodore Brofeldtin luonnekuvauksessa.¹⁰

Brofeldtille Jumalan tahdon täyttäminen oli kaikki kaikessa. Raamatusta hän haki ohjeita maallistenkin asioiden ratkaisemiseksi. Eikä hän hävennyt pyytää lapsiltaan anteeksi, jos tunsivat heitä kohtaan tehneensä väärin. Kerran Aho oli koulupoikana isää kyyditessä vahingossa kaatanut ajoneuvot. Isä oli suuttunut, mutta saanut siitä tunnonvaivoja ja pyysi sitten pojaltaan anteeksi.¹¹

Aho aloitti opiskelun Kuopion lyseossa vuonna 1872. Lyseon opetus oli samaan aikaan muuttumassa suomenkieliseksi, vaikka kaikki opettajat eivät vielä olleet siihen kielellisesti kykeneviä.¹² Aho ei muistele kouluaikaansa kaiholla vaan kuvauksista heijastuu pelokkuus ja kaipaus lapsuuden idylliin.¹³ Turtolan mielestä Ahon kauna ruotsinkielisiä kohtaan oli peräisin Kuopion lyseon ajalta, jossa herrasperheiden paremmin pukeutuneet ruotsinkieliset saivat hänen mielestä parempia numeroita. Hyvän kotiopetuksen ansiosta Aho osasi ruotsia, mutta yksinkertaisesta sarkapuvusta hänet tunnistettiin suomenkieliseksi. Vasta ystäväystyttyään Järnefeldtien perheeseen hän pääsi eroon tästä lapsuuden kaunastaan. Aho kirjoitti nuoruuden muistojaan esiin myöhemmin teoksissaan *Muistako* ja *Helsinkiin*.¹⁴ Kouluajan rekimatkasta

⁹ 1800-luvun lopulla beckiläinen teologia saavutti vahvan kirkollisen aseman, mutta sitä vieroksuva asennetta oli vielä 1880-luvulla kirkon piirissä. Huhta 2001, 98-99.

¹⁰ Havu 1929, 9, 12; Kares 1942, 209.

¹¹ Havu 1929, 9.

¹² Luonnontiedon opettajana toiminut J. L. Runebergin poika Ludvig kyselikin vastauksia vain niiltä oppilailta jotka osasivat ruotsia. Turtola 2011, 40.

¹³ Romaanissa *Papin tytär* Aho tuo esiin kouluaikaansa koti ikävää ja ahdistusta päähenkilön Ellin ajatuksissa. Aho 2000, 37-39.

¹⁴ Havu 1929, 27-29, 36-37; Turtola 2011, 42, 48.

kertovassa novellissa *Jouluksi kotiin* löytyy paljon samojen aineksia kuin *Heränneiden* novellista *Arka omatunto*. Myös *Papin tyttäressä* Aho heijastaa opiskeluaikansa kaupungissa, missä hän myös aloitteli kirjoittamista. Lastussa *Nuoruuden unelma* Aho tuo esiin kuopiolaisen nuorison yltiökansallisen mielialan. Ahon suomalaiskansallinen ideologia näkyi myöhemmin osallistumisena jyrkän linjan fennomaanien toimintaan ja laimentuneena *Päivälehd*en ohjelmanjulistuksessa.¹⁵

Suomenkieli on voimakas ja miehekäs ja kaikumaan kirkas niin kuin Kreikankin kieli! Ja sen avulla me luomme kirjallisuuden, joka on tunkeva tieltään kaikki muut, me luomme suomalaisen sivistyksen, uuden uutukaisen kulttuurin, joka on voittava nuo vanhat ja kuluneet.¹⁶

Varsinkin ainekirjoituksessa kunnostautunut Aho valmistui koulunsa parhaimmistonä ylioppilaaksi vuonna 1880. Edessä oli muutto Helsinkiin, joka antoi maalta tulleelle nuorukaiselle kolkon ensivaikutelman, mikä ei ajansaatossa muuttunut. Ahon romaaneissa näkyy myöhemmin vahvasti puhtaan maalaiselämän ihailu, jonka vastakuvana korostuu kaupungin edustaman kehityksen rappio. Aho aloitti opiskelun Helsingin yliopistossa jatkaen Savo-Karjalaisessa osakunnassa aktiivista suomalaiskansallista toimintaansa. Hän kirjoitti jyrkkiä mielipiteitään esiin osakunnan sanomalehdessä *Savo-Karjalaisessa* ja osallistui jyrkän linjan fennomaanien seuran *Suomalaisen Nuijan* toimintaan. Ahon edustama jyrkkä fennomaaninen linja ruotsinkielistä kohtaa näkyi myös hänen sosiaalisessa käytöksessään. Jyrkän linjan fennomaanit jäivät kuitenkin osakunnassa vähemmistöön.¹⁷

Kirjoittaminen ja opiskelijapolitiikka menivät Aholla historiallis-kielitieteellisten opintojen ohi. Seuraavan vuonna hän joutuikin rahapulassa aloittamaan toimittajan työt Helsingin ainoassa suomenkielisessä viikkolehdeissä *Uudessa Suomettaressa*.¹⁸ Ahon elämässä nousi merkittäväksi ystävyys *ainoan suomenkielisen kenraalin* A. A. Järnefeldin perheeseen ja varsinkin poikaan Arvid Järnefeldiin, joka oli mukana perustamassa *Päivälehteä*. Järnefeldin aatelinen perhe edusti ruotsinkielisestä taustastaan huolimatta uutta suomalaista sivistyneistöä, jonka kautta Aho tutustui uu-

¹⁵ Havu 1929, 29, 37, 40.

¹⁶ Havu 1929, 40.

¹⁷ Havu 1929, 41, 49-52.

¹⁸ Havu 1929, 53, 57.

siin aatteisiin.¹⁹ Ahon ja Järnefeldien syvälinen ystävyys ja yhteiset kirjalliset harrastukset²⁰ saivat Ahon suuntautumaan kirjalliselle uralle ja lieventämään asenteitaan kielikysymyksessä. Hän tutustui ruotsinkieliseen kirjallisuuteen ja myöhemmin myös käänsi sitä suomeksi.²¹

Aho työskenteli useissa sanomalehdissä ennen siirtymistään *Uuden Kuvalehden* toimittajaksi, missä useimmat *Heränneiden* novellit ensin kerran julkaistiin. Vuosina 1891-95 Aho julkaisi lehdessä kahdentoista kirjoituksen sarjan *Kuvauksia herännäisyyden ajoilta*, joista osa liitettiin mukaan *Heränneisiin*. Toimittajan ajalta hänelle kertyi runsaasti heränneisiin liittyvää materiaalia lehden artikkeleista ja keräysmatkoilta. Aho kuului myös suomalaiskansallisen *Päivälehd*en perustaja jäseniin yhdessä Eero Erkon ja Arvid Järnefeldin kanssa.²² Lehden päämääränä oli vapaamielisten ja kansanvaltaisten aatteiden levittäminen. Perustajajäsenet ilmoittivat *Päivälehd*en ohjelman sen näytenuumerossa olevan kansanvaltaisen vapaamielisyyden kasvattaminen ja pyrkimys kohti täydellistä henkistä vapautta kulttuurin kaikilla alueilla.²³ Uskonto oli jokaisen oma henkilökohtainen vakaumus ja sen ulkoiset muodot olivat epäolennaisia. Lehden alkuperäinen pyrkimys valtion ja kirkon siteiden löysentämisestä muuttui myöhemmin realistisemmaksi ja kirkon vastainen asenne laantui. Syvästi uskonnollisten suomalaisten muuttaminen vapaamielisiksi eurooppalaisiksi tuli tapahtua kenenkään uskonnollisia tunteita loukkaamatta.²⁴

*Päivälehd*en päämääräksi tarkentui suomenkielisen kirjallisuuden edistäminen ja kansalaisten sivistystason nostaminen. Suomenkielen nostaminen viralliseksi sivistys- ja valtakieleksi ei tuntunut onnistuvan ilman pitempiaikaista taistelua. Lehti keskittyikin itsetietoisuuden ja sivistystason nostamiseen sekä yhteiskunnallisen vapaamielisyyden lisäämiseen. Huhta tuo esiin heränneiden julkisuuskuvan muo-

¹⁹ Elisabeth ja Arvid Järnefeld olivat jyrkän linjan fennomaaneja ja perheen pojat kävivätkin suomenkielistä koulua. Turtola 2011, 70.

²⁰ Kesällä 1885 Aho kysyi kirjeitse psykologisia neuvoja rakastamaltaan Elisabeth Järnefeldiltä. Aho pyrki ymmärtämään miten romaanissa *Papin tytär* Elli kokee ensi rakkauten huuman ja pettymyksen. Molarius 2000, 7.

²¹ Havu 1929, 59, 61-62; Turtola 2011, 69.

²² Helsingin Sanomien edeltäjän *Päivälehd*en ensimmäinen numero ilmestyi 16.11.1889. Rytkönen 1940, 5.

²³ Rytkönen 1940, 225- 226.

²⁴ Rytkönen 1940, 230, 233; Väinölä 1987, 7.

toutumiseen vaikuttaneen ideologisen suomalaiskansallisen pyrkimyksen. Aho pyrki omalta osaltaan liittämään yhteen nämä toisiinsa sopimattomat palaset, kulttuurisen vapaamielisyyden, suomalaiskansallisuuden ja herännäisyyden.²⁵

2.2 Herätysliikkeen vaiheita 1890-luvulle tultaessa

Heränneiden taustojen ymmärtämiseksi pyrin valottamaan sen liitoskohtia herätysliikkeessä tapahtuneisiin muutoksiin. Tarkoituksena on löytää herännäisyyden historiasta yhtymäkohtia, joiden avulla voi tarkentaa Ahon kuvauksen ajankohtaa. Vaikka Aho ei pyrikään historialliseen kuvaukseen, niin teoksen fiktiivinen kuvaus perustuu herätysliikkeen historiaan. Olavi Kares on kuvaa teoksessa *Heränneen kansan vaellus* herätysliikkeen vaiheita vuosina 1880-1930. Kares erottaa toisistaan 1600-luvun lopun varhaisemman ja 1800-luvun alussa syntyneen myöhäisemmän herännäisyyden. Kareksen mielestä herännäisyyden perintö on kuitenkin siirtynyt katkeamattomana sukupolvien välillä hartauskirjojen ja virsien avulla. Hengellisenä perustana on pysynyt pyrkimys persoonalliseen jumalasuhteeseen sekä synnin ja armon henkilökohtaiseen kokemiseen. Aikakausien välillä herätysliikkeessä on tapahtunut muutoksia suhtautumisessa kirkkoon. Varhaisemman herännäisyyden suhde kirkkoon oli paljon kielteisempi kuin myöhäisemmän.²⁶ 1800-luvun alun johtajiensa Paavo Ruotsalaisen, Jonas Laguksen ja Niilo Kustaa Malmbergin ohjauksessa liike ei enää pyrkinyt eroon kirkosta, vaan muutokseen pyrittiin kirkon sisältä, *taistellen kirkon puolesta kirkkoa vastaan*.²⁷

Aho kertoi kuvanneensa vanhaa herännäisyyttä, jonka henkisenä edustajan hän piti isäänsä. Teoksen fiktiiviset kuvaukset liittyvät Paavo Ruotsalaisen, Niilo Malmbergin ja Jonas Laguksen johtajuuden edustamaan ajanjaksoon, jota Kares kuvaa myöhäisempänä herännäisyytenä. Aho viittaa kielteisesti oman aikansa herätysliikkeessä 1850-luvulla alkaneeseen hajaannukseen ja sitä seuranneeseen ukkojen ajan pysähtyneisyyteen. *Heränneissä* viitataan myös Etelä-Pohjanmaalla 1830-40-luvun tait-

²⁵ Rytkönen 1940, 234, 238.

²⁶ Herännäisyyden kirkkokäsityksen muutoksen taustalla Laitinen näkee syytökset liikkeen lahkolaisuudesta. Herrnhutilaisuus oli pyrkinyt liikkeenä tunnustusten ulkopuolelle kun taas herännäisyys pyrki 1840-luvulla liittymään kirkkoon. Niilo K. Malmberg joutuikin puolustautumaa lahkolaissyiteitä vastaan Kalajoen käräjillä. Laitinen 1953, 92.

²⁷ Kares 1941, 5-6; Ylikangas 1979, 19, 23; Huhta 2001, 107-108.

teessa käytyihin heränneiden vastaisiin oikeudenkäynteihin.²⁸ Viitteiden perusteella Ahon fiktiivisen kuvauksen voi liittää herätysliikkeessä 1800-luvun alku- ja keskivaiheille, jossa vaikutti Paavo Ruotsalaisen johtajuus ja joka päättyi tämän kuolemaan. Ahon kuvaus perustuu henkilöhistorian johdosta suurelta osin Pohjanmaan pappisjohtoiseen herätykseen. Kuvauksiin liittyy keräysaineistoa ja sanomalehtiartikkeleita kuitenkin myös muualta Suomesta. Aho tuo novellissa ”Äitien muistoksi” esiin kuvauksen ajankohtaa.²⁹

Ajatelkaamme vain yhtä ainoaa tyyppiä uskonnollisen herätyksemme alku- ja keski-
paikoilta tätä vuosisataa. Kuvailkaamme sivistyneessä herraskodissa elävää nuorta
naista, joka yht`äkkiä heräsi ja liittyi tähän liikkeeseen.³⁰

Myös Siltala ajoittaa psykohistorian tutkimuksessaan herännäisyyden psyykkisen herkkyyksikauden 1830-luvulle. Herännäisyys sai voimansa köyhyyden ja murroskauden tuoman ahdistuksen purkautuessa ulos uskonnollisissa kokemuksissa. Herännäisyys sai aikaan transsitiloja, kielilläpuhumista, unissasaarnaamista, kokemuksia jumalayhteyden ihanuudesta ja tuomion kauheudesta. Liikkeen piiristä nousi maallikkosaarnaaja johtamaan liikkeen toimintaa ja teologiaa. Herännäisyys järjestäytyi maantieteellisesti paikkakunnalla vaikuttaneen saarnamiehen ympärille. Suuressa mittakaavassa herännäisyys alkoi levitä köyhtyneen papiston liittyessä sen riveihin.³¹ Säätyläisten mukaantulo nosti samalla herännäisyyden uskonnolliseksi voimantekijäksi, joka uhkasi ja uhmasi kirkkoa.³²

Johtajiensa ohjaamana herännäisyys muuttui hurmos herrnhutilaisista juuristaan valvovaksi itsetutkiskeluksi, jota ilmensi Lutherin ahdistuneen sydämen ja pelästyneen omantunnon ääni. Herännäisyys torjui mystisen ja hurmoksellisen sulautumisen jumaluuteen kuin myös syntisen yhteyden lihallisuuteen. Niilo Malmberg tuo-

²⁸ Monivaiheiset oikeudenkäynnit alkoivat Kalajoen käräjillä vuonna 1838. Maallisen ja hengellisen oikeuden ristiriitaiset päätökset ja valitukset eri oikeusasteissa venyttivät farssiksi muuttuneita oikeudenkäyntejä. Heränneiden pappeja yritettiin saada tuomiolle vuonna 1726 säädetyn konventikkeliplakaatin rikkomisesta ja luvattomista keräyslippaista. Mittavien oikeustoimien jälkeen tuomittiin kolme pappia nuhteluun ja viisi pappia erotettiin puoleksi vuodeksi virasta. Ylikangas 1979, 43, 194.

²⁹ Ylikangas 1979, 8, 38.

³⁰ Aho 1987, 35.

³¹ Jonas Lagus kirjoittaa vuonna 1832 Jakob Wegeliukselle Ylivieskassa alkaneesta laajasta herätyksestä, jota hän myöhemmin kuvasi herätyksen ”suureksi läpimurroksi”. Heränneet olivat alussa naisia ja alemman sosiaaliluokan edustajia. Köyhtyneet papiston tullessa mukaan liikkeeseen siihen liittyi myös keskiluokan ja säätyläisten edustajia. Ylikangas 1979, 198-199.

³² Siltala 1992, 27; Ylikangas 1979, 211, 213.

mitsi heränneiden impulsiiviset rukous- ja tanssi purkaukset samoin kuin itsensäkieltämisen. Lihallisuuden pitäminen pyhänä tai pahana oli Malmbergin tulkinnassa ihmisen mielitekoja ja asettumista Jumalaa vastaan. Myös Paavo Ruotsalainen hillitsi *villihenkiä* Pieksämäellä vuonna 1835, missä lapset kaatuivat ja aikuiset tanssivat hurmostilan vallassa. Ruotsalaisen uskontulkinnassa tärkeämpää oli heräämisen jälkeinen synnin ja armon tilan jatkuva itsetutkiskelu.³³

Paavo Ruotsalainen ei ilmaissut omaa uskonkäsitystään loogisilla väitteillä tai perusteluilla. Hänen uskonkäsityksiään on tulkittu elämänkerroissa esiin tulleista sanonnoista ja ilmaisuista eri sieluhoitotilanteissa. Hänen tiedetään nuoruuden ahdistuksessaan osallistuneen herätysliikkeiden tilaisuuksiin. Pettymys liikkeiden edustamaan uskonnollisuuteen sai hänet vastustamaan tunteeseen perustuvaa kristillisyyttä ja etsimään omaa tulkintaansa uskonnollisista kirjoista. Ruotsalainen antoi herännäisyydelle uusia sielunhoidollisia tulkintoja ja uskon sisältöjä. Ruotsalaisen tulkinta kilvoituksen ja pelastuksen tiestä perustui hänen omiin uskonnollisiin kokemuksiinsa. Ruotsalaisen ahdistus ja pelko syntien anteeksisaamisesta purkaantui uskonnolliseen herätykseen Seppä Högmanin luona.³⁴ Ahdistuksen aiheuttajaksi Ruotsalainen koki sisäisen uskonvarmuuden puuttumisen. Hänen uskonvarmuuden perustaksi muodostuikin oikean sisäisen tunnon etsiminen. Ruotsalaisen uskonvarmuuden perustana oli jatkuva nöyrä kilvoittelu ja taistelu, ilman mystisiä tunnekokemuksia tai järkiuskoa. Ruotsalaisen tulkinnassa pelastus, usko ja kilvoittelu kuuluvat kiinteästi yhteen. Jumala herättää ensin suruttoman ihmisen synnintuntoon. Vilpittömästi katuva ihminen kokee herätyksen, jota Ruotsalainen kuvaa *lasten leipänä* tai *kihlauspäivänä*. Seuraa elämän pituinen vaivan ja ahdistuksen tie, jossa uskoa koetellaan ja lujitetaan. Ruotsalaisen tulkinnassa Jumalan rakkaus näkyy parhaiten koettelemusten ja vaivojen määrässä. Mitä enemmän ihminen kärsii, sitä lähempänä hän on Jumalaa.³⁵

³³ Siltala 1992, 42.

³⁴ Paavo Ruotsalaisen ajattelun taustalla vaikutti vahvasti seppä Jaakko Hökkän tapaaminen vuonna 1799. Torniojokilaakson herätyksestä uskonnolliset vaikutteensa saanut Hökkä osasi perustella uskonasioita myös opillisesti. Hän antoi Ruotsalaiselle ajatteluunsa vaikuttaneen kirjan Thomas Wilcoxin *Kallihit Hunajanpisarat Kristus kalliosta*, josta muodostui myös Paavon Ruotsalaisen uskonnollisen ajattelun perusta. Ruokanen 2002, 48.

³⁵ Moilanen 1998,73-75, 96.

Jonas Lagus korosti uskon tulkinnessaan eroa oikean ja väärän kristillisyyden välillä. Hän halusi pietismin hengessä uudistaa kirkon opetusta. Laguksen mielestä kristillisyyden nukkui tietämättömyyden unta, missä välinpitämättömyys ja ennakkoluulot olivat vallalla. Syynä oli papiston puutteellinen ja epäselvä opetus. Papit kyllä saarnasivat parannuksesta, mutta eivät itse toteuttaneet sitä käytännössä. He eivät myöskään tehneet eroa maailmanmielisten ja uskovien välillä. Toisaalta he eivät erotelleet oikeaan sisäiseen parannukseen pyrkiviä niistä, jotka olivat ulkoisen omavanhurskauttamisen vallassa. Lagus vertasi kirkon epäselvää uskoa juutalaisiin, jotka väärin perustein pitivät itseään pyhitettyinä. Väärässä kristillisyydessä korostui ulkoinen hurskaus ja näkyvien paheiden välttäminen. Kirkossa käynti ja liikuttuminen Jumalan sanasta eivät Laguksen mielestä kerro mitään ihmisen sisäisestä uskosta. Ulkoiset hyveet perustuvat ylpeyteen, teeskentelyyn ja kuuluvat omavanhurskauttamiseen eivätkä Kristuksen armoon ja pelastukseen.³⁶

Kares ajoittaa herännäisyyden suuren hajaannuksen alun 1840-luvulle sen johtohahmon Fredrik Hedbergin³⁷ erottua liikkeestä. Hajaannusta pahensi entisestään johtavien pappien ja saarnamiesten Niilo Kustaa Malmbergin sekä Paavo Ruotsalaisen kuolemat 1850-luvulla. Talonpoikaisjohtajien ohjaamana liike hajaantui ja synnytti paikallisia riitaisia lahkoja johtajiansa ympärille. Aho liittää kuvauksensa viitteellisesti aikaan ennen liikkeen hajaannusta. Aho kertoo kuvaavansa vanhaa herätysliikettä, jonka esikuvina hän piti Paavo Ruotsalaisen lisäksi myös isäänsä, joka myöhemmällä iällään liittyi *beckiläisiin*. Novellissa *Arka omatunto* Aho tuo esiin tämän herätysliikkeen vedenjakajan, jota myös Kares kuvaa historian teoksessaan.³⁸

Papit, joilla vielä oli jotain hengellistä harrastusta, jakaantuivat kahteen leiriin, hedbergiläiseen ja hyvin lähellä entistä herännäisyyttä olevaan beckiläiseen, jota kansa nimittää "toistupalaisuudeksi", ja mitä vielä oli herännäisyyden jäännöstä seurakunnissa, siitä tehtiin yhteinen tuomio: se oli muka farisealaisuuteen ja kuolleeseen muodollisuuteen vajonnutta.³⁹

³⁶ Pitkänen 2013, 43.

³⁷ Remeksen mukaan Hedberg erosi herätysliikkeestä lopullisesti vuonna 1844, käytyään ensin pitkän kirjeenvaihdon opillisista kysymyksistä von Essenin, Laguksen ja Ruotsalaisen kanssa. Remes 1995, 274-276, 295.

³⁸ Kares 1941, 6-7.

³⁹ Kares 1941, 7.

1850-luvulla alkanutta liikkeen pysähtyneisyyttä kuvataan ukkojen ajaksi, jolloin harva pappi uskoi enää herätysliikkeen nousuun. Novellissa *Kuinka minä heräsin* Aho tuo esiin ukkojen ajan pysähtyneisyyttä ja lahkolaisuutta. Pappi hyökkäsi saarnassaan heränneitä vastaan samoin teemoin myös Kareksen kuvauksessa.⁴⁰ Kares kuvaa ajanhenkeen kuuluvana ukkojen komennon, ulkoiset tavat, tiukat pukeutumisäännöt ja karut seurat. 1880-luvulla uudistumaan pyrkinyt herätysliike teki Wilhelmi Malmivaaran (1854-1922) johdolla niin selvän pesäeron ukkojen aikaan, ettei Rosendahl pitänyt sitä enää samana liikkeenäkään.⁴¹ Myös Prof. Martti Ruut pitää 1880-lukua herätysliikkeen toipumisen aikana, vaikkei katkaise yhteyttä kokonaan uuden ja vanhan liikkeen väliltä. Johtajien kuolemat saivat karismaattisuudelle perustuvan liikkeen muutokseen. 1880-90-luvuilla loppui useiden liikkeen johtavien pappien maallinen vaellus. Malmivaaran mielestä vuonna 1883 tapahtuneet Arvi Logrenin ja Taneli Rauhalan kuolemat *-päättää korvessaoloajan ja asettaa heränneet uuden ajanjakson kynnykselle, jossa heille jälleen avautuu uusia, laajempia näköaloja ja tehtäviä.*⁴²

2.3 Heränneiden julkisuuskuvan kehitys

Ilkka Huhta tutki väitöskirjassaan *Täällä on oikea Suomenkansa* herännäisyyden julkisuuskuvan muotoutumiseen vaikuttaneita syitä vuosina 1880-1918. Tutkimuksessa Huhta painottaa Ahon kaunokirjallisten kuvausten vaikutuksia herännäisyyden julkisuuskuvan muuttumiseen myönteiseksi. Heränneiden julkisuuskuva koki suuren muutoksen 1890-luvulla. Samaan ajanjaksoon voidaan ajoittaa useita Ahon romaaneja ja niiden vaikutuksia.⁴³ Koska tutkimukseni kohde on Ahon 1894 julkaistava *Heränneet*, niin kysymyksiksi nousee, mitä vaikutuksia teoksella oli heränneiden uudessa julkisuuskuvassa. Huhdan tutkimuksessa tulee esiin myös, millaiseksi heränneiden kuva muotoutui teoksen ilmestymisen jälkeen. Tarkoitukseni on liittää tulkintani Huhdan tutkimuksen esiin tuomaan julkisuuskuvan kehitykseen historiallisella katsauksella. Keskityn katsauksessani Ahon romaanien ja varsinkin *Herännei-*

⁴⁰ *Milloin vain saarnateksti mainitsi fariseuksista, astian ulkopuolen pesemisestä y.m. sovitetiin se heihin.* Kares 1941, 9.

⁴¹ Mauno Rosendalin tulkinnassa 1880-90-luvuilla syrjäytynyt herätysliike ei ollut enää hengellisessä yhteydessä Wilhelmi Malmivaaran johtamaan herätysliikkeeseen. Kares 1941, 21.

⁴² Kares 1941, 11, 21-23; Ylikangas 1979, 213.

⁴³ Havu 1929, 85, 142; Virtanen 1961, 12, 22.

den vaikutuksien pohtimiseen. Pysin samalla tuomaan esiin herännäisyyden piirissä tapahtuneita muutoksia, jotka ovat osaltaan vaikuttaneet julkisuuskuvan muotoutumiseen.⁴⁴

Huhta ajoittaa heränneiden julkisuuskuvan muotoutumisen alkavan Zakarias Topeliuksen kirjoittaessa heistä vuonna 1876 ensimmäiset kuvaukset *Maamme kirjaan*.⁴⁵ Topelius ei suhtautunut teoksessaan myönteisesti pietismiin, vaikka ei suoraan sitä arvostellutkaan. Hän ei myöskään maininnut nimeltä eri herätysliikkeitä, jotka tuolloin vaikuttivat vahvasti suomalaisessa uskonnollisuudessa. Topeliuksen mielestä rahvaan omatoimisuus uskonnon piirissä ei kuitenkaan ollut suotavaa. Teoksen *Kirkko ja koulu*-luvussa Topelius painotti papiston roolia kansakunnan opettajana ja ohjaajana varoittaen samalla *kiihkolaisten harhatiestä ja eksytyksen hengestä*, millä hän viittasi pietismiin. Topeliuksen asenne heijasti 1880-luvun heränneiden julkisuuskuvaa, missä he edustivat saarnamiesten johtamaa ahdasmielistä lahkolaisuutta. Vasta liikkeen pahimman kiihkon laannuttua uskallettiin tunnustaa sen vaikutus uskonelämän ja papiston ryhdistäjänä.⁴⁶

Herännäisyyden julkisuuskuvan muotoutumiseen vaikutti vuosina 1880-1918 myös yhteiskunnalliset muutokset. Hajanainen seuraliike kokosi rivejään samalla, kun yhteiskunnan modernisoituminen saattoi yhä useamman kansalaisen lukutaidon piiriin. Tarvittiin kirjallisuuden ja sanomalehdistön laaja vaikutus muodostamaan yhtenäinen heränneiden julkisuuskuva, jonka vain lukutaitoiset kansalaiset pystyivät omaksuma. Julkinen keskustelu käsitteli alussa herännäisyyden historiallista perintöä, johon kuuluu myös Ahon kuvaukset. Vuonna 1918 julkisuuskuvan kehitys saavutti vakiintuneita piirteitä, jotka ilmensivät körttiläisten roolia sisällissodassa. Ajanjakso oli voimakkaan yhteiskunnallisen modernisoitumisen aikaa, johon kuului suomenkielisen kirjallisuuden ja sanomalehdistön esiintulo. Ajanjaksona valmisteltiin myös kansallista itsenäistymistä mikä johti herätysliikkeen politisoitumiseen.⁴⁷ Vuonna 1923 ilmestyneessä *Maamme kirjan* uusitussa painoksessa Topeliuksen

⁴⁴ Huhta 2001, 16-17, 113, 119.

⁴⁵ Aleksis Kiven vuonna 1870 ilmestynyt *Seitsemän veljestä* kuvaa Simeonin henkilöahhossa heränneen koomista ja mielisairautta hipovaa katumuskamppailua. Kares pitää kuitenkin Kiven antamaa yleiskuvaa heränneistä myönteisenä. Kares 1942, 191.

⁴⁶ Huhta 2001, 15.

⁴⁷ Huhta 2001, 16.

luonnehdintaa heränneistä olikin jouduttu korjaamaan.⁴⁸ Heränneisyys nähtiin sisällissodan jälkeisessä Suomessa vieläkin olennaisempana osana kansallista luonnetta, kun julkisuuskuvaan voitiin yhdistää nyt myös sotasankaruus. Körttikaartin⁴⁹ sankaruutta seurattiin sota-ajan sanomalehdistössä ja sen johtajan toimiva sotapappi Väinö Malmivaara nousi legendaksi.⁵⁰ Karhumäen opiston körttikaarti kuului Lauriloiden johtamiin lapualaiskomppanioihin, jotka myös saavuttivat sodan kuluessa sankarin sädekehän. Lapuan kirkkoherra Wilhelmi Malmivaara valottaa poikansa johtaman körttikaartin sielunmaisemaa.⁵¹

Ennen taisteluun menoa hieman vapistusta, joka poistettiin polvistumalla Jumalan eteen; taistelun kestäessä pelotonta urhoollisuutta, ja sen tauottua otettiin esiin Siionin Virret.⁵²

1800-luvun alun julkisuuskuva heränneistä ei ollut myönteinen. Herännäisyyteen liitetyn ahdasmielisyyden ja vanhoillisuuden lisäksi sitä rasittivat huhut johtajien väärinkäytöksistä. Heränneiden uudelle kuvaukselle oli suomalaiskansallinen tilaus, joka vaikutti myös heränneiden historian uudelleentulkintaa. Kielteinen kuvan muuttuikin myönteiseksi hyvin nopeasti 1890-luvun kaunokirjallisten kuvausten kautta. Heränneiden myönteinen julkisuuskuva rakentui alussa Ahon herännäisyyden historiaan liittyvien artikkelien ja teoksien varaan. *Heränneitä* oli kuvauksista vaikuttavin ja laski perustan uudelle julkisuuskuvalle, joka palveli myös kansallisia tarpeita.⁵³

Huhta tarkoittaa heränneiden julkisuuskuvalle julkuudessa esitettyjä mielipiteitä, jotka ovat muokanneet yleistä käsitystä heränneistä. Hän erottaa toisistaan julkisuuskuvan ja historiankuvan, jotka ovat kuitenkin osittain sisäkkäisiä. Historianku-

⁴⁸ Toisinaan lähettää Jumala voimakkaan eksytyshengen herättämään horrokseen vaipunutta uskoa. *Toisinaan lähettää hän suuret herätysliikkeet palvelemaa samaa tarkoitusta. Valtavin sellainen on ollut Suomen myöhäisempi herännäisyys, jonka pääjohtajaksi Jumala oli kutsunut syväsieluisen savolaisen talonpojan, Paavo Ruotsalaisen.* Vuoden 1923 painokseen lisätyt lauseet on kursivoitu. Huhta 2001, 223.

⁴⁹ Etelä-Pohjanmaalla perustettiin suojeluskuntaosasto Karhumäen herännäisopistolle vuonna 1917. Sodan syttyessä siitä perustettiin ainoa yhtenäinen körttiläisten muodostama osasto. Mustakallio 2009, 39.

⁵⁰ Malmivaara romantisoitu kuvaus opistolaisten sotaretkestä julkaistiin sodan päätyttyä kirjassa *Kansanopisto ja vapaustaistelu*. Uskonnollis-nationalistinen kuvaus vahvisti entisestään herännäisyyden suomalaiskansallisia luonteenpiirteitä, rohkeutta ja vakavuutta. Huhta 2010, 50.

⁵¹ Huhta 2010, 28, 49-50.

⁵² Mustakallio 2009, 39.

⁵³ Huhta 2001, 71-72, 75, 224-225.

valla Huhta tarkoittaa historiankirjallisuudessa esiintyvää historiantulkintaa. Julkisuuskuva tulee esiin sanomalehdissä ilmestyneiden artikkeleiden ja historiankirjoitusten vastaanotossa. Julkinen keskustelu luo julkisuuskuvan, jossa yhdistyy historialliset tosiasiat ja yleiset mielipiteet.⁵⁴ Ahon heränneiden kuvauksia voi pitää enemmän julkisuuskuvaan kuuluvina, vaikka niissä pyritäänkin historialliseen autenttisuuteen. Kuvaukset olivat yleisen mielipiteen muokkaajina, jotka ovat osaltaan vaikuttaneet heränneiden historiankuvaan.⁵⁵

Mikä oli *Heränneiden* vaikutus uudessa julkisuuskuvaossa? Ahon kuvaukset muokkasivat heränneiden julkisuuskuvaan 1890-luvulta alkaen. Hän kuului ajan merkittävimpiin kirjailijoihin, jotka kirjoittivat suomenkielellä kertomuksia suomalaisille. Ahon kuvaukset olivat kaunokirjalliseen muotoon kirjoitettuna myös helposti omaksuttavia. Hän kirjoitti ensimmäiset kaunokirjalliset kuvaukset heränneisyydestä, jotka saivat seuraavaa vasta vuosisadan vaihteen jälkeen. Heränneiden itsestään kirjoittamat romaanit ilmestyivät huomattavasti Ahon kuvauksien jälkeen. Mauno Rosendalin *Herran tuli* julkaistiin vuonna 1914 ja Aukusti Oravalan *Erämaan profeetta* vuonna 1916.⁵⁶ Huhdan mielestä 1800-luvun lopun realistinen kuvaus loi pohjan heränneiden julkisuuskuvalle. Aholla oli merkittävä vaikutus uuden julkisuuskuvan muodostumisessa. Hän yhdisti heränneiden synkkämielisyyden suomalaiseen kansanluonteeseen ja uskonnollisen heräämisen kansakunnan heräämiseen. Heränneiden vakava mentaliteetti kuvasti suomalaiskansallista perusluonnetta. Aho näki herätysliikkeessä myös historiallisen tapahtuman, missä uskonnollinen ja kansallinen herääminen tapahtuivat rinnakkain. Herätysliike kokosi yhteen kaikki kansanryhmät yhteisen päämäärän toteuttamiseen ja samalla valmisti tietä kansalliselle heräämiselle.⁵⁷

⁵⁴ Huhta pitää julkisuuskuvaan rinnasteisena Lippmannin määrittelemälle yleiselle mielipiteelle. Ihminen rakentaa saatavalla olevan informaation perusteella kuvan ympäristöstään. Kuvan avulla hän saa käsityksen sosiaalisesta ympäristöstään, muiden tarpeista ja päämäärästä. Kuvan edustaessa ihmisryhmää tai yksilön edustaessa ryhmän yhteistä kuvaa, se edustaa julkilausuttuna yleistä mielipidettä. Lehdistön tehtävä on yleisen mielipiteen organisointi, eikä niinkään sen tuottaminen. Huhdan tutkimuksessa yleisen mielipiteen muodostaa lehdistössä käyty julkinen keskustelu herännäisyydestä. Lippmann 2004, 16-17; Huhta 2001, 17-18.

⁵⁵ Huhta 2001, 17.

⁵⁶ Huhta 2001, 21, 113

⁵⁷ Huhta 2001, 113, 120-121.

Heränneitä oli Ahon ensimmäinen pelkästään herännäisyydestä kertova kaunokirjallinen teos. Heränneisyyden kuvaukset saivat jatkoa vuonna 1906 ilmestyneessä romaanissa *Kevät ja takatalvi*. *Heränneitä*⁵⁸ voi ensimmäisinä kaunokirjallisina kuvauksina pitää vaikutukseltaan merkittävänä, koska se vaikutti myöhemmin ilmestyneisiin kuvauksiin. Ahon romanttiset pappilaromaanit liittyvät vaikutuksiltaan samaan ajanjaksoon kuin *Heränneitä*, joista *Papin tytär* julkaistiin vuonna 1885 ja *Papin rouva* vuonna 1893. Niissä ei kuitenkaan kuvata heränneisyyttä myönteisesti vaan keskitytään arvostelemaan kirkkoa ja pappeja. Romaanisarjan pappilakuvaukset tuovat esiin rakastuneen tytön sielunelämän vaikeudet sovinnaisessa pappilan ympäristössä.⁵⁹ Pappilaromaaneiden psykologisia kuvauksia⁶⁰ voi kuitenkin pitää pohjana Ahon myöhemmille uskonnollisuutta käsitteleville kuvaksille. Hänen vuonna 1884 julkaisema novelli *Muuan markkinamies* sisälsi myönteisiä kuvauksia heränneistä. Huhdan mielestä *Papin tytär* ja *Muuan markkinamies* kuvaa Ahon suhdetta uskontoon, joka oli kirkkokriittinen, mutta heränneille myönteinen. *Heränneiden* vaikutusta kaunokirjallisuuden antamaan myöhempään kuvaan heränneistä lisäsi myös Ahon taustasta nouseva uskottavuus herännäisyyden kuvaajana.⁶¹

Kares pitää *Heränneiden* kuvausta yleisesti ottaen uskottavan. Novellit ”*Äitien muistoksi*”, *Arka omatunto ja Uskontunnustus* ovat Kareksen mielestä kuitenkin vain yleisellä psykologisella tasolla *tosilta vaikuttavia*. Ahon kuvaus heränneistä liikkuu psykologisella tasolla käsitellen omantunnon ja syyllisyyden teemoja. Hänen kuvauksien arvo ei kuitenkaan ollut julkaisun ajankohtana niinkään psykologinen tai uskonnollinen, vaan enemmänkin suomalaiskansallinen. Vasta huomattavasti myöhemmin Castren ja Kaila nostivat esiin kuvauksien psykologisen arvon historiallisen kuvauksen ohii.⁶² Ahon kuvauksien vaikutuksesta heränneiden julkisuuskuva muuttui myönteisiksi. Herätysliikkeen johtaja Wilhelmi Malmivaara kehotti uskovia lukemaan *Heränneet*, vaikka ei jakanutkaan Ahon käsitystä herännäisyyden nykytilasta. *Heränneitä* pidettiin tosiasioihin pohjautuvana herännäisyyden kuvauksena, josta

⁵⁸ *Heränneitä* kokoelman novelleista pääosa oli julkaistu vuoteen 1894 mennessä *Uuden kuvalehden* artikkelisarjassa *Kuvauksia herännäisyyden ajalta*. Huhta 2001, 117.

⁵⁹ Havu 1929, 85, 142.

⁶⁰ Sisäisen ja ulkoisen olemuksen suhde tulevat esiin myös romaaneissa *Papin tytär* ja *Papin rouva*. Ahon kuvauksissa ihmisen sisäinen olemus heijastuu ulkoiseen, mielialat vaikuttavat ulkomuodon ja maiseman kuvauksessa. Molarius 2000, 10.

⁶¹ Huhta 2001, 115, 119.

⁶² Hypen 1999, 191.

käytiin ajan lehdistössä keskusteluja puolesta ja vastaan. Herännäisyys nähtiin novellikokoelman valossa kuitenkin myönteisemmin ja ymmärrettiin sen yhteys myös kansallisessa heräämisessä.⁶³

Ahon kuvauksilla oli vaikutusta myös muihin ajan heränneiden kuvauksiin. Santeri Alkion *Puukkojunkkarissa* körttiläiset nähtiin vastavoimana Pohjanmaan häijyille.⁶⁴ Alkion kuvaukset Pohjanmaan heränneistä vaikuttivat julkisuuskuvan muotoutumiseen samaan aikaan kuin *Heränneet*. Historialliseen autenttisuuteen pyrkivät *Puukkojunkkarit* ilmestyi vuonna 1894 ja *Murtuvia voimia* vuonna 1896. Ahon ja Alkion heränneiden kuvaukset saattoivat ajallisesti vaikuttaa toisiinsa kuten muutkin herännäisyyden historiankuvaukset. Kuvauksien samankaltaisuuteen vaikutti myös Ahon ja Alkion välinen kirjeenvaihto. Alkion *Puukkojunkkarissa*⁶⁵ oleva kuvaus körttiläisistä häijyjen väkivallan rauhoittajina esiintyi pari vuotta aikaisemmin myös Ahon teksteissä.⁶⁶

Heränneissä Ahon kuvasi menneisyyden idealisoitua herännäisyyttä. Hän tulkitsi sitä omasta henkilöhistoriastaan käyttäen apuna kaunokirjallisia tyylikeinoja. Aho liittää kuvauksen vahvasti omantunnon syyllisyyteen ja herätyksen psykologiaan. Teos kuvaa heränneitä henkilöitä ja herätyksen heissä aiheuttamaa muutosta. Aho ei ollut kiinnostunut elpyvästä *malmivaaralaisesta* herätysliikkeestä tai omasta uskonnollisuudestaan. Ateistina Aho luultavammin halusi pitää uskonnollisuuden etäällä itsestään lapsuuden muistojen tasolla. Kuvatessaan menneisyyttä hän pystyi paremmin pitämään aiheen kaukana itsestään. Ahon uskonnollisuutta ihailevat kirjoitukset herättivät huomiota myös naapurimaissa. Kirjallisen realismin aikana uskonnollisuus nähtiin kulttuurisena taantumuksena. Aholla oli herännäisyyden ihailuun aikaan sopivia suomalaiskansallisia perusteluja.⁶⁷ *Heränneiden* kuvauksen taustalla voi nähdä yhtymäkohtia ajan poliittiseen tilanteeseen ja suomalaisten kansalliseen heräämiseen. Aho pyrki yhdistämään heränneiden vakavat luonteenpiirteet suomalaiskansalliseen mentaliteettiin. Heränneiden vakava kaihomielisyys ilmensi suoma-

⁶³ Huhta 2001, 122-125, 130.

⁶⁴ Santeri Alkion *Puukkojunkkarit* ilmestyi vuonna 1894. Häjyjen omankäden oikeuden ja väkivallan vastavoimana kuvattiin pelottomat körttiläiset talonpojat. Huhta 2001, 121.

⁶⁵ Kares ei pidä Alkion herännäiskuvausta kaikilta osin yhtä todenperäisenä kuin Ahon. Varsinkaan viimeisen luvun hääkuvausta missä körtit ovat mukana tanssimassa. Kares 1942, 204.

⁶⁶ Huhta 2001, 121- 122.

⁶⁷ Romaani *Kevät ja takatalvi* tuo Hypen tulkinnassa enemmän esiin herännäisyyden ja suomalaiskansallisen yhteyden. Hypen 1999, 191.

laista sielunmaisemaa. Suomalaisen sielun kaihomielisyys sai aikaan *kaipauksen eettisen ihanteen toteuttamiseen*,⁶⁸ minkä voi ymmärtää uskonnollisessa ja kansallisessa mielessä. Aho yhdisti uskonnollisen heräämisen ilmentämään kansallista ja aatteellista heräämistä. Herännäisyys yhdisti kansanosat yli puoluerajojen yhteisen päämäärän toteuttamiseksi. Aho vertasi Paavo Ruotsalaisen ansioita kansan herättäjänä J. V. Snellmanin ansioihin sivistyneistön herättäjänä. Hän tuo historiantulkintansa esiin *Kuvauksia herännäisyyden ajoilta* – artikkelisarjan alussa.⁶⁹

--se oli sitä paitsi herättävä ei ainoastaan hengellisesti mutta yleensä henkisestikin. samalla kuin se jo semmoisenaankin synnytti rahvaan n.s. korkeampia, aatteellisia ja ihanteellisia harrastuksia, sulatti se kenties enemmän kuin mikään muu liike yhteen herrat ja talonpojat, opettaen heitä tuntemaan toisiaan ja valmistuen tietä kansalliseksi herätykselle.⁷⁰

Heränneiden julkisuuskuva muuttui Ahon kuvauksien kautta niin myönteiseksi, että heränneiden johtajat eivät pelkästään kehottaneet lukemaan niitä, vaan alkoivat kirjoittaa niitä itsekin. Heränneet hyväksyivät Ahon kuvauksen alkaen toteuttamaan myönteistä kuvaansa lisäten siihen omaa näkemystään. Malmivaara kehotti *Hengellisen kuukausilehden* lukijoita lukemaan *Heränneitä*, vaikka ei ollutkaan Ahon kanssa samaa mieltä liikkeen nykytilasta. Myös heränneiden omille kuvauksille oli tilausta, koska Ahon ansiosta ajan heränneisyyttä pidettiin ahdasmielisenä. Heränneiden julkisuuskuvaan jäi elämään ristiriita Ahon idealisoiman vanhan herännäisyyden ja Malmivaaran johtaman liikkeen välille. Heränneisyyden kuvan muuttuminen myönteiseksi ei koskenut suoraa ajan herännäisyyttä, koska se oli idealisoitu kuva menneisyyden heränneisyydestä. Kuvien yhdistäminen tapahtui viimeistään sisällissodan myönteisten körttiläiskuvauksien jälkeen. Ahon mentaalinen kuvaus heränneistä esitteli körttipukuun pukeutuneen *suomalaisen gentlemannin* kansalliset luonteenpiirteet.⁷¹

⁶⁸ Aho 1987, 37.

⁶⁹ Huhta 2001, 119-121, 182; Kares 1942, 218- 219.

⁷⁰ Huhta 2001, 121.

⁷¹ Huhta 2001, 122, 124, 130; Kares 1942, 222.

Mitkä ovat meidän kansamme parhaat ja miellyttävimmät puolet. Totisuus, vaka-
uus, suoruus, maltillisuus ja ulkonainen rauha kireimmissäkin kohtauksissa.—Hän
on korkeaotsainen, tukka keskeltä jakauksella, päällä puhdas kotitekoisesta vaattees-
ta tehty puku, joka sopii kuin valettu hänen jäntevään vartaloon. ⁷²

Ristiriita heränneisyyden julkisuuskuvien välillä voikin olla kannustin Mauno Rosen-
dalin myöhemmälle romaanikirjailijan uralle. Rosendahl oli aikaisemmin kirjoittanut
lehtiartikkeleita ⁷³ ja heränneiden historiallisia teoksia. ⁷⁴ Rosendalin kuvaukset he-
ränneistä ei kuitenkaan saanut yhtä suopeaa vastaanottoa julkisuudessa. Teokset
saivat kiitosta vain heränneiden piirissä. Aho ja Rosendal ovat voineet ajallisesti
saada kirjallisia vaikutteita toisiltaan. ⁷⁵ Heidän kuvauksista löytyy joitain yhteneviä
piirteitä kuten maailmanmielisyyden kieltäminen. ⁷⁶ Huhdan mielestä Rosendalin
historiantulkinta muistuttaa jonkin verran Ahon 1890-luvun kaunokirjallista kuvaus-
ta. Aho kuvaus ei kuitenkaan saanut vaikutteita ensisijaisesti Rosendalilta. Aho ottaa
etäisyyttä Rosendalin uskonnolliseen ahdasmielisyyteen kuvatessaan itse vanhan
ajan herännäisyyttä. Rosendal saattoi ottaa Ahon menestyksestä opikseen pyrkien
myöhemmässä tuotannossaan löytämään kaunokirjallisemman esitystavan. Rosen-
dalin vuonna 1914 ilmestynyt romaani *Herran tuli* saikin hyvän vastaanoton yli us-
konnollisten rajojen. Onkin mahdollista, että Rosendal muutti esitystapaansa kau-
nokirjalliseen suuntaan Ahon saaman vastaanoton innoittamana. Ainakaan hän ei
omassa romaanissaan vastustanut Ahon luomaa kuvaa heränneistä. Herännäisjoh-
tajan ryhtyminen romaanikirjailijaksi herätti aikalaistensa ihmettelyä yhtä paljon
kuin ateistin myönteiset herännäiskuvaukset. ⁷⁷

⁷² Huhta 2001, 132.

⁷³ Rosendal kirjoitti vuonna 1878 ilmestyneeseen *Oulun viikkosanomiin* kaksi pääkirjoitusta kuukau-
dessa. Kares 1941, 443.

⁷⁴ *Kertomuksia kirkkohistoria ajalta 1.osa Vanha aika* valmistui vuonna 1887 ja teoksen 2. osa vuon-
na 1890. Kolmas uutta aikaa käsittelevä teos jäi kokonaan ilmestymättä. Kares 1941, 443-444.

⁷⁵ Ahon *Papin tytär* ilmestyi noin kaksi vuotta aikaisemmin kuin Rosendahlin *Kertomuksia kirkkohis-
toria ajalta I*. Teoksen toinen osa valmistui neljä vuotta ennen *Heränneitä*. Kares 1941, 443.

⁷⁶ Kares 1941, 443-444.

⁷⁷ Kares 1941, 445; Kares 1942, 226; Huhta 2001, 113, 183-185.

3. TUTKIMUKSEN TOTEUTUS

3.1 Tutkimustehtävä

Tutkimustehtävänä on ymmärtää syvällisemmin Ahon kuvausta heränneistä. Millaisen kuvan hän halusi lukijalle muodostaa ja mitä taustaoletuksia siihen liittyy? Pyrkimyksenäni on *Heränneiden* taustojen avulla ymmärtää Ahon kuvauksen motiiveja. *Heränneissä* Aho kuvaa yhdestätoista novellissa herännäisyyttä eri ihmisten ja kertomusten kuljettamana. Hän pyrki syvälliseen kuvaukseen heränneiden mentaliteetista ja sielunelämästä. Kirjan nimi viittaa keskeisenä teemana olevaan uskonnolliseen herätykseen. Novelleissa heränneet muistelevat tapahtumia, jotka johtivat heidän herätykseensä tai niissä kuvataan herännyttä omatunnon kysymysten ääressä. Pyrinkin tuomaan esiin, millä teemolla Aho kuvaa herätystä ja miten hän ilmentämään niiden avulla heränneiden mentaliteettia.

Aho tuo kuvauksessaan esiin heränneiden herkän omatunnon ja syyllisyyden välistä yhteyttä. Pyrinkin selventämään, miten Aho käyttää kuvauksessaan omatunnon kysymysten ja syyllisyyden teemoja, joilla hän pyrkii tuomaan esiin heränneiden sielunmaisemaa. Hänen pyrkimyksenä oli luoda heränneistä myönteinen mentaalinen kuvaus yhdistämällä kuvauksessa heidän sisäinen ja ulkoinen olemus. Pyrinkin selventämään, miten Aho yhdistää kuvauksessaan heränneiden sielunelämän heidän ulkoiseen olemukseen ja pukeutumiseen. Tutkimukseni tarkoitus on tuoda esiin novellikokoelmasta nouseva kuva heränneistä. Miten Aho onnistuu pyrkimyksessään luoda mentaalinen kuva heränneistä ja mitä kaunokirjallisia keinoja hän käyttää siinä apuna? Millaisen käsityksen hän halusi heistä lukijalle muodostaa ja vastaako se todellisuutta?

Tutkimuksen pääkysymyksiensä tarkoitus on tuoda esiin novellikokoelman kuvauksista nousevat keskeiset teemat, joiden avulla Aho kuvaa heränneitä. Mitä yhteisiä teemoja kuvauksista nousee esiin ja miten ne tuovat esiin heränneiden olemusta? Miten Aho kuvaa heränneiden ulkoista ja sisäistä olemusta sekä mitä taustaoletuksia siihen liittyy?

Tutkimuksen pääkysymyksiä ovat:

1. Miten Aho kuvaa heränneitä ja mitä teemoja hän käyttää apuna kuvan luomisessa?
2. Miten kuvaus liittyy yhteen heränneiden ulkoisen ja sisäisen olemuksen?
3. Miten Aho tuo esiin omantunnon kysymysten ja syyllisyyden yhteyden heräämiseen?
4. Miten yksittäisten novellien kuvaukset ja teemat sopivat novellikokoelman kokonaistulkintaan?
5. Miten Aho kuvaa kirkon ja heränneiden välisiä suhteita sekä miten hän ilmentää niiden avulla ympäristön suhtautumista heränneisiin?

Tutkimuksen alakysymykset liittyvät kuvauksen tulkintaan ja sen taustaoletuksiin. Tarkoitus on tuoda esiin Ahon henkilöhistoriasta nousevia taustaoletuksien, jotka ovat vaikuttaneet novellien kuvauksiin. Pyrin tuomaan esiin novellien taustoja, jotka valottavat Ahon kuvauksien motiiveja. Aho käytti kuvauksissa runsaasti kaunokirjallisia menetelmiä, joiden avulla hän toi esiin heränneiden olemusta. Aho kuvaa heränneitä psykologisesta näkökulmasta ja omista motiiveistaan lähtien käyttäen apuna kaunokirjallisia tyylikeinoja. Tutkimuksen taustaoletuksina pyrin tuomaan esiin niitä kaunokirjallisia tyylikeinoja, joita Aho käyttää kuvauksessaan. Alakysymyksenä pyrin myös selvittämään Ahon henkilöhistorian vaikutusta novellikokoelman ihmiskuvauksiin.

Tutkimuksessani pyrin liittämään Ahon kuvauksen herätysliikkeen ajalliseen viitekehukseen. Pyrkimyksenäni on tuoda esiin, miten novellit heijastavat herätysliikkeessä tapahtuneita muutoksia. Alakysymyksenä nousee esiin, mitä Ahon tarkoittaa viitattaessaan ajallisesti herätyksen alkuaikoihin ja miksi hän painottaa kuvauksien ajankohtaa? Tarkoituksena on liittää Ahon fiktiivinen kuvaus myös herätysliikkeen julkisuuskuvan muutoksiin. Sivukysymyksinä nousevat esiin Ahon henkilöhistorian vaikutukset kuvaukseen. Varsinkin miten hänen oma uskonnollinen tausta niissä heijastuu. Ahon kaunokirjallisella teoksella oli vaikutuksia aikansa kansallisiin tarpeisiin. Hän piirsi kuvan heränneiden sielunmaisemasta, jonka avulla heistä muodostettiin

uusi julkisuuskuva. Taustaoletuksina pyrin tuomaan esiin Ahon kuvauksien vaikutuksia heränneiden julkisuuskuvaan. Sivukysymyksinä nousevat esiin kuvausten vaikutukset heränneiden julkisuuskuvaan ja niiden taustalla vaikuttaneet kansalliset motiivit. Tutkimuksen taustojen kautta pyrin tuomaan esiin Ahon henkilöhistoriaa, herätysliikkeen vaiheita ja sen julkisuuskuvan kehitystä. Pyrkimyksenäni on löytää niistä liitoskohtia, jotka ovat vaikuttaneet Ahon kuvauksen taustalla.

3.2 Tutkimusmenetelmänä

Laadullisena tutkimusmenetelmänä käytän kirjallisen aineiston sisällönanalyysiä. Metodioppainani ovat Jari Jolkkosen: *Systemaattinen analyysi tutkimusmetodina*, sekä J. Tuomen ja A. Sarajärven: *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Sisällönanalyysi on perusanalyysimenetelmä, joka soveltuu hyvin strukturoimattoman tekstin kuten kirjojen ja muun kirjallisen aineiston analyysiin. Menetelmän avulla lähdetekstiä voidaan analysoida systemaattisesti ja objektiivisesti.⁷⁸ Sisällönanalyysin avulla voidaan etsiä kirjallisesta aineistosta teemoja ja ajatuksellisia kokonaisuuksia. Tutkimuksessani lähteen tulkinnallisia kokonaisuuksia ovat sen kuvauksien keskeiset teemat ja niihin liittyvät taustaoletukset. Taustaoletuksien perustana käytän aiheeseen liittyvän kirjallisuuden taustalukua. Tarkoitus on luoda lähteen kuvauksista kokonaistulkinta, jonka avulla sen teemoille voi antaa uskottavan tulkinnan. Novellikokoelman kokonaistulkinnan avulla pyrin ymmärtämään, millaisen käsityksen Aho halusi lukijalle muodostaa.⁷⁹

Lähteen tulkinnassa sisällönanalyysiä syvennetään aiheeseen liittyvällä kirjallisuuskatsauksella. Kirjallisuuskatsauksessani perehdyn aiheetta käsittelevien tutkimusten lisäksi myös Ahon muuhun tuotantoon ja henkilöhistoriaan. Tulkintaani tukevaan kirjallisuuteen kuuluu myös herännäisyyden historiaan ja julkisuuskuvaan liittyviä tutkimuksia. Tarkoituksenani on syventää aiheeseen liittyvää tietoa ja antaa sille hermeneuttinen tulkintahorisontti.⁸⁰ Tutkimusotteen hermeneuttista tulkintaa voidaan soveltaa käytännöllisen teologian tutkimuksissa, missä pyritään ymmärtämään

⁷⁸ Tuomi ja Sarajärvi 2002, 105.

⁷⁹ Jolkkonen 2007, 20, 31.

⁸⁰ Jolkkonen 2007, 31- 32.

ja tulkitsemaan lähdetekstejä. Hermeneuttinen tulkinta etenee tekstin esiymmärryksestä sen parempaan ymmärtämiseen ja korjatun esiymmärryksen kautta uskottavaan kokonaistulkintaan. Tulkinnan hermeneuttisessa kehässä on aina lähtökohdiana esiymmärrys tekstin esittämästä kuvauksesta. Esiymmärryksen tulkintahorisontti perustuu aikaisempaan tietoon, johon vaikuttaa kirjallisuuskatsauksen tuottamat johtopäätökset. Esiymmärrystä ei kuitenkaan pidä olettaa muuttumattomaksi vaan ainoastaan tulkinnan lähtökohdaksi ja intuitioksi.⁸¹ Analyttisessä lukuprosessissa esiymmärrys muuttuu uskottavaksi tulkinnaksi, joka on lähteen ilmeisin tulkinta. Päämäärä on löytää tulkinta, joka selittää uskottavasti tekstin kokonaisuuden ja sen yksityiskohdat. Lähteen analyysiä ohjaa hermeneuttisen tulkinnan viitekehys, missä teemat ja johtopäätökset nousevat lähdeteksteistä.⁸²

Sisällönanalyysiä voidaan soveltaa kaikissa laadullisissa tutkimuksissa metodina tai teoreettisena viitekehysenä. Tutkimuksessani sovellan sisällönanalyysiä teoreettisena viitekehysenä, jotka ohjaavat lähteen tulkintaa. Sisällönanalyysin avulla pyrin löytämään lähteestä Ahon heränneiden kuvauksen keskeisiä teemoja ja ajatusrakteita sekä ymmärtämään niitä taustaoletuksien valossa.⁸³ Sisällönanalyysin perustana on lähdetekstin luotettava ja ymmärrettävä tiivistäminen. Tekstin tulee esittää lyhennettynä ja objektiivisena muutamatta kuitenkaan sen sanomaa. Tekstin sisältö pyritään kuvaamaan mahdollisimman lyhyesti, tarkasti ja ymmärrettävästi. Tiivistyksen jälkeen tekstin pohjalta voi tehdä ryhtyä tekemään tulkintoja. Lähteestä etsitään tietoa, joka paljastaa kirjoittajan ajattelun johdonmukaisuutta ja lähtökohdita. Analyysivaiheessa tekstistä etsitään kirjoittajan ajattelun takana vaikuttavia käsitteitä ja taustaoletuksia. Analyysi ja tiivistys vaihe eivät ole perättäisiä, vaan ennen kaikkea sisäkkäisiä prosesseja, jotka vaikuttavat tekstin tulkintaan. Tulkinnassa käytetään apuna aiheeseen liittyvää kirjallisuutta, jonka tarkoituksena on kirjoittajan ajattelun parempi ymmärtäminen. Tekstin ymmärtämisestä pyritään lopulta ymmärtämään kirjoittajan ajattelua. Tutkimuksessani pyrin löytämään lähteen kuvauksien keskeisiä teemoja ja niiden takana vaikuttavia taustaoletuksia.⁸⁴

⁸¹ Aineistolähtöisessä analyysissä tulkintoja ja havaintoja ohjaa aikaisemmin omaksuttu tieto. Tuomi ja Sarajärvi 2002, 98.

⁸² Jolkkonen 2007, 5-7; Tuomi ja Sarajärvi 2002, 102-103.

⁸³ Tuomi ja Sarajärvi 2002, 93, 96.

⁸⁴ Jolkkonen 2007, 9- 11; Tuomi ja Sarajärvi 2002, 110.

Lähteen tulkinnassa pyrin löytää tekstistä näkökulmia, joka kuvaavat parhaiten Ahon ajattelua ja tukevat omia tulkintojani.⁸⁵ Sisällönanalyysissä lähteestä tulkitaan, perustuvatko siinä esitetyt väitteet eksplisiittisiin vain implisiittisiin ilmauksiin sekä ovatko lähteen kuvaukset johdonmukaista ja mihin taustaoletuksiin ne perustuvat. Tutkimuksessa pyrin tuomaan esiin millaisia lausuttuja tai lausumattomia ajatuksellisia lähtökohtia Ahon kuvaus sisältää. Taustaoletusten selvittämisellä pyrin löytämään kuvausten takana vaikuttavia henkilöhistoriallisia ja ajatuksellisia tekijöitä. Lähestymistapa sopii varsinkin sellaisten tekstien tulkintaan, joissa pyritään kokonaistulkinnan esittämiseen.⁸⁶

Aineistolähtöisessä analyysissä tekstistä etsitään ajatuksellisia rakenteita ja niiden taustaoletuksia. Tutkimuksessani pyrin tuomaan esiin lähteen sisältämiä keskeisiä teemoja, sekä tulkitsemaan niitä kokonaistulkinnan kautta. Kirjallisuuskatsaukseni perehdyn lähteen taustoihin liittyvään kirjallisuuteen tarkoituksena lähteeseen liittyvien taustaoletusten selvittäminen.⁸⁷ Pyrin valottamaan, miten Ahon henkilöhistoriasta nousevat taustaoletukset liittyvät lähteen keskeisiin kuvauksiin. Tutkimuksessani pyrin tuomaan esiin Ahon kuvauksen taustalla vaikuttavia elämänhistoriallisia tekijöitä. Kirjallisuuskatsaukseni käsittää ajan historiallisia kuvauksia herännäisyydestä ja sen uskonnollisista käsityksistä sekä julkisuuskuvasta tehtyjä tutkimuksia. Pyrin tuomaan esiin, miten autenttisesti Ahon kuvaukset vastaavat historiallisia tapahtumia vertaamaan niitä lähteen kuvauksiin.⁸⁸

3.3 Lähteen kuvaus

Juhani Aho julkaisi *Heränneitä* novellikokoelman vuonna 1894. Hänellä oli tarkoitus jatkaa heränneitä käsittelevällä aiheella myöhemmin uudessa novellikokoelmassa.⁸⁹ Kokoelman toiseen painokseeseen hän liitti kuitenkin vain yhden uuden novellin

⁸⁵ Analyysin pyrkimyksenä on löytää näkökulma joka selittää henkilön koko ajattelua ja tekee sen ymmärrettäväksi. Jolkkonen 2007, 21.

⁸⁶ Jolkkonen 2007, 20-21.

⁸⁷ Kirjallisuuskatsauksen tarkoituksena on syventää tutkimukseen liittyvää tutkimustietoa. Tuomi ja Sarajärvi 2002, 119- 120.

⁸⁸ Jolkkonen 2007, 31-32.

⁸⁹ Aho kertoi lapsuuden ystäväilleen Matti Laitiselle lähettämässä kirjeessä 8.5.1886 suunnittelevansa heränneistä historiallista kuvausta. Väinölä 1987, 6.

Kanna ristiäsi. Novellin aiheen hän oli saanut sanomalehti-artikkelista, missä kerrottiin naisesta, joka oli yrittänyt polttaa perheensä talon mukana. Aho teki paljon tutkimustyötä ja keräysmatkoja novellien autenttisuuden varmistamiseksi. Häntä kiinnosti erityisesti Pohjanmaan herätys ja liikkeen johtohahmot Jonas Lagus ja Paa-vo Ruotsalainen. Vuonna 1886 hän tapasikin keräysmatkallaan Pohjois-Savoon Ruotsalaisen lesken. Keräysmatkoilta saamansa aineiston pohjalta Aho julkaisi vuosina 1891-94 kahdentoista novellin sarjan *Kuvauksia herännäisyyden ajoita*. Kuopiolainen *Uusi kuvalehti* julkaisi osan novelleista, jotka liitettiin myöhemmin sellaiseen *Heränneisiin*. Ahon kiinnostusta aiheeseen kuvaa hänen kirjeenvaihtoystävänsä kanssa, missä hän pyysi tietoja paikkakunnan heränneisyydestä.⁹⁰

Ahon kiinnostus heränneisyyttä kohtaan nousee lapsuuden kokemuksista, joissa uskonnollisuus oli vahvasti läsnä. Aho tunnusti irtautuneensa omasta uskonnollisuudesta, mutta hänen tuotannostaan henkii rakkaus niitä arvoja kohtaan, jotka hän oli tuntenut omakseen. Heränneisyyden kuvaukset ja romanttiset pappiloro- maanit kertovat Ahon omasta uskonnollisuudesta, jota hän ei saanut sovitettua ajan sovinnaiseen ilmapiiriin. Aho tunsi lapsuutensa henkisen perinnön eläväksi todellisuudekseen nähden samalla sen kulttuurihistoriallisen ja kansallisen merkityksen. Hänen näkemys uskonnollisen ja kansallisen heräämisen samanaikaisuudesta tulee- kin esiin novelleista. Ahon kuvauksia pidettiin myös historiallisesti autenttisinä.⁹¹

"Ahon realismi, joka tajuaa ja tunnustaa aatteellisten arvojen merkityksen ja oikeu- tuksen, lienee varmaankin osaltaan vaikuttanut siihen, että hän on pystynyt osoitta- maan erityistä ymmärrystä herännäisyyttä kohtaan ja sen merkitystä oikeammin ar- vostelevaan. Siten hänen herännäiskuvauksistaan on tullut, ei ainoastaan taideluo- muksia, vaan arvokkaita historiallisia ajankuvauksia."⁹²

Ahon henkilöhistorian kautta voi ymmärtää, mihin hänen syvälinen herännäisyyden tuntemuksensa perustui. Hän varttui Iisalmen alueen vanhoillisen herännäisyyden ympäröimänä. Hänen isänsä oli omaleimainen savolainen sielupaimen, herännäis- papin poika itsekin. Isänsä ammatin tuoman sosiaalisen elämän kautta Aho tutustui

⁹⁰ Aho kiinnosti erityisesti " - herännäisyyden yleinen luonne niillä paikkakunnilla, kuinka sen heräsi ja miten se levisi herrasväkeen ja varsinaiseen kansaan, milloin se oli ylimmillään ja alkoiko se sitten huonontua alkuperäisestä puhtaudestaan." Väinölä 1987, 5-7, 13.

⁹¹ Väinölä 1987, 8-9.

⁹² Väinölä 1987, 8.

lapsuudessaan heränneiden pappien ja seurakuntalaisten ajatusmaailmaan. Heidän kertomuksensa herännäisyydestä ja sen johtajista vaikuttivat Ahon kirjalliseen tuotantoon ja suhtautumiseen herätysliikkeeseen.⁹³ Aho oli julkaissut pappiloiden sosiaalisen elämän kuvauksia kahdessa romaanissaan *Papin tytär* ja *Papin rouva*, joissa hänen realistinen painotus tulee vahvasti esiin. Romaaneissa hän käsitteli avioliittoon ja kasvatukseen liittyviä yhteiskunnallisia epäkohtia. Realistinen painotus kaunokirjallisuudessa⁹⁴ pyrki tuomaan esiin naisten asemaa samalla siinä myös kritisoi tiin pappeja ja virkakoneistoa.⁹⁵

Ahon myönteinen suhtautuminen herätysliikkeeseen aiheutti ihmettelyä kirjallisen realismin valtakaudella. Taiteilijapiireissä ei ymmärretty vapaana sieluna tunnetun Ahon myönteistä suhtautumista tähän synkkää taiteen viholliseen. Hänen kuvauksissa tulee esiin syvä ymmärrys ja myötätunto herännäisyyttä kohtaan aikana, jolloin se ei ollut muodikasta. Ahon kuvaus toi esiin heränneiden ja kirkon välisen jännitteen. Heränneiden käsitys elämän ja uskonnon suhteesta nousevat esiin uskonnollisten käsitysten törmätessä toisiinsa. Henkilöhistoriansa kautta Aho pystyi ymmärtämään syvällisesti heränneiden sielunelämää. Novellien ihmiskuvauksissa hän syventyi uskonnon ja omantunnon ajattomiin kysymyksiin tuoden ne esiin tavalla, joka on piirtynyt suomalaisen sielunmaisemaan.⁹⁶

Heränneet syntyi Aho kirjallisen luovuuden tuotteliaimpina vuosina kuin pienempänä välityönä paksujen historiallisten romaanien välissä. *Papin tytär* oli julkaistu vuonna 1885 ja *Papin rouva* vuonna 1893. Niitä seurasivat *Lastujen* kolmas osa vuonna 1896 ja suurteos *Panu* vuonna 1897. Teosten välillä vuonna 1894 Aholta ilmestyi kaksi pienempää teosta *Maailman murjomana* ja *Heränneet*. Vaatimattomana novellikokoelmana *Heränneet*, joka keskittyi heränneiden elämän kuvaukseen jäi vähemmälle huomiolle. Kai Laitisen *Suomen kirjallisuuden historia* ei mainitse *Heränneitä* teoksena vaan liittää novellit osaksi *Lastu*-kokoelmaan. Laitisen mielestä vasta vuonna 1906 julkaistu romaani *Kevät ja takatalvi* kuvasi kansallisen herätyk-

⁹³ Väinölä 1987, 7.

⁹⁴ Niemisen mielestä Aho edusti kirjallisesti realistista ja impressionistista tyyliä, jossa pyritään kuvakielellä mahdollisimman lähelle todellisuutta. Nieminen 1934, 306.

⁹⁵ Molarius 2000, 8.

⁹⁶ Väinölä 1987, 8.

sen alkuvaiheita 1840-luvulla yhdistäen kansallisuusaatteen ja herännäisyyden. Ahon tuotannosta julkaistiin samanaikaisesti niin paljon hyviä teoksia, että osa niistä jäi toistensa varjoon.⁹⁷

Heränneiden syntypaikkana pidetään Ahon lapsuuden kotia Mansikkaniemenpirttiä. Pappilan idyllinen pihapiiri pystyi herättämään niitä nuoruuden herkkiä muistoja, joihin novellien kertomukset osaltaan pohjautuvat. *Heränneet* on kokoelma kertomuksia, jotka Aho oli kerännyt mukaansa vuosien varrelta. Jokaisen novellin kertomuksella on liittymäkohta Ahon elämänselämään, joista osa kuvaa fiktiivisesti hänen omia kokemuksia ja ajatuksia. Novelleista osa oli julkaistu aikaisemmin *Uudessa Kuvalehdessä*, missä Aho oli työskennellyt toimittajana. Lehdessä julkaistiin yhteensä 68 Ahon kirjoittamaa *Lastua*, joista osaa hän käytti myöhemmin teoksissaan. *Heränneiden* ensimmäiseen painokseen sisältyi kymmenen *Lastua* niin kuin Aho kuvasi lyhyitä novelleitaan.⁹⁸ *Papin tyttäressä* ja *Papin rouvassa* Aho oli jo sivunnut heränneisyyttä, johon hän *Heränneissä* otti syvällisemmän näkökulmasta.⁹⁹

Ahon herännäiskuvaksien taustalta voi nähdä henkilökohtaisia motiiveja. Ihmettelyä herätti, miksi ateistina tunnettu Aho halusi kuvata herätysliikettä niin myönteisessä valossa? Huhdan mielestä herännäisyyden myönteisillä kuvauksilla Aho otti haltuunsa lapsuudenkotinsa henkisen perinnön luopumatta omasta maailmankatsomuksestaan. *Heränneissä* Aho kuvasikin samalla myös omaa sielunelämäänsä, koska oli nuoruudessaan kuulunut heränneisiin. Kirjailijana hän heijasti kuvauksissa myös omaa elämän historiaansa tulkiten sen avulla heränneiden sielumaisemaa. Kuvauksesta tulikin hyvin autenttinen ja vaikuttava. *Heränneitä* muutti kaunokirjallisuuden suhtautumisen herännäisyyteen ja teos sai myös heränneiden johtohenkilöiden hyväksynnän.¹⁰⁰

⁹⁷ Virtanen 1961, 15-17; Laitinen 1997, 224, 226; Havu 1929, 229-300.

⁹⁸ Virtasen kokoamassa Ahon bibliografiassa ensimmäiset *Lastut* julkaistiin vuonna 1891. Virtanen 1961, 14.

⁹⁹ Aho 1951, 449-451.

¹⁰⁰ Huhta 2001, 182-183.

4. NOVELLIEN ANALYYSI

4.1 Kuinka minä heräsin

Novelli perustuu apupappina Vöyrillä toimineen Jonas Laguksen kertomukseen¹⁰¹ omasta uskonnollisesta heräämisestään. Laguksen kertomus sijoittuu herätysliikkeen nousukauteen 1830-luvun suomessa. Kertomus julkaistiin ensikerran hengellisessä sanomalehdessä *Tidningar i andeliga ämmen* vuonna 1836.¹⁰² Aho on hyödyntänyt novellissa myös Lönnrotin ja Runebergin¹⁰³ kuvauksia heränneiden ja kirkon suhteista sekä heränneiden surumielisestä olemuksesta. Aho tukeutuu heidän kuvauksiin novellin alussa nuoren vielä heräämättömän papin kuvatessa heränneitä. Muuten hän seuraa novellissa jopa suoraan kääntäen Laguksen tekstiä. Ahon taustasta nousevia heränneiden kuvauksia pidettiin autenttisina ja omantunnon kysymyksissä psykologisesti syvällisinä. Novellissa hän kuvaa herätyksen psykologiaa ja omantunnon kysymyksiä nuoren papin näkökulmasta. Omantunnon problematiikka ja syyllisyys nousevat esiin muissakin kokoelman novelleissa. Selvimmin omantunnon kysymysten yhteys herätykseen tulee esiin Laguksen kertomuksesta, jonka avulla voi ymmärtää muiden novellien teemoja.¹⁰⁴

Novellissa pappi kuvaa sisäisessä dialogissa omaan herätykseen johtaneita tapahtumia. Koska novelli perustuu heränneiden johtavan papin Jonas Laguksen kertomukseen, voi ajatella sen heijastava herätyksen psykologiaa heränneiden näkökulmasta.¹⁰⁵ Aho käyttää Laguksen kertomuksen teemoja kuvatessaan herätystä myös muissa novelleissa. Laguksen kertomus tuo parhaiten esille Ahon käyttämän herätyksen teemaa, joka on implisiittisesti läsnä muissakin novelleissa. Aho tuo esiin omantunnon syyllisyyden yhteyden uskonnolliseen heräämiseen. Hän kuvaa nuorta

¹⁰¹ Ylikosken mukaan Laguksen kertomus on enemmänkin kaunokirjallinen kuin todellinen elämän kerrallinen kuvaus. Ylikoski 1979, 242.

¹⁰² Myöhemmin Matthias Akiander julkaisi kertomuksen lähdekokoelmassaan *Historiska upplysningar om religiösa i Finland*. Väinölä 1987, 10.

¹⁰³ Molarius näkee Ahon ja Runebergin kuvauksissa yhteisiä piirteitä myös muissa teoksissa. Runeberg ja Aho rakentavat ensin romanttisen idyllin, jonka jälkeen osoitetaan sen toimimattomuus. Teoksissa näkyy kirjallisuuden romantiikan ajan jälkeen voimistunut realistinen ja naturalistinen kuvaus. Molarius 2000, 8, 17.

¹⁰⁴ Väinölä 1987, 10.

¹⁰⁵ Siltala pitää Laguksen kertomusta yksityiskohdiltaan kuvitteellisena, mutta psyykkiseltä ytimeltään uskottavana. Siltala 1992, 90.

pappia omantunnon kysymyksiä ääressä, jotka lopulta johtavat hänet heräämiseen. Novellissa kiusalliset tapahtumat aiheuttavat papille huonon omantunnon, jonka hän saa aluksi paadutettua. Kasvava synnintunto aiheuttaa kuitenkin kertomuksen edetessä pahenevan kriisin, joka johtaa loppukohtauksessa uskonnolliseen herätykseen. Aho kuvaa novellissa herätystä poikkeuksellisen rajuksi tapahtumaksi, joka johtaa jopa tajunnan hämärtymiseen. Yleisemmin hän kuvaa herätyksestä huomaamattomana omantunnon tapahtumana, joka vaikuttaa kertomuksessa impliittisesti taustalla. Uskonnollinen herätys on kuvauksissa yleensä omantunnon kamppailun hiljainen lopputulos. Ahon kuvauksessa heränneet eroavat muista juuri uskonnollisen heräämisen johdosta, mikä on muuttanut heidän elämäntapansa, pukeutumisen ja mielentilan.¹⁰⁶

Novellista nousee esiin heränneiden ja rovastin tulehtuneet suhteet, joiden välissä pappi etsii paikkaansa. Aho ei kuvaa suoraan heränneiden uskonnollisia käsityksiä, jotka vaikuttavat heräämisen taustalla. Tuodakseen esiin vaikeasti kuvattavia omantunnon kysymyksiä Aho käyttää apuna vastakuvauksen luomaa kontrasti. Kuvauksien luomat vahvat kontrastit tuovat esiin heränneiden olemusta, ajatuksia ja käyttäytymistä suhteessa vastakuvaukseen. Heränneiden käsitys oikeasta kristillisestä elämästä tulee esiin pappiloissa vietettävän maailmanmielisen elämän vastakuvauksena. Oikean ja väärän kristillisyyden erot korostuvat juuri pappilan iloisen elämätavan luomassa kontrastissa heränneiden vakavaan elämäntapaan. Aho kuvaa heränneitä aina myönteisestä näkökulmasta käyttäen apuna vastakuvauksen luomia mielikuvia.¹⁰⁷

Novellissa Aho käyttää vastakuvauksena papin sisäistä dialogia, jonka avulla hän tuo esiin heränneiden vakavaa uskonnollisuutta. Novellissa kertojana toimiva pappi edustaa ympäristön aiheetonta ja vihamielistä kritiikkiä heränneitä kohtaan. Vastakuvauksen valossa hillitysti elävät heränneet saavat osakseen aiheetonta vihamielisyyttä, mikä korostaa heidän kristillistä elämää. Aho tuo esiin kuvauksen ajankohdtaan viittaamalla heränneiden saapumisesta pitäjään ja sen aiheuttamaan papiston arvosteluun sekä näiden puolustautumiseen. Novellissa hän tuo esiin papiston arvo-

¹⁰⁶ Aho 1987, 19-33.

¹⁰⁷ Aho 1987, 18-25.

vallan murenemisen maallikkosaarnaajien ottaessa alussa liikkeen johtoonsa. Aho viittaa muissakin novelleissa kuvauksen sijoittuvan herätyksen alkuajalle, minkä hän tuo esiin viittauksena heränneiden saapumisesta pitäjään tai vaihtoehtoisesti kertoja muistelee herännäisyyden alkuaikoja kuten novellissa *Pyhiin vaellus*.¹⁰⁸

Novelli perustuu Laguksen kertomukseen, mutta alkukuvaus heränneistä vaikuttaa toisen kirjoittajan käsialalta.¹⁰⁹ Lagus tuskin olisi antanut heränneistä yhtä synkkää vaikutelmaa kuin novellissa kertojana toimiva nuori pappi. Aho yhdistää heränneiden kuvauksessa ulkoisen olemuksen heidän sielunmaisemaansa. Novellissa onkin kattavin kuvaus heränneiden ulkoisen olemuksen piirteistä, jotka tulevat esiin myös muissa novelleissa. Papin kritiikissä tiivistyy heränneiden sielunmaisema, ulkomuoto, kävelytyyli ja suhtautuminen kirkkoon. Esiin tulevat myös pappien puolustuksen keskeiset argumentit ja taustalla vaikuttava arvovallan menetys. Heränneet eivät hyväksyneet pappien arvovaltaa uskonasioissa ja eniten heidän asenteensa loukkasivat rovasteja, joiden suhtautumisen Aho kuvaakin avoimen vihamieliseksi. Papit puolustautuvat *ilon evankeliumin*¹¹⁰ sanomalla, joka salli ihmisten viattomat ilot kuten tanssimisen ja kortinpeluun. Heidän mielestään heränneet yrittivät tulla ulkoisilla teoillaan autuaiksi, minkä vuoksi papit syyttivät heitä *ulkoa kullatuiksi ja fariseuksiksi*. Aivan samoin heränneet syytivät pappeja viitaten heidän ei-kristillisiin elämäntapoihinsa ja ulkoiseen jumalanpalvelukseen.¹¹¹

Meidänkin seurakuntaan on ilmestynyt noita uusia profeetoita, jotka sanovat kaiken totuuden omistavansa, tietävänsä sen ainoan tie, joka taivaaseen saattaa. Se tie kulkee surun ja murheen laaksossa sanan oikeassa merkityksessä. He kaivavat näytteille kaikki syntinsä ja heikkoutensa, asettavat ne kuin pöydälle eteensä. Sen tähden he ovat mielestään muita paremmat, ja erotukseen ympäristöstään he pukeutuvat synkeihin vaatteisiin, itkevät ja alati huokaavat ja pitävät kaiken maallisen menon Jumalalle kauhistuksena. Mutta eikö Vapahtajakin istunut hääpöydässä ja antanut viattoman ilon vallita? Ja mikä on ollut seurauksena tästä surun evankeliumista? Monet kukoistavat vaimot ja tyttäret ovat tuo ns. kääntymisensä jälkeen muodoltansa kokonaan muuttuneet, ja iäksi päiväksi kauneutensa ja terveytensä menettäneet. Kasvojen entinen vilkkaus ja tuoreus on kadonnut. Silmät ovat käyneet sameiksi ja veti-

¹⁰⁸ Aho 1987, 16-19.

¹⁰⁹ Aho on käyttänyt novellin kielteisissä kuvauksissa apuna Elias Lönnrotin artikkelia *Lahkolaisuudesta Kajaanin tienoilla* sekä Runebergin *Vanhan puutarhurin kirjeitä*. Väinölä 1987, 10; Aho 1951, 451.

¹¹⁰ Heränneiden maltillisetkin papit hyökkäsivät saarnojen maailmanmielisyyttä vastaan. Heidän mielestä viralliset papit ymmärsivät kristityn vapauden väärin, kun he sallivat saarnoissaan iloiseen seuraelämään kuuluvat tanssit ja juomingit. Lehtonen 1921, 134-136.

¹¹¹ Aho 1987, 16-22.

siksi. Hipiä on vaalentunut, silmät sammuneet, he kulkevat pää kallellaan, synkkinä, alakuloisina ja kärsivät sekä sielun että ruumiin puolesta. Eikä heidän mielensä siitä kuitenkaan ole nöyrtynyt niin kuin totisen kristityn tulee. He halveksivat sielunpaimeniaan ja ovat ylpeitä ja öykkärit sydämeltään, silloin kun heidän tulisi olla nöyrät ja opettajilleen kuuliaisat.¹¹²

Heränneiden asenne ulkopuolisia kohtaan kuvaa herätysliikkeelle ominaista jyrkkää käsitystä oikeasta elämäntavasta.¹¹³ Heränneet edustivat mielestään oikeaa oppia ja kristillistä elämää, jonka he myös toivat esiin pukeutumisellaan. Ahon kuvauksissa miehet pukeutuivat tummiin *outokuosisiin* pukuihin ja naiset tummiin pitkiin hameisiin ja huiveihin. Tummiin körttiasuihin pukeutumin kuvasi symbolisesti sielun kaipausta ja surumielisyyttä, jota tehostettiin itkulla ja huokauksilla. Ulospäin näkyvä surumielisyyttä heijasti heidän jatkuvaa itsetutkiskelua, joka paljasti sielun synnit ja heikkoudet. Novellissa tulee esiin heränneiden uskon perustana oleva *surun evankeliumi*. Aho viittaa heränneiden armonkäsitykseen, ihmisen kelpaamattomuuteen Jumalan edessä ja armon tarpeeseen pelastuksessa. *Surun evankeliumin* teema vaikutti implisiittisesti taustalla kaikkien novellien kuvauksissa. Selvimmin Aho tuo sen esiin novelleissa *Kuinka minä heräsin* ja *Maailman suuri syntinen*. Ahon oli kuvauksen perusteella tietoinen heränneiden armon käsityksestä, johon hän oli tutustunut herännäisessä kodissaan. Kuvauksessa hän heijastaa heränneiden armon käsityksiä papin osoittaessa olevan kykenemätön heränneiden sielunhoitajaksi.¹¹⁴

-Ne ahdistuksethan ne vaivaavat häntä, mitkä kaikkia muitakin, jotka ovat armonaikaan tulleet totiseen ja elävään uskon yhteyteen vapahtajansa kanssa, mutta sitten kauhistuneet tilaansa, kun luulevat menettäneensä armon ja olevansa iankaikkisesti kadotetut. Koetettiinhan parhaamme mukaan häntä neuvoa, mutta ei näy tahtovan lohdutusta vastaanottaa. Ehkä herra maisteri, joko on oppineempi ja kokeneempi näissä asioissa, voipi paremmin kuin minä, osoittaa hänelle miten väärälle tielle hän on joutunut, neuvoa hänelle armontilan tunnusmerkit semmoisina kuin ne ilmaantuvat kiusaustenkin aikoina sekä selittämään hänelle erotusta armontilasta haihtuneena ja kiusatun sielun välillä. Silloin se ehkä hoksasi oman tilansa ja näkisi, ettei vaara ole niin suuri, kuin miksi hän sen näkee. Mitäpä olisin tähän osannut vastata. Hän odotti, että jotain virkkaisin, ja nykäisi sitten hevosensa juoksuun. Harmikseni täytyi minun tunnustaa, että miehellä oli tietoa, josta minulla ei ollut aavistustakaan.¹¹⁵

¹¹² Aho 1987, 16.

¹¹³ *Puolalaisuus oli heränneille saatanasta joka uskotteli, että ulkoisesti kristillinen vaellus riittäisi autuuteen. Maailmassa olisi jotain pelastamista tai että lihallisilla teoilla olisi merkitystä pelastukseen.* Siltala 1992, 148.

¹¹⁴ Aho 1987, 16, 27.

¹¹⁵ Aho 1987, 26-27.

Aho kuvaa heränneitä nöyriksi ja omaltatunnoiltaan herkiksi, jotka kylläkin kokivat olevansa opissaan oikeassa edustaen sitä jämäkästi. Tummiin körttipukuihin pukeutuminen erotti heränneet maailmanmielisistä, jotka ovat matkalla kadotukseen. Novellin kertojana toimiva pappi kuvasi heränneitä ylimielisiksi tuoden esiin ympäristö suhtautumisen. Ympäristön näkökulmasta heränneiden erottautuminen muista koettiin ylimieliseksi ja jopa vihamieliseksi. Papin sisäisessä dialogissa körtit kuvittelevat olevansa omasta mielestään muita parempia, koska halusivat erottautua muista pukeutumisellaan ja järjestivät omia seuroja. Heränneiden näkökulmasta katsottuna maailmanmielisiin suhtauduttiin kuitenkin ymmärtävästi säälien kuin lapsiin, jotka ovat valinneet väärän tien.¹¹⁶ Pappi ja rovasti korostavat vastakuvauksena heränneiden vakavaa olemusta ja harrasta uskonnollisuutta suhteessa maailmanmielisiin. Vastakuvauksena oleva nuori pappi toimii novellissa maailmanmielisen elämän esikuvana. Hän asettaa pappilan tanssiaiset virkansa edellyttämän velvollisuuden edelle antaen sairaan luokse hakemaan tulleen Poikosen odottaa portilla iltaan asti. Papin saarnassa¹¹⁷ tulevat esiin opillinen laimeus ja kyseenalaiset motiivit hänen hyökätessä heränneitä vastaan. Myös papin sielunhoidollinen kyvyttömyys kuvataan heränneiden näkökulmasta matkalla sairaan luokse.¹¹⁸

Papin puolustuksena oli nuoruuden tietämättömyys, kun taas rovasti oli asemansa-kin puolesta vastuussa sanoistaan. Rovasti kuvataan novellissa kielteisemmässä valossa kuin pappi, joka myötäilee rovastin mielipiteitä etsien tämän hyväksyntää.¹¹⁹ Pappi on ikävässä välikädessä joutuen myötäilemään rovastin peittelemätöntä vihamielisyyttä heränneitä kohtaan. Heränneitä edustava Poikonen kuvataan maltilliseksi ja kärsivälliseksi sydänmaan asukkaaksi. Poikosen nöyrä ja harras uskonnollisuus korostuu vastakuvana olevan papin ja rovastin omahyväistä ja vihamielistä ajattelua vasten. Poikonen on opillisesti jämäkkä ja itsevarma, mikä korostaa papin epävarmuutta oman oppinsa oikeellisuudesta. Poikonen suhtautuu pappiin ymmärtäväisesti kuin isä lapseen auttaen häntä sielunhoidollisesti oikealle tielle. Aho mai-

¹¹⁶ Aho 1987, 16-18, 28, 32.

¹¹⁷ Kares pitää papin vihamielistä saarnaa epähistoriallisena ja näkee siinä enemmänkin kaunokirjallisen tyylikeinon. Kares 1942, 224.

¹¹⁸ Aho 1987, 18, 21-24, 27.

¹¹⁹ Nieminen näkee Ahon kuvauksen taustalla ajan pyrkimyksen irtautua uskonnollisesta sovinnaisuudesta. Asettaessaan vastakuvauksessa heränneet ja suruttomat leipä papit vastakkain, hän tuo esiin 1880-luvun kirjallisen realismin vastenmielisyyttä virallista pappeutta kohtaan. Nieminen 1934, 72.

nitsee Poikosen ja Paavo Ruotsalaisen novellissa samalla sivulla. Myös novellissa *Kanna ristiäsi*¹²⁰ Ruotsalainen toimii heränneiden sielunhoitajana. Aho käytti novellien kuvauksissa hienotunteisesti lähipiirinsä heränneitä kuten tätejään ja vanhempiaan. Mahdollisesti Poikonen kuvaa tässä Ruotsalaisen fiktiivistä olemusta. Aho oli käynyt tapaamassa hänen leskeään ja tuo esiin myös häneen liitetyt alkoholiongelmat.¹²¹

4.2 "Äitien muistoksi"

Lastuissa vuonna 1891 julkaistua novellia pidettiin Ahon parhaimpiin kuuluvana herännäiskuvauksena. Novelli kertoo heränneisiin liittyneiden sivistyneiden naisten vaikeuksista maailmanmielisten omaisten ja ystävien paineessa. Aho naiskuvaus sisältää kansallisromanttisen näkemyksen uskonnollisen heräämisen yhteydestä kansalliseen heräämiseen. Aho käytti naiskuvauksissa innoittajana lähipiirinsä henkilöitä. Havu pitääkin Hanna Kruskopfia,¹²² Ahon äidin ystävätärtä, usean naiskuvauksen innoittajana. Aho käytti novellien naisten esikuvina tätien lisäksi myös äitiään ja tämän läheistä ystävätärtä Leontine Castrenia. *Pyhiinvaelluksessa* esiintyvät tädit voivat edustaa näitä Ahon tuntemia naisia.¹²³ Kokoelman novellit ovat loogisessa järjestyksessä, missä niiden kertomukset tukevat toisiaan ja tulevat parhaiten ymmärretyiksi. "Äitien muistoksi" ja *Kuinka minä heräsin* sisältävät kokoelman alussa paljon yhteisiä teemoja, jotka tulevat myös myöhemmin esille. Niiden avulla myöhempien novellien kertomukset tulevat paremmin ymmärretyiksi. Novellikokoelman kuvaukset liittyvät yhteen niin, että kokoelman alussa olevat kuvaukset toimivat myöhempien kuvauksien perustana.¹²⁴

Novellin kertomusta vie eteenpäin toistuva herätyksen teema. Sivistynyt ja iloinen tyttö, joka viettää huoletonta elämää varakkaassa kodissa, mutta alkaa tuntea kasvavaa sisäistä rauhattomuutta. Tyttö kuulee pitäjässä tapahtuneesta joukkoherätyk-

¹²⁰ Aho 1987, 97.

¹²¹ Aho 1987, 18-20, 27.

¹²² Hanna Kruskopf oli Kaavin kirkkoherran varakas ja sivistynyt tytär. Jäätyään leskeksi 20 vuotiaan ja menetettyään sen jälkeen lapsensa hän sai herätyksen. Hanna Kruskopfia pidetään Hanna tyttären mallina toisessakin herännäisyyttä kuvaavassa teoksessa *Kevät ja takatalvi*. Havu 1929, 154.

¹²³ Aho 1987, 67, 75.

¹²⁴ Aho 1951, 452-453.

sestä ja osallistuu uteliaana heränneiden seuroihin. Saarnamies saa tytön synnintunnon heräämään, mikä aiheuttaa tytölle ahdistusta ja hätää sielunsa puolesta. Tyttö alkaa vanhempiensa kielloista huolimatta kulkea heränneiden seuroissa¹²⁵ ja hänen ulkoisen olemuksensa muuttuu synkäksi. Novellin teemoina nousevat esiin oikean hengellisen elämän vakavuus ja totisuus, johon kuuluu sisäinen kaipuu ja rauhattomuus. Synnillisen elämän aiheuttama katumus saa aikaan herätyksen, joka johtaa väärän elämäntavan muuttamiseen. Huoleton ja iloinen elämän vaihtuvat jokapäiväiseksi ikävöinniksi ja vakavaksi synnintunnoksi, johon auttaa vain katumus ja hengellinen uudistus.¹²⁶

Tyttö joutuu kamppailemaan tekemästään valinnasta omaisten ja ympäristön sosiaalisen tuomion edessä. Perheen sisäisessä vastakkainasettelussa Aho näkee *kilvoittelun koulun*, syyn heränneiden naisten luonteen lujuteen, puhtauteen ja ymmärrykseen. Aho käyttää yksinäisen heränneen tytön taistelua ympäristön tuomiota vastaan esimerkkinä, jonka siirtää yleiselle tasolle heränneisiin naisiin. Henkinen kamppailu maailmanmielistä ympäristöä vastaan valmisti heistä itsenäisiä ja voimakastahtoisia naisia, kansakunnan synnyttäjiä. Huvitteleva tyttö muuttui herätyksen vaikutuksesta vakavaksi ja kunnioitettavaksi äidiksi.¹²⁷

Novellin kertoja muistelee kaihoisasti vanhan ajan heränneitä naisista, jotka hänen mielestään edustivat oikeasti itsenäisiä ja uusia aatteita. Vanhan ajan heränneiden naisten ihannoinnin vastakohtana Aho kuvaa nykyaikaisia omasta mielestään vapaita ja itsenäisiä naisia. Novellissa hän yhdistää heränneisiin kansallisromanttisen luonnekuvauksen. Suomalaiselle ominainen haikean kaihomielisyys saa aikaan kaipauksen eettisen ihanteen toteuttamiseen, jota edesauttoi ajan henkeen kuulunut sielun rauhattomuus ja kyllästyminen kuivaan hengen ravintoon.¹²⁸

¹²⁵ Ylikankaan mukaan naisilla oli merkittävä vaikutus herännäisyyden leviämisessä varsinkin ylempiin säätyihin. Alemman papiston tyttäret edustivat ensimmäisiä heränneitä säätyläisiä. Heidän esimerkkiään seurasivat keskiluokan porvariain vaimot ja tyttäret. Ylikangas 1979, 69, 72, 199.

¹²⁶ Aho 1987, 36-40

¹²⁷ Aho 1987, 41-42.

¹²⁸ Aho 1987, 34, 36-37.

Mutta hänen luonteessaan oli kuitenkin jotain, joka jäi tyydyttämättä. Oliko se suomalaisen synnynnäistä haikaa kaukomielisyyttä, joka idätti tuota hämärää kaipausta jonkunlaisen eettisen ihanteen toteuttamiseen, mikä aika ajoittain ilmaantuu meihin jokaiseen jostain, kuka sen tietää mistä. Ken ties heräsi se jonkun persoonallisen vastoinkäymisen tai satunnaisen pettymisen ja surun johdosta. Mutta ajan hengessä se myöskin oli tuo sielujen sisäinen rauhattomuus ja kylläisyys kuivaan henkiseen ravintoon.¹²⁹

Novellissa Aho kuvaa muutosta, joka on tapahtunut herännäisyyden alkuperäisestä henkistä edistystä edustavasta liikkeestä, nykyiseen pinttyneen vanhoilliseen tai toisaalta iloisen maallistuneeseen muotoonsa. Vanhan vakavan herännäisyyden vastakohtana Aho näkee laimentuneen herännäisyyden, jonka maailmanmielisyys tulee esiin värikkäämmässä pukeutumisessa. Liikkeen alussa vakavan herännäisyyden tunnusmerkkinä ollut hengellisen elämän sisältö näkyi tummassa pukeutumisessa ja vanhoissa tavoissa. Ahon kuvauksissa heränneiden tärkeimpiä tunnusmerkkejä olivatkin mielentilan ja pukeutumistyylin yhdistäminen kuvaamaan vakavaa hengellistä elämää. Vanhan ajan herännäisyys tuli esiin pukeutumisessa körttipukuun, joka symbolisoi vakavaa mielentilaa.¹³⁰

Sillä se uskonnollinen herännäisyys, joka suurimmassa osassa maattamme elää vielä nytkin hengellisen elämän sisältönä, joka on painanut harmaan ja synkän sinisen totisuutensa ei ainoastaan pukuihin ja tapoihin, vaan myös mieliin ja katsantotapoihin ja johon vasta viime vuosikymmenien lahkolaisuus ja maailmanmielisyys on alkanut sekoittaa iloisempia värejä, se oli aikoinaan samanlaista uutta oppositiosionia, ja sitä kohdeltiin samanlaisena yhteiskunnalle ja kirkolle vaarallisena ilmiönä kuin monia uuden ajan henkisiä pyrinnoita tätä nykyäkin. Ja siihen ottivat osaa ja sen puolesta taistelivat naisetkin.¹³¹

Novellin kuvauksessa sosiaalinen ympäristö ja jopa vanhemmat suhtautuivat heränneisiin vihamielisesti. Heidän murheelliselle ulkomuodolle naurettiin ja *kallellapäin-kulkemista* pilkattiin. Heränneitä haastettiin aluksi oikeuteen laittomista kokouksista ja yleisen järjestyksen rikkomisesta heidän pitäessä omia seurojaan.¹³² Papit ja ro-

¹²⁹ Aho 1987, 37.

¹³⁰ Aho 1987, 35-37.

¹³¹ Aho 1987, 35.

¹³² Oikeudenkäynnit alkoivat vähitellen muistuttaa farssia, ellei tuomiona olisi voinut olla karkotus Siperiaan. Syyttäjät J. F. Berg sekosi löyhissä perusteluissaan ja todistajat olivat paikalla lähinnä mak-samassa vanhoja kalavelkojaan. Berg osoittautui Kalajoen käräjien kuluessa teologisissa kysymyksissä tietämättömäksi ja oli unohtanut myös katekismuksen keskeiset oppikohdat. Syyttäjän esittämissä syytöksissä heränneitä vastaan toistuu samoja teemoja kuin Ahon kuvauksissa. Ruokanen 2002, 224, 247.

vastit syyttivät heränneiden saarnamiehiä, joista osa kuului myös papistoon kansanyllyttäjäiksi. Nämä tekopyhät ylensivät itsensä, ylenkatsoivat papistoa ja yllyttivät kansaa esivaltaa vastaan. He kylvivät eripuraa perheisiin, viettelivät joutilaisuuteen ja työttömyyteen. Heränneet taas syyttivät pappeja kyvyttömiksi auttamaan ihmisiä, joilla oli hätä sieluntilasta ja iankaikkisesta elämästä. He tarvitsivat opastajaa ja lohduttajaa, mutta papit eivät osanneet auttaa heitä.¹³³

4.3 Arka omatunto

Novellin teemana nousee vahvasti esiin omantunnon syyllisyys, jonka Aho tuo esiin kertojan heräämisen avulla. Kertomuksen kehyksenä on poikajoukon viinanhuuruinen rekimatka kaupungista kotiin maalle. Nuorukaisen teolle löytyy henkilökohtaista taustaa Ahon elämänhistoriasta. Kuvauksen innoittajana on ilmeisesti Vieremällä tapahtunut koiran lyöminen. Aho oli vihastuksissaan lyönyt koiraansa, parasta ystävänsä ja kokenut siitä pitkään huonoa omaatuntoa. Ahon muistiinpanoista löytyy merkintä *kuinka omatunto alkoi soimata siitä, että olin lyönyt koira pihalla*.¹³⁴ Novellin kertojanan toimiva vanha mies kuvaa tapahtumia, joka saivat hänen omantunnon heräämään. Nuorukaisena mies oli viettänyt muiden mukana paheellista elämää, joka johti hänet omantunnon syyllisyyteen ja herätykseen. Juovuspäissään hän oli rekimatalla koulusta joululomalle kotiin tappanut ruoskalla vastaan tulleen koiran. Viattoman koiran kuolema aiheutti hänessä lisääntyvää syyllisyyttä, joka vaivasi hänen omaatuntoaan. Myöhemmin hän joutui uudestaan samaan taloon, josta oli koiran tappanut. Hän tapasi siellä surevan pikkupojan, joka oli koiran omistaja. Mies muisti tapahtuneen tekonsa ja tunsu tehneensä murhan. Tapahtuma herätti hänet ja jätti omantunnon velan, joka sai hänet ajattelemaan raskaampiakin syntejään.¹³⁵

Novellin on teemana herkän omantunnon aiheuttama syyllisyys, joka tulee vahvasti esiin myös novelleissa *Maailman suurin syntinen*.¹³⁶ Aho kuvaa heränneiden herkkää sielunmaisemaa juuri omantunnon kysymysten ja syyllisyyden avulla. Novellissa

¹³³ Aho 1987, 37-39.

¹³⁴ Aho 1951, 452.

¹³⁵ Aho 1987, 43-46.

¹³⁶ Aho 1987, 91.

huonon elämäntavan aiheuttama tapahtuma ja syyllisyys saavat kertojan omantunnon heräämää. Aho yhdistää syntisen elämän nytkin kaupunkiin, josta viinanhuurainen kotimatka sai alkunsa. Matkan päämääränä oli puhtaan maaseudun rauha, missä heränneet elivät¹³⁷ ja mistä poika oli kaupunkiin lähtenyt. Koiran omistajan tapaminen pakotti tekoaan muutenkin katuvaan nuorukaisen kohtaamaan tekonsa seuraukset uudestaan selvin päin. Kohtaaminen johti nuorukaisen voimakkaaseen syyllisyyteen ja katumukseen, jotka saivat omantunnon heräämää ja johtivat hänet vakavaan itsetutkiskeluun.¹³⁸ Aho käyttää novelliensa ihmiskuvauksien mallina usein lähipiirinsä henkilöitä. Novellin kertojaksi Aho kuvailee vanhanpuoleista miestä, joka edustaa kuvauksessa vanhaa herännäisyyttä. Vanhan opettaja kuvauksessa voikin olla taustalla Ahon isä,¹³⁹ joka myös oli myöhemmällä iällään erkaantunut herätysliikkeestä.¹⁴⁰ Aho yhdisti heränneiden kuvauksiinsa sisäisen ja ulkoisen olemuksen, jotka yhdessä ilmensivät parhaiten heränneiden mentaliteettia. Vanhan ajan *maan hiljaisen* olemuksessa korostuu hiljainen vaatimattomuus, jota myös pukeutuminen ja käytös ilmensivät.¹⁴¹

Hän oli hiljaisen näköinen, vanhanpuoleinen mies. Vaalennut tukka oli kammattu kahdenpuolen sileätä, korkeata otsaa. Silmissä oli lauhkea, vähän haaveellinen katse. Koko hänen olentonsa oli melkein naisellinen. Hän oli yksi noista hiljaisista maassa, jotka vähän puhuivat ja paljon miettivät. He ujostelevat suuria seuroja, pitävät uskonsa mieluummin itsellään ja karttavat kaikkea, mikä heissä herättää ihmisten huomiota ja erottaa heitä muista. Sen tähden ei hän, vaikka oli kuulunut heränneiden joukkoon ja yhä vieläkin siihen kuului, kantanut sitä pukua, jota nämä tavallisesti käyttävät. Hänellä oli vain sarkainen suora nuttu ilman körttiä ja kaksinappiset mustat liivit pystykaulusineen. Mutta kasvosta ja koko käytöksestä näkyi, että hän oli uskonnollinen. Ei hän kuitenkaan pyrkinyt puhumaan hengellisistä asioista, ja kauan kesti, ennen kuin sain keskustelun kääntymään vanhan herännäisyyden aikoihin.¹⁴²

¹³⁷ Ylikosken oikeudenkäynti aineiston mukaan herätysliikkeen kannatus oli 1840-luvun vaihteessa suurinta kaupungin keskiluokkaisten, käsityöläisten ja naisten keskuudessa. Maaseudun ja kaupunkien alin sosiaaliluokka osallistui vähiten aktiivisesti herätyskokouksiin. Maaseudun talolliset miehet ja syytinkiläiset olivat aktiivisimpia kokouksiin osallistujia. Herätys alkoi kuitenkin maaseudun köyhimpien kansanosien piiristä. Ylikoski 1979, 64, 72.

¹³⁸ Aho 1987, 44-46.

¹³⁹ Eero Järnefeldin maalama muotokuva rovasti Theodor Brofeldtista. Kares 1941, 82.

¹⁴⁰ Ahon isä edusti kuvauksissa henkisesti idealisoitua vanhaa herännäisyyttä. Hän oli vieraantunut sen nykyisestä pysähtyneestä muodosta, jota myös Aho *Heränneissä* kritisoi. Vanhalla herännäisyydellä Aho viittaa kuitenkin herätysliikkeeseen ennen 1850-luvun hajaannusta. Väinölä 1987, 7.

¹⁴¹ Aho 1987, 44-46.

¹⁴² Aho 1987, 43.

4.4 Saako pappi pelata korttia?

Novellissa Aho käsittelee kaksinaismoraalin teemaa, jonka hän tuo esiin pappiloiden ja heränneiden elämäntapojen vastakkainasettelussa. Novellissa nuoret papit kuuntelevat rovastin kertomusta herännäisyyden alkua ajoilta. Kertojana toimiva rovasti muistelee menneitä kaivaen esiin vanhassa sanomalehdessä olevan artikkelin *Saako pappi pelata korttia?*¹⁴³ Artikkelissa kerrottiin papeista, jotka pelasivat korttia suljettujen ovien takana ja ovat häpeissään jos jäivät siitä kiinni. Häpeäntunne todisti niitä vastaa, jotka aamulla saarnasivat synneistä ja illalla pelasivat korttia. Novellissa toistuu sama velvollisuuksien laiminlyönti kuin novellissa *Kuinka minä heräsin*.¹⁴⁴ Tällä kertaa kortin pelaaminen haittasi pappia hoitamasta virkavelvollisuuttaan. Rovasti oli kirjoittanut lehteen ivallisen ja tekokatuvan vastauksen, mutta tuntemattoman kirjoittajan vastaus saikin häpeän punan leviämään rovasti poskille. Rovasti muisti, miten oli silloisen rovastin kanssa pelannut *Myllymattia* ja piilottanut pelikortit nähtyään ikkunasta saapuvan vieraan. Aho käyttää kertomuksessa samaa teemaa kuin novellissa *Häät*¹⁴⁵, missä hyökkäys heränneitä kohtaan kääntyykin rovastia itseään vastaan. Hän tuo novellissa esiin heränneiden kritiikin pappien kaksinaismoraalista. Novelli esittää kysymyksen papille soveliaasta elämäntavasta, johon Aho ei nytkään anna suoraa vastausta. Koska näkökulma on nytkin heränneille myönteinen niin, kuvauksessa korostuu papin ja rovasti kaksinaismoraali. Novelli eroaa muista kokoelman novelleista, koska siinä ei suoranaisesti kuvata heräämistä. Kuvauksesta nousee esiin kaksinaismoraali, jonka Aho tuo esiin oikean ja väärän kristillisyyden näkökulmasta.¹⁴⁶

Novelli kuvaa rovastien ja pappien kaksinaismoraalia, huono omaatuntoa ja salaista katumusta. Novellista nousee esiin toistuvana teemana rovastin piiloteltu vihamielisyys ja hyökkäys. Pappien ja rovastien kaksinaismoraalin nousee esiin vastakkainasettelussa. Vastakkain ovat rovastien ja pappien maallisen huvitukset sekä herän-

¹⁴³ Aho oli julkaissut novelliin *Päivälehdessä* vuonna 1892. Novelli perustui Helsingfors Morgonbladensissa vuonna 1832, numerossa 26 julkaistuun artikkeliin. Aho 1951, 452.; Väinölä 1987, 11.

¹⁴⁴ Pappi antaa sairaan luokse hakevan ajomiehen odottaa iltaan asti kunnes pappilan tanssiaiset tulevat päätökseen. Aho 1987, 25.

¹⁴⁵ Vanha rovasti hyökkäsi heränneitä vastaa järjestämällä iloiset häät, jotka kuitenkin muuttuivat joukkoherätykseksi. Aho 1987, 56.

¹⁴⁶ Aho 1987, 49-53.

neiden vakava elämäntapa ja elävä usko. Pappien kritiikki kuvaa heränneiden käytöstä hyvin aggressiiviseksi, mikä sopii huonosti *Heränneiden* yleiskuvaukseen. Kriitiikin tarkoitus onkin tuoda esiin pappien ja rovastien vihamielistä asennetta, jonka avulla Aho korostaa heränneiden hurskasta elämää. Pappien kritiikissä tulee esiin heränneiden ilmestyminen pitäjään ja sen aiheuttama papiston arvostelu. Heränneet tunkeutuivat jokaiseen taloon vaatien elävämpää uskoa ja kristillisempää elämää.

He arvostelevat kirkon veltoa oppia ja pappien kyvyttömyyttä johtaa laumaansa. Pappien yksityiselämään kuuluva tanssiminen ja kestitys ovat heille aineellisen epäjumalan palvelusta. Heränneet syyttävätkin pappeja paheellisesta seuraelämästä, johon kuului laulut ja näytelmät pahimpina tanssiminen sekä kortinpeluu. Syynä kirkon alennustilaan oli sen laimea oppi ja pappien henkinen kyvyttömyys.¹⁴⁷ Pappien mielestä heränneet panettelevat ja levittävät heistä perättömiä huhuja. Novellissa papit vastaavat syytöksiin kutsumalla heränneitä ulkoa kullatuiksi fariseuksiksi, vaikka toimivat itse samalla kaksinaismoraalisesti. Papit hakivat elämäntavalleen tukea raamatusta, rovasteilta ja vanhemmilta papeilta. Heränneet edustivat heille ohimenevää hurmahenkisyyttä ja farisealaista tekopyhyttä. Papit suhtautuivat aluksi alentuvasti heränneiden saarnamiehiin, jotka olivat enimmäkseen talonpoikia. Jotkut papit alkoivat kuitenkin liikkeen johtoon levittäen väärää sanomaansa saarnastuolista.¹⁴⁸

Eikä moitittu ainoastaan meidän veltoa oppiamme, meidän laimeuttamme virassamme ja kykenemättömyyttämme johtajantoimeemme. Meidän yksityinen elämämmekin otettiin tarkasteltavaksi. Kummaksemme saimme kuulla, että tanssiminen on meille sopimatonta, että kestit ja pidot ruokineen ja juomineen ovat aineellisuuden epäjumalan palvelemista, että kaikenlaiset huvitukset: laulut, näytelmät, pelit y.m.s. ovat omansa pahennusta herättämään. Me kohautimme olkapäitämme, me haimme raamatunpaikkoja tueksemme, me merkitsimme koko liikkeen ohimeneväksi hurmahenkisyydeksi ja sanoimme sen vaatimuksia farisealaiseksi tekopyhydeksi. Meillä nuorilla papeilla oli niin hyvänä tukena vielä se, että ne olivat esimiehemme, vanhat papit – piispoista rovasteihin saakka -, jotka enimmin tätä uutta liikettä vastustivat.¹⁴⁹

¹⁴⁷ 1890-luvun asenteen muutosta pappeihin kuvaa Wilhelmi Malmivaaran puolustuspuhe. *Ne on Herran virkaan asetetut, ja ne vastaavat itse hänelle siitä, jos kehnosti sen hoitavat; koetetaan me vain pysyä omissa asioissamme.* Kares 1941, 83.

¹⁴⁸ Aho 1987, 47-53.

¹⁴⁹ Aho 1987, 48.

4.5 Häät

Novelli perustuu morsiusneitona häissä olleen Leontine Castrenin¹⁵⁰ kertomukseen Maalahden pappilassa järjestetyistä häistä ja niiden aikana tapahtuneesta omasta heräämisestään. Maalahden kirkkoherran J. Wegeliuksen tyttären häissä vuonna 1832 nuori ylioppilas C. G. von Essen¹⁵¹ keskeytti yllättäen häävieraiden tanssimisen kehottaen heitä etsimään sitä ainoaa tarpeellista. Aho kirjoitti vuonna 1893 Leontinen kirjeestä tapahtumia seurailevan novellin, joka julkaistiin *Lastuissa* ja myöhemmin *Uudessa Kuvalehdessä* ennen kuin se liitettiin *Heränneisiin*.¹⁵² Novellissa kertojana toimiva papin rouva kuvaa rajua herätys kokemuksestaan. Aho kuvaa herätystä yleisemmin *hiljaisena herätyksenä*, pitkän omantunnon kamppailun ja henkisen kriisin ratkaisuna. Hän tuo novellissa esiin omantunnon kysymykset asettamalla kertojan vaikeaan valintatilanteeseen. Vastakkain ovat rovastin häiden edustama *ilon evankeliumi* ja heränneiden *surun evankeliumi*. Kertojan valinta on heränneiden elämäntavan omaksuminen, mikä viittaa Ahon käyttämään heränneiden näkökulmaan oikeasta valinnasta.¹⁵³

Minun kääntymykseni ja ensimmäinen heräykseni - puhui se vanha miellyttävä papin rouva - ei tapahtunut hiljaisen ja tynnen sisällisen työn tienä. Ensimmäisen iskun antoi minulle eräs odottamaton tapaus, joka tuli kuin salama taivaalta. Nykyaikana sellaiset salamet harvoin iskevät. Siihen aikaan oli toisin, sillä ukkosta oli ilmassa kaikkialla ja Herra antoi sen jyristä ihmisten omatuntojen yli.¹⁵⁴

Heränneiden saapumisella pitäjään ja joukkoherätyksillä Aho viittaa kuvaavansa vanhaa herännäisyyttä. Novellissa kuvataan heränneiden ilmestymistä pitäjään ja sen aiheuttamia ristiriitoja papiston ja heränneiden välisissä suhteissa. Heränneet pitivät omia seuroja ja toivat myös käytöksellään esiin käsityksensä oikeasta kristillisyydestä. Heränneet ja papisto arvostelevat toisiaan samasta asiasta mutta eri näkökulmista, ulkoa kullatusta ja tekopyhästä teeskentelystä. Rovastit edustivat Ahon kuvauksissa heränneiden pahimpia vastustajia. Aho kuvaa nytkin rovastia hyvin

¹⁵⁰ Leontine Castrenin (o.s. Reuter) omakohtaiset kokemukset liittyvät läheisesti myös novelliin *Vapautettu*. Havu 1929, 153.

¹⁵¹ Antti Ahon kuvauksessa häät keskeytti von Essenin tulinen saarna, mikä kuvaa paremmin novellin tunnelmaa. Aho 1951, 453. Ylikankaan mukaan von Essen oli viettänyt edellisen kesänsä Laguksen pappilassa Ylivieskassa ja saanut sieltä vaikutteet jyrkkiin mielipiteisiinsä. Ylikangas 1979, 32.

¹⁵² Havu 1929, 153; Aho 1951, 452.

¹⁵³ Aho 1987, 54-63.

¹⁵⁴ Aho 1987, 54.

maailmanmieliseksi niin ammatillisilta motiiveiltaan¹⁵⁵ kuin henkilökohtaiselta uskoltaan. Heränneiden puhuttelu sai muuten leppoisan rovastin suuttumaan ja hyökäämään näitä *ulkoa kullattuja* vastaa.¹⁵⁶ Hän järjestää tyttärelleen iloiset tanssihäät, jotka muuttuvat vastoin suunnitelmia joukkoherätykseksi. Syynä on opiskelemaan lähtenyt rovastin poika, joka oli valmistunut kaupungissa papiksi. Poika saapuu heränneenä siskonsa häihin aiheuttaen kesken häitä aloittamalla saarnalla häävieraisissa katumuksen ja joukkoherätyksen. Tanssiminen loppui ja harras virrenveisuus täytti häähuoneen. Rovasti suuttui tapauksesta niin, että hylkäsi poikansa. He sopivat riitansa vasta rovastin kuolinvuoteella.¹⁵⁷

Novellin kuvauksessa iloiset ja suruttomat häät korostavat vastakuvauksena ennen iloisen nuorukaisen herätyksen jälkeistä synkkyyttä. Yleensä syntinen kaupunki on nyt poikkeuksellisesti kuvattu paikkana, missä nuorukainen on saanut papin oppinsa ja herätyksen. Nuorukainen edustaa heränneiden pappia, joka alkaa kesken häitä syyttää häävieraita. Tapahtumassa Aho kuvaa enemmänkin nuoruuden kiihkoa kuin heränneiden pappeja, jotka hän muuten kuvaa harkitseviksi ja vakavamielisiksi. Aho paljon käyttämässä vastakuvauksessa iloiset häät korostavat nuorukaisen vakavaa uskoa ja surumielisyyttä. Nuorukaisen synkkä olemus ja ehdoton vakaumus aiheuttavat häävieraiden epäilyä omasta syyllisyydestään. Aho kuvaa herätyksen aiheuttamaa henkistä muutosta nuorukaisessa kokonaisvaltaiseksi.¹⁵⁸

Emmehän tunteneen enää vanhaa ihannettamme – hän oli kaikkien meidän ihan-
teemme – tuskin ulkomuodoltaankaan. Hänen silmänsä hehkuivat outoa tulta, hän
oli sairaalloisen ja surullisen näköinen, me häntä melkein pelkäsimme.¹⁵⁹

Häiden joukkoherätyksen kuvaus sisältää samoja teemoja, joiden avulla Aho tuo esiin herätyksen psykologiaa ja heränneiden armonkäsityksiä muissakin novelleissa. Häävieraisiin iskee kadotuksen pelko ja he alkavat itkeä ja rukoilla katumuksesta.

¹⁵⁵ Rovastin ammatillisten motiivien kuvaus tuo esiin Aholle luonteenomaista komiikkaa ja ironiaa, jotka hän usein liittää rovasteihin kuten novellissa *Saako pappi pelata korttia*. Nieminen 1934, 125.

¹⁵⁶ Heränneiden pilkkaajille tapahtui Kareksen useissa kuvauksissa samoin. *Pilkkaajien suuresta hankkeesta ei tullut mitään. Heidän johtajansa kaatui Herran lyömänä lattialle, josta toiset hätäisinä kantoivat hänet ulos. Siellä hän alkoi huutaa niin kuin helvetissä, voitotellen kauheaa tilaansa*. Kares 1941, 78.

¹⁵⁷ Aho 1987, 55- 66.

¹⁵⁸ Aho 1987, 57- 62.

¹⁵⁹ Aho 1987, 58.

Häpeä ja hämmennys iloisesta elämästä kuvaa häävieraiden omantunnon syyllisyyttä ja halua parannukseen. Herätykseen liittyvällä syvällä liikutuksella Aho kuvaa armon vastaanottamista ja parannusta syyllisyydestä. Ahon kuvaus joukkoherätyksestä on hillitty, eikä siinä esiinny hurmosta tai joukkohysteriaa. Ihmiset ovat hartaan liikuttuneita ja hämillään yllättävästä tapahtumasta. *Häissä* on ainoa tarkempi kuvaus joukkoherätyksestä, vaikka siihen viitataan useammassa novellissa. Joukkoherätys tapahtuu poikkeuksellisesti häissä, vaikka yleensä Aho liittää sen heränneiden seurojen yhteyteen kuten novellissa *Maailman suurin syntinen*.¹⁶⁰

Vähitellen tulivat kuulijat liikutetuiksi, miesten kasvot värähtelivät, ja naiset alkoivat nyhkyttää. talonpojat seisoivat totisina ja herrat paljastivat päänsä vasten tahto-
aankin. Katrillirintama, joka saarnan aikana oli pysynyt melkein rikkomattomana, alkoi hajota. Sulhaspojat vetäytyivät pois toinen toisensa jälkeen ja jättivät neitosensa. Mekin olimme aivan hämmennyksissämme siitä, mitä oli tapahtunut, ja niin kuin avuttomat lampaat rajuilman lähestyessä vetäydyimme me yhteen valkeaan ryhmään, ja rukouksen loputtua itkimme me kaikki yhteen ääneen.¹⁶¹

4.6 Pyhiinvaellus

Novelli liittyy *Häiden* kertomukseen, missä tädit Kristiina ja Amanda olivat kokeneet herätyksen. Tädit ovat nyt matkalla heränneiden seuroihin Pyhjäjärven pappilaan. Tulevien seurojen pappi on kertomuksessa sama kuin novellissa *Häät* kauan aikaa sitten.¹⁶² Novellin naiskuvauksiin vaikutti vahvasti Hanna Kruskofin lisäksi myös Ahon äiti.¹⁶³ Kertomus pohjaa muutenkin Ahon lapsuuden kokemuksiin, mihin viittaa leikit pappilassa.¹⁶⁴ Novellista tulee esiin ympäristön torjuva suhtautuminen heränneisiin. Matkavalmistelut tehtiin salassa eikä Amandan aviomies pappi juuri-kaan arvostanut kuuluisaa Pyhjäjärven heränneiden pappia. Matkalla ohitetaan heränneiden vastakohtana kuvatut suruttomat ihmiset ja yövytään vain heränneiden taloissa.¹⁶⁵ Aho korostaa novellissa eroa vanhan ja nykyisen herännäisyyden välillä muistellen kaihoisasti liikkeen vanhoja aikoja. Kristiina täti jäi lopuksi asumaan yksi-

¹⁶⁰ Aho 1987, 64-66, 105.

¹⁶¹ Aho 1987, 64, 65.

¹⁶² Aho 1987, 67-69. Kertomuksessa kuvattu pappi on ilmeisesti Jonas Lagus, joka toimi Pyhjäjärven kappalaisena vuodesta 1845. Väinölä 1987, 12.

¹⁶³ Väinölä 1987, 12; Havu 1929, 154.

¹⁶⁴ Aho 1987, 72, 73. Niemisen mielestä Ahon kuvauksissa heijastuu henkinen pako lapsuuden idylliin ja luontoon. Nieminen 1934, 58.

¹⁶⁵ Aho 1987, 68, 69.

näiseksi vanhaksi heränneeksi syntisten keskelle.¹⁶⁶

Novellin kuvauksesta nousee esiin heränneiden pappi ja seurojen tunnelma. Heränneiden papin tärkeänä tehtävänä tulee esiin sielunhoito. Viralliset papit kuvataan kyvyttömiksi ymmärtämään heränneiden sielunelämää ja auttamaan heitä sielun hädässä. Heitä tarvitaan vain virallisten sakramenttien suorittajina. Ainoastaan heränneiden omat saarnamiehet ja papit kykenevät ymmärtämään ja auttamaan heitä sielunhoidossa. Kirkossa näkyi sunnuntain jumalanpalveluksessa suurelta osalta vain tummia körttipukuja ilman yhtään värikästä huivia. Heränneiden pappi ei saarnanut vaan puhui kirkossa niin kuin kotonaan, mikä viittaa epämuodolliseen saarnaustyyliin.¹⁶⁷ Aho kuvaa seurojen tunnelmaa hyvin tunteelliseksi ja hartaaksi, missä itku on herkässä. Seuroissa ei kuitenkaan puhuttu kielillä eikä saatu herätyskohtauksia, vaan kertojana toimivan nuorukaisen välittämä tunnelma on rauhaista. Seuroissa on vahvasti läsnä rukous ja liikutus. Yleensä korostettu suru ja raskasmielisyys olivat poikkeuksellisesti vaihtuneet ystävien keskeiseen iloon. Pappi luki ja selitti raamatua ja välillä veisattiin virsiä. Papin käyttämä analogi heijastaa heränneiden sielunelämän painotuksia, kuten nöyryyttä, sitkeyttä ja herkkää omaatuntoa.¹⁶⁸

Ei sitä pisimpiä ja vaikeimpia taivasteita ajeta juhlavainulla, ei suurilla komeilla syöttöillä eikä ylpeillä vainuilla”, sanoi hän muutamakseenkin. ”Ne ovat raskaita suurissa törmäyksissä, joita tie taivaan valtakuntaan on täynnä, ja pian hevoset hengästyvät tai valjaat särkyvät, ja täytyy kääntyä takaisin. Vaan valjasta sinä sitkeä työhevonen, joka on kaikki kovat kokenut, yksinkertaisten rattaittesi eteen, aja sillä hiljaista, mutta uupumatonta kulkua, niin tulet perille ja sijasi sinua siellä odottaa.”¹⁶⁹

4.7 Uskontunnustus

Novelli sivuaa vahvasti Ahon omia nuoruuden kokemuksia. Aho kertoo säilyneissä muistiinpanoissa valehdelleen tädilleen uskovansa Jumalaan. Valheen vaikuttavuus

¹⁶⁶ Aho 1987, 71, 75.

¹⁶⁷ Heränneet papit välttivät saarnoissaan kaavamaisuutta ja muistiinpanojen käyttämistä. Saarnaaminen oli vapaamuotoista ja tunteisiin vetoavaa. *Hän alkoi saarnansa lyhyellä esipuheella, mutta jo tämä oli niin voimallista ja niin tavattoman särkevää, että hän ensi lauseilla löi maahan vastustajansa ja ivailijan kaikki aseet, kokosi hajalla olevat ajatukset jännitettyyn tarkkaavaisuuteen ja sai elävän kristityn sykkivän sydämin janoamaan uutta valistusta ja armoa.* Rosendal 1905, 464-465, 478.

¹⁶⁸ Aho 1987, 73-74.

¹⁶⁹ Aho 1987, 72.

den lisäämiseksi tapahtuma on muutettu novellissa äidin kuolinvuoteelle.¹⁷⁰ Novellissa kertojana toimiva vanha pappi kertoo herätykseensä johtaneesta valheesta ja sen seurauksista. Nuorukaisena hän joutui valehtelemaan äitinsä kuolinvuoteella olevansa uskossa. Pappi kertoo joutuneensa lapsena elämään ankaran uskonnollisen kasvatuksen mukaan, johon kuului seuroissa istumista ja virren veisuuta. Opiskeluaikana hän irtaantui herätysliikkeestä ja muuttui epäilijästä kieltäjäksi. Hän ei lukenutkaan papiksi, vaan tutki filosofiaan eikä käynyt enää kirkossa. Isä ymmärsi, mutta äidilleen poika ei voinut kertoa, vaikka olisi halunnut. Kuolinvuoteella äidin huoli pojan kadotuksesta kasvoi. Poika joutui valehtelemaan äidilleen, mistä omantunto jäi vaivaamaan häntä. Uskontunnustus tuntui samalla myös vapauttavalta. Papin kertomus lapsuudesta voi heijastaa Aho omaa lapsuutta uskonnollisessa perheessä. Myös kertomus uskostaan luopumisesta voi olla hänen oma uskontunnustus.¹⁷¹

Mutta pää syy oli kai siinä, että minä kouluun tultuani ja varsinkin ylioppilaaksi päästyäni irtauduin entisestä ja pääsin kiinni uuteen. Uusi oli samaa uskottomuutta ja vapaata ajattelemista, jota se niin usein on. Minusta tuli ensin epäilijä, sitten kieltäjä. Epäilin kaikkea, mikä ei ollut järjellistä, en uskonut raamatuita, en sakramenteja, en elämää kuoleman jälkeen, en Jumalan poikaa enkä oikein Jumalaakaan, vaikken siitä kuitenkaan ollut oikein selvillä. Koetin laatia hänestä sellaisen välimuodon, joka, joskin hän on olemassa, on niin kaukana, että häntä ei ainakaan minulle ole olemassa.¹⁷²

Novellista nousee esiin samat teemat kuin *Vapautetusta*. Kaupunkielämän suruttoman ja maailmanmielisen elämän tulos on uskosta luopuminen. Kaupunki ja opiskelu johtavat epäilemään Jumalan olemassaoloa. Poikkeuksena tästä on *Häät*, missä nuorukainen palaa kaupungista heränneenä pappina. *Uskontunnustuksessa* filosofia opiskelu johti kuitenkin ateismiin ja valheeseen. Aho tuo novellissa esiin vahvasti omantunnon kysymykset. Nuorukainen kamppailee oikean ja väärän teon sekä totuuden ja valheen välissä päättyen lopulta omasta mielestään totuuden mukaiseen uskontunnustukseen. Aho kuvaa novellissa heräämisen poikkeuksellisesti enemmänkin aatteellisena ja ei-uskonnollisena heräämisenä.¹⁷³

¹⁷⁰ Väinölä 1987, 12; Aho 1951, 453.

¹⁷¹ Aho 1987, 76-81.

¹⁷² Aho 1987, 77.

¹⁷³ Aho 1987, 80, 81.

4.8 Vapautettu

Novelli perustuu Leontine Castrenin kertomukseen, jonka Aho on kirjoittanut novellin muotoon. Leontine oli haaveillut nuorena neitona kirjailijan urasta, mihin hänellä oli myös ollut hyvät valmiudet. Vaikean omantunnon kamppailun jälkeen Leontine luopui kirjailijan urasta. Ratkaisussa auttoi hänen vanha setänsä, joka heitti valmiin käsikirjoituksen tuleen.¹⁷⁴ Novellissa Aho asettaa vastakkain romaanin edustama maailmanmielisyyden ja heränneiden uskonnolliset käsitykset. Novelli kertoo nuoren opiskelijan paluusta kotiin vanhan uskonsa helmaan. Kaupungissa nuorukainen eli synnillistä elämää, kunnes matkusti pappi enonsa luokse Pohjanmaalle. Turhamaisuudessaan ja kunnianhimossaan hän kirjoittaa salaa aatteellista romaania. Pappilassa pidetään seurat, johon hänen täytyy osallistua. Seuroissa nuorukaista alkaa vaivata huono omatunto¹⁷⁵ salaisesta romaanistaan ja hän tuntee osattomuutta heränneiden rauhasta. Pappi-eno oli opettanut nuorukaiselle heränneiden uskonnollisia käsityksiä, jotka tämä oli kaupungissa yrittänyt unohtaa. Enon kuva ilmestyi kuitenkin hänen mieleensä kuin omantunnon muistutuksena väärästä elämästä. Kuva vaivasi häntä kirjoittaessa, tanssisalissa ja teatterissa. Omantunnon äänenä se muistutti häntä synnillisestä elämästä. Pappi oli toiminut nuorukaisen rippi-isänä ja tunsu hyvin tämän epäilykset. Nuorukainen kertoo lopulta tunnonvaijansa pyytäen neuvoja sielun hätäänsä. Ankarasti eno riistää käsikirjoituksen nuorukaisen kädestä ja tuomitsee tämän epäjumalan palvelemisesta. Nuorukainen tunsu samalla muutoksen itsessään ja halusi vapautua käsikirjoituksesta, joka heitettiin yhdessä tuleen. Hän hylkäsi maalliset epäjumalat ja yön yli itkettyään tunsu olevansa vapautettu. Hän oli valmis käymään Herran eteen joka oli kuollut hänen syntiensä edestä. *Vapautettu ja Uskontunnustus* eivät liity kerronnallisesti toisiinsa, vaikka ne käsittelevät samoja omantunnon teemoja. Novellissa *Vapautettu* korostuu kamppailu oikean ja väärän teon välissä kuten myös *Uskontunnustuksessa*. Väärän teon aiheuttama syyllisyys herättävät omantunnon äänen, joka johtaa vakavaan synnintuntoon. Kamppailun omantunnon syyllisyyden kanssa johtaa katumukseen ja herätykseen. Seurauksena on vapautuminen synnistä, mitä Aho kuvaa salaisella romaa-

¹⁷⁴ Aho 1951, 453; Havu 1929, 153.

¹⁷⁵ Nieminen näkee Ahon tuotannossa realismin valtakaudella vahvasti vaikuttaneen *totuusvaatimuksen*. Omantunnon kysymyksissä Aho korostaa rehellisyyttä itse kohtaan ja teeskentelystä luopumista. Nieminen 1934, 71.

nilla. Myös kaupunki kuvataan paheellisena ja siellä tapahtuva opiskelu turmiollisena kuten *Uskontunnustuksessa*. Nuorukainen palaa paheellisesta kaupungista uusien aatteiden turmelemana, mutta puhdistuu maaseudun rauhassa asuvien heränneiden avulla. Molemmissa novelleissa kaupungista saadut uudet aatteet aiheuttivat valheen, joka yritetään salata vanhemmilta. Valheesta vapauduttiin kertomalla se julki, mistä seurasi omantunnon rauha.¹⁷⁶

4.9 Maailman suurin syntinen

Kares pitää tätä muuten vähälle huomiolle jäänyttä novellia yhtenä Ahon syväsimmistä herännäiskuvauksista.¹⁷⁷ Novellin kuvaa heränneiden herkkää omaatuntoa, joka muidenkin novellien kuvauksissa erottaa heidät muista. Aho käyttää novellin kerronnassa tehokeinona liioittelua, jonka avulla hän tuo esiin Tiinan yliherkän omantunnon vaatimuksia. Vaatimattomien ja tunnoiltaan herkkien *maan hiljaisten* joukossa istui joku sielultaan vieläkin herkempi ja vaatimattomampi. Novellin kertoja esittelee hieman yksinkertaisen Tiinan, joka on omasta mielestään mitätön, syntinen ja tyhmä. Hän ei uskaltanut edes puhua seuroissa, vaan istui syrjässä kuunnellen, miten häntä paremmat ja uskossaan lujemmat kertoivat uskonkokemuksistaan. Tiina asuu erossa heränneistä maailmanmielisen miehensä ja naapurustonsa pilkattavana. Salaa uskoaan harjoittaen hän joskus livahtaa körttipuvussa seuroihin. Eros sa sielun ravinnosta hän joutuu epäilyksen valtaan ja hänen ajatuksensa alkavat harhailla yhä kauempana uskonasioista. Tiinaan iskee vakava sielun hätä ja kammottava tyhjyyden tunne. Hän juoksee itkien rovasti puheille kertoen olevansa kelvoton, epäuskoinen ja paatunut. Tiina koki olevansa maailman suurin syntinen, joka on kelvoton saamaan osakseen Jumalan armoa. Tiinan ripittäytyy rovastille ja hänen syntiluettelosta löytyy heränneiden pahimmat synnit. Ylpeyden, ahneuden ja oman vanhurskauden synti ja ystävyys jumalattomien kanssa. Rovasti ymmärtää Tiinan ahdistuksen antaen tälle omasta mielestään tarpeettoman synninpäästön ja Tiina lähtee helpottuneena kotiinsa.¹⁷⁸

¹⁷⁶ Aho 1987, 82-86.

¹⁷⁷ Väinölä 1987, 12.

¹⁷⁸ Väinölä 1987, 87-92.

Kaiken maailman synnit ne hänen hartioitaan painavat eivätkä anna hänelle yön lepoa eikä vertaisekseen. Ylpeyden synty, sillä hän on pitänyt itseään muita parempana tai pyrkinyt heidän vertaisekseen; - ahneuden synty, sillä hän on aina pitänyt mieltänsä tavarassa kiinni ja surrut viikkokaudet lehmiään ja lampaitaan, kun sattuiivat kuolemaan;- oman vanhurkauden synty kun on luullut omin voimineen autuaaksi tulevansa. Ja aina tekee hänen mieltänsä pitämään itseään yhtä hyvänä heränneenä kuin muitakin, vaikka ei ole rohjennut edes todistaa Hänen nimestään niille, jotka sitä halveksivat, ja vaikka ei ole osannut neuvoa omaa miestäkään oikealle tielle, eikä ole hänestä lastensakaan opettajaksi. Hän on maailmaan mieltynyt, elänyt ystävytydessä jumalattomien kanssa, ei ole pitkiin aikoihin tuntenut mitään tarvetta valaista mieltään, ei ole osannut veisata, ei lukea eikä rukoilla. ¹⁷⁹

Novellin teemana on vaatimattoman ja hengessään köyhän Tiinan oma kuviteltu syntisyys sekä vakava sunnintunto. Hänen herkän omantunnon aiheuttama synnintunto ja katumus tuovat esiin heränneiden herkän omantunnon vaatimukset. Aho heijastaa novellissa heränneiden uskonnollisia käsityksiä ja herkkää sielunmaisemaa. Kuvauksessa Tiina edustaa heränneiden lakkaamatonta sieluntilojen tarkkailua ja herkkää omaatuntoa. Kiusaukset ovat maailmassa läsnä ja tarvitaan herkkää omaatuntoa niiden havaitsemiseen. Kolmesta viimeisestä novellista nousee esiin samoja herkän omantunnon teemoja. Novelleissa *Maailman suurin syntinen* ja *Kanna ristiäsi* rovastin antama sieluhuolto kuvataan poikkeuksellisesti myönteisessä valossa. Novelleissa *Maailman suurin syntinen* ja *Tarina pyhästä neitsyestä* Aho käyttää samaa teemaa. Molempien kertomusten päähenkilöinä on yksinkertainen nainen, jonka Aho nostaa heränneiden esikuvaksi. Herra on heikoissa väkevä.¹⁸⁰

*- Herra on heikoissa väkevä, sanoi hän sitten puheeksi lopuksi, jossa illalla kertoi ystävilleen Tiinasta ja hänen synnintunnustuksestaan, ja lisäsi: - Jospa olisi meillä kaikilla yhtä vähän ulkoisia syntejä omallatunnollamme ja jospa olisi omatuntomme kuitenkin yhtä arka kuin hänen, ei olisi hätääkään astua Hänen tuomioistuimen eteen, joka kaikki tietää ja kaikki näkee.*¹⁸¹

4.10 Kanna ristiäsi

Novelli perustuu *Päivälehdessä* julkaisuun rikosuutiseen, missä kerrottiin miehestä, jonka vaimo yritti polttaa talon mukana. Aho käytti kertomusta novellin juonena

¹⁷⁹ Aho 1987, 90-91.

¹⁸⁰ Aho 1987, 87-92.

¹⁸¹ Aho 1987, 92.

lisäten siihen sielunhoitajaksi Paavo Ruotsalaisen.¹⁸² Novellissa mielenvikainen vaimo yritti polttaa Antin ja perheen talon mukana. Antti haluaa ilmoittaa asiasta vallesmannille kysyen kuitenkin ensin neuvoa rovastilta. Tämä on Antin kanssa samaa mieltä, vaikka vetoaakin samalla lasten parhaaseen. Matkalla vallesmannille puheille Antti tapaa Paavon Ruotsalaisen, joka näkee asian syvällisemmin. Paavo vetoaa Jumalan tahtoon elämän ja kuoleman kysymyksissä sekä ristin kantamiseen kysymällä kuka meistä on synnitön, anna anteeksi ja kannu ristisi. Antti huomaa nyt olevansa paatunut ja sydämetön, jos ilmiantaa vaimonsa. Antin valtaa epätoivo, hänen omatuntonsa oli sokea, näin ei toimi oikea kristitty. Hän oli luullut olevansa hurskas kristitty ja tuntevansa oikean sekä väärän, mutta omatunto olikin neuvonut väärin. Antti olikin itse tehnyt rikoksen Jumalaa vastaan ja sai nyt vielä suuremman ristin selkäänsä. Helpottuneena hän iloitsee uudesta vaivastaan, joka oli hänelle annettu. Antti on jatkossa entistä kärsivällisempi ja nöyrempi vaimoaan kohtaan eikä kerro asiasta vallesmannille. Novellissa toistuu herkän omantunnon teema hieman eri näkökulmasta. Antin hyväolo ja ankaran rangaistuksen vaatimus vaimoa kohtaan vaihtuu oman syyllisyyden tunnustamiseen ja anteeksiantoon. Rovasti ei selvästikään tunne heränneen sieluntiloja niin hyvin kuin Paavo Ruotsalainen, joka osaa opastaa Antin oikeaan synnintuntoon ja anteeksiantoon.¹⁸³ Antin valinnassa heijastuu heränneiden vaellukseen kuuluva ristin kantaminen ja armon kokemus.¹⁸⁴

Rikoksen teit ja rangaistuksen tarvitset. Risti vielä raskaampi selkääsi säilytä. Käy kotiisi eläkä hiisku kenellekään siitä, mitä näit. Elä anna vaimosikaan aavistaa tietä väsi. Ole luulevinasi, että kotapadan alta paukku lensi. Ole entistä nöyrempi ja kärsivällisempi ja iloitse jokaisesta uudesta vaivasta, joka päällesi pannaan. Oli kuin olisi helpottanut rintaa, niinkuin olisi alkanut mieltä valaista. Antti nousi ylös puun rungolta, astui rydön yli, joka oli hänen tiensä sulkenut, ja löysi tien, kaitaisen karjan uran. Ei ollut jalka keveämpi sitä astellessa, mutta ei ollut entistä raskaampikaan.¹⁸⁵

¹⁸² Aho 1951, 454.

¹⁸³ *Kun vanha rovasti ja Paavo- ukko ovat kertomuksessa asetettu vastakkain, niin vaikka ei edellisessäkään kuvata mitään epäsympaattista, näkyy Paavossa kuitenkin sellaista, mikä kristillisessä mielessä nostaa hänet kokonaan toiselle tasolle.* Kares 1942, 225.

¹⁸⁴ Aho 1987, 93-100.

¹⁸⁵ Aho 1987, 100.

4.11 Tarina pyhästä neitsyestä

Novellissa köyhä ja yksinkertainen nainen kokee uskonnollisen herätyksen alkaen saarnata ja puhua kielillä näkyjensä innoittamana.¹⁸⁶ Novellissa toistuu sama teema, jota Aho käyttää myös novellissa *Maailman suurin syntinen*. Herra on heikoissa väkevä. Molemmissa kertomuksissa yksinkertainen nainen, joka ei uskaltanut edes ajatella Jumalan armoa ja laupeutta, nostetaan esiin kuvaamaan herännyttä. Nainen kokee metsässä näyn, joka johdattaa hänet heränneiden seuroihin, missä saarnamies puhuu Jumalan armosta ja laupeudesta syntistä kohtaa. Nainen kokee uskonnollisen herätyksen, näkee näkyjä ja puhuu kielillä saaden monet kääntymään. Papit ja piispat tulevat asiaa tutkimaan, mutta eivät löytäneet väärää oppia. Kieltävät kuitenkin varmuuden vuoksi heikkopäistä naista puhumasta. Aho kuvaa vain tässä novellissa tarkemmin herätysliikkeen piirissä tapahtuneita hurmostiloja. Hän välttää kuvaamasta heränneitä hurmostilassa näkyjen ja kielillä puhumisen vallassa ja nykyin hurmostilaan joutuu yliherkkä nainen. Myös novellissa *Äitien muistoksi* kuvataan *noita horrostilaan lankeavia ja kielillä puhuvia naisia*. Ahon kuvaa uskonnollista herätystä mieluummin hillittynä omantunnon tapahtumana, joka syventää aikaisempaa uskonnollisuutta. Uskonnollinen hurmos sopii huonosti Ahon yleiseen kuvaukseen heränneistä. Hän pyrki kuvaamaan heränneiden mentaliteettia maltilliseksi, vakaaksi ja surumieleiseksi, mitkä sopivat hurmosta paremmin myös suomalaiskansallisiksi luonteenpiirteiksi.¹⁸⁷

¹⁸⁶ Novellin kertomus on peräisin *Uudessa Kuvalehdessä vuonna 1892* julkaistusta artikkelista n:o 15, jossa kerrotaan kielillä puhujista. Aho 1951, 453.

¹⁸⁷ Aho 1987, 101-106.

5. MENTAALINEN JA IDEALISOITU KUVAUS

5.1 Vanhan herännäisyyden idealisointi

Aho pyrkii luomaan idealisoidun kuvan vanhan ajan heränneistä. Hän erottaa toisistaan ukkojen ajan ja vanhan ajan herännäisyyden, minkä seurauksena on kaksijakoinen kuva herätysliikkeestä. Aho liittää ukkojen aikaan kaikki julkisessa keskustelussa herätysliikkeeseen liitetyt negatiiviset asiat. Vanhoillisuus, eristyneisyys, ahdasmielisyys ja lahkolaisuus eivät sovi idealisoituun kuvaan vanhan ajan herännäisyydestä. *Vanhan ajan* herännäisyys edustaa liikkeen myönteisiä asioita, kuten henkistä heräämistä, puhdasta elämäntapaa ja itsenäistä ajattelua. Tuloksena on idealisoitu kuva heränneistä, joka seurailee pääpiirteiltään liikkeen historiallisia tapahtumia. Ahon kuvauksessa heränneitä katsellaan myönteisessä valossa, koska pyrkimyksenä oli rakentaa heistä myönteinen mielikuva. Samoista aineksista olisi saanut halutessa aikaan myös kielteisen kuvan, mikäli se olisi ollut tarkoitus.

Aho rakentaa myönteisen mielikuvan heränneiden mentaliteetista. Hän yhdistää suomalaisen perusluonteen vakavan ja synkän mielenmaiseman heränneisiin. Aho käyttää ulkoisen olemuksen synkkyyttä kuvaamaan heränneiden surumielistä sielunmaisemaa. Heränneet ovat surumielisellä tavalla vakavan uskonnollisia ja oman tunnon herkkiä. Teoissaan ja puheissaan he edustavat maltillisia ja kärsivällisiä sydänmaan asukkaita. Heränneiden puhtaan maalaiselämän vastakuvana Aho käyttää paheellista kaupunkielämää, joka edustaa kuvauksissa maailmanmielisyyttä ja syntiä. Nuorukainen lähti kaupunkiin opiskelemaan joutuen siellä synnillisen elämän pauloihin. Synnillisyyttä kuvaavina teemoina toistui iloinen elämä, tanssiminen ja kortinpeluu. Nuorukainen saattoi kuitenkin vedota tietämättömyyteensä, palata takaisin kotiin ja tehdä parannuksen.

Rovastien ja pappien harjoittamana nämä synnit kuvaavat heidän maailmanmielisyyttä, joka korostuu pappilan iloisessa seuraelämässä. Papit ja rovastit eivät kiistäneet kuvauksissa korostetun iloista elämäntapaansa vaan etsivät sille oikeutuksen Raamatusta. Pappien ja heränneiden argumenteissa tulee esiin ilon ja surun evankeliumi, joka ilmensi opillista vastakkainasettelua. Heränneiden ja maailmamielisten

välinen kanssakäyminen ei onnistunut kumpaankaan suuntaan, vaan molemmat osapuolet liikkuvat omissa piireissään. Erottelun seurauksena myös vanhempien suhde lapsiinsa saattoi katketa, kuten novelleissa *Häät*. Aho kuvaa pappien ja rovastien ajatuksia ja elämää pappilassa luodakseen vastakuvauksen heränneille.¹⁸⁸ Kuvattaessa papin maailmanmielistä elämää Aho kuvaa samalla heränneen vastakohtaa. Aho käyttää pappeja ja rovasteja heränneiden vastakuvauksena mahdollisimman suuren kontrastin aikaansaamiseksi. Heränneiden harras olemus loistaa papin tai rovastin tekopyhää ja itserakasta ajattelua vasten. Selvimmin vastakuvuksen voima tulee esiin novelleissa *Kuinka minä heräsin* ja *Saako pappi pelata korttia*. Aho ei kuvaa heränneiden lisäksi yksityiskohtaisesti muita kuin pappeja tai rovasteja muuten kuin epämääräisenä joukkona. Papit ja rovastit tuovat esiin myös ympäristön suhtautumista heränneisiin. Ahon kuvaukset ovat aina myönteisiä heränneitä kohtaan olipa kertomuksen näkökulma papin tai heränneen. Jos kertojana toimi pappi, niin kuvaus tuo esiin hänen ikävät ajatukset heränneistä. Heränneen toimiessa kertojana kuvuksen kohteena ovat omantunnon kysymykset ja herääminen. Papit ja rovastit olivat näkökulmasta riippumatta maailmanlapsia, jotka huvittelevat, pelaavat korttia ja tanssivat. Kirkko edustaa kuollutta oppia, jonka kyvyttömät papit eivät ymmärrä heränneiden henkistä ahdinkoa. Myönteiset kuvaukset papista liittyvät heränneiden pappiin novellissa *Pyhiinvaellus*.

Ahon idealisoima naiskuva tulee esiin novelleissa *Äitien muistoksi*. Siinä muistellaan kaihoisasti vanhan ajan heränneitä naisia, jotka olivat oikeasti itsenäisiä ja uusia aatteita edustavia. Vanhan ajan heränneiden naisten ihannoinnin vastakohtana ovat nykyaikaiset omasta mielestään vapaat ja itsenäiset naiset. Ahon käyttää ihmiskuvauksien pohjana usein lähipiirin henkilöitä. Naiskuvissa nousee esiin täti Leontine, jonka kuvaan Aho sekoitti myös äitinsä piirteitä. Myös isän malli on mukana ihmiskuvauksissa kuitenkin yhtä piilotettuna kuin äidinkin. Aho vältti syvästi uskonnollisten vanhempiensa selvästi tunnistettavaa kuvausta sekoittaen heidän muotonsa hämäästi tunnistettaviksi. Isän hahmosta voi nähdä piirteitä novellissa *Arka omatunto*, missä viitataan hänen myöhempään eroamiseen liikkeestä. Novel-

¹⁸⁸ Vastakuvauksien käyttö oli Ahon kirjallisessa tyylissä luonteenomaista 1890-luvulta lähtien. Aho toi kuvauksien teemoissa esiin vastakkaisuutta pienen ja suuren, heikon ja vahvan, ahtaan ja väljän, läheisen ja kaukaisen välillä. Nieminen 1934, 363.

lissa ”*Äitien muistoksi*” Aho liittää ympäristön kielteisen suhtautumisen herätyksen alkuaikoihin, mutta yhdistää uskonnollisen hurmoksen vain naisiin, miesten edustaessa hillittyä ja jämäkkää suomalaista perusuonnetta. Aho viittaa myös liikkeen alkuajan joukkoherätyksiin ja oikeustoimiin.¹⁸⁹

Saattoi tapahtua, että hänen kotipitäjässään oli syntynyt voimallinen herätys ja että kuului puhuttavan kuinka miehiä ja naisia joukoittain kääntyi siihen ”uuteen uskoon”, joka kokonaan muutti ihmisen ulkoisen elämän. He lakkasivat tansseista ja muista huvituksista, he yhtyivät lukemaan ja rukoilemaa, he pukeutuivat outokuosiiseen, vanhaan vaateparteen. Heille naurettiin ensin, heidän murheellista ulkomuotoaan pilkattiin, sitten tuomittiin heitä hourupäisiksi, noita horrostilaan vaipuvia ja kielillä puhuvia naisia, ja lopulta vedettiin heitä oikeuteenkin luvottomien kokouksien pitämisestä ja yleisen järjestyksen ja rauhan rikkomisesta.¹⁹⁰

Aho tuo toistuvasti esiin kuvaavansa herätysliikkeen alkuaikoja. Hän ottaa etäisyyttä aikansa herännäisyyteen kuvaten sitä pysähtyneen vanhoilliseksi tai iloisen maallistuneeksi. Heränneiden julkaisu ajoittuu liikkeen ukkojen ajan loppuun, jota myös Kares luonnehtii samoin sanakääntein.¹⁹¹ Aho viittaa myös heränneiden saapumiseen pitäjään tai vaihtoehtoisesti muistellaan herännäisyyden vanhoja hyviä aikoja. Novelleissa *Kuinka minä heräsin* ja *Häät* Aho kuvaa heränneiden tulon aiheuttamaa papiston arvostelua ja näiden puolustautumista. Novelleissa nousee esiin papiston arvovallan mureneminen maallikkosaarnaajien ottaen alussa liikkeen johtoonsa. Aho tuo esiin ihmisissä ja herätysliikkeessä tapahtunutta muutosta yhdistäen ne kerronnassa toisiinsa. Herätys kuvaa ihmisen henkistä muutosta, jonka Aho yhdistää kansallisen heräämisen lisäksi myös muutokseen herätysliikkeeseen.

Ahon idealisoitu kuvaus korostaa henkistä muutosta, joka on tapahtunut herännäisyyden alkuperäisestä muodosta nykyiseen. Herätysliikkeen alkuaika edusti suomalaiskansallista henkistä edistystä ja sivistyksen heräämistä. Ajan herännäisyys kuitenkin syrjäytti alkuperäisen herätysliikkeen muuttaen sen ahdasmieliseksi tai iloi-

¹⁸⁹ Heränneitä vedettiin oikeuteen laittomien kokouksien pitämisestä ja yleisen järjestyksen rikkomisesta. Massaoikeudenkäyntejä heränneitä vastaan käytiin Etelä-Pohjanmaalla 1830-40 lukujen taitteessa. Ylikangas 1979, 42, 43.

¹⁹⁰ Aho 1987, 37.

¹⁹¹ *Heränneiden ulkoisia tapoja ukot tiukasti valvoivat. Elämän ja tapojen piti pysyä entisellään. Körttipuvun käyttöä valvottiin mitä tarkimmin. Seurat olivat hyvin karuja. Niissä luettiin pitkiä saarnoja J. F. Bergin ja Lutherin ym. postilloista ja veisattiin etupäässä vanhaa virsikirjaa.* Kares 1941, 11.

sen maallistuneeksi lahkoksi. Liikkeen maallistuminen on nähtävissä pukeutumisessa iloisempiin väreihin vanhan ajan tummanpuhuvan ja surumielisen herännäisyyden vastakohtana. Vanhan herännäisyyden hengellisen elämän vakavuus näkyi juuri tummassa pukeutumisessa. Aidon herännäisyyden tunnusmerkki on Ahon kuvauksessa mielentilan ja pukeutumistyylin yhdistelmä, joka ilmentää sisäistä olemusta.¹⁹²

5.2 Mentaalinen kuvaus heränneistä

Aho pyrkii luomaan heränneistä myönteisen mentaalisen kuvan, missä heränneiden vaatetus, kävelytyyli ja mieliala liittyvät saumattomasti yhteen. Mentaalisessa kuvassa yhdistyy heränneiden ulkoinen olemus ja sielunmaisema taustalla vaikuttavaan heräämiseen. *Heränneet* on vahvasti psykologinen kuvaus, missä Aho pyrkii tuomaan esiin heränneiden mentaliteettia omantunnon kysymysten avulla. Novelleissa on vain yleisellä tasolla kuvauksia heränneiden pukeutumisesta, jonka tumuutta Aho käyttää korostamaan surumielistä sielunmaisemaa. Ulkoinen olemus ja vaatetus tulevat esiin enemmänkin heränneiden mentaalisen kuvan täydentäjinä.¹⁹³ Aholla kuvaus heränneiden vaatetuksesta ei eroa historiallisista kuvauksista tai vanhoista valokuvista. Naiset pukeutuivat tummaan pitkään hameeseen ja samanväriiseen tai kuvioituun tummaan huiviin. Miehet pukeutuivat tummaan *outokuosiseen* pukuun¹⁹⁴ ja kampsivat tukkansa keskeltä jakaukselle. Aho ei tuo tarkemmin esiin körttipuvun tuntomerkinä yleisesti tunnettua kolmehaaraista takaosaa.

Heränneiden kuvauksissa nousee vahvasti esiin omantunnon kysymykset ja syyllisyys. Heränneillä on poikkeuksellisen herkkä omatunto ja synnintunto, jotka alkavat vaivata pienestäkin rikkeestä jopa kuvitellusta synnistä kuten novellissa *Maailma suurin syntinen*. Aho tuo novellissa esiin herkän omantunnon kuviteltua syyllisyyttä tuodakseen korostetusti esiin heränneiden omantunnon herkkyyttä. Heränneiden

¹⁹² Niemisen mielestä Ahon käytti kuvakielessään toisiinsa liittyviä tunnekuvia joissa hän yhdisti toisiinsa ulkoiset ja emotionaaliset tekijät. Nieminen 1934, 318.

¹⁹³ Romaanissa *Kevät ja takatalvi* Ahon yhdistää heränneiden pukeutumiseen komiikkaa ja satiiria, jopa ironiseen sävyyn. "Jaakko sedän pilkka kohdistuu kaikkeen ja kaikkiin -- heränneisiin, joita hän on pitänyt narreinaan, teettäen itselleen uskottavuuden uniformun vain siksi, että oli sattunut saamaan sarkaa rohtojen korvaukseksi eräältä körttiläisukolta, mutta välittämättä sitten tämän uniformun arvosta sen enempiä kuin että pyörittelee körtit yllä tyttöjen häissä." Nieminen 1934, 126.

¹⁹⁴ Ajan ja sosiaalisen aseman vaikutus heränneiden pukeutumiseen on nähtävissä vanhoissa valokuvissa ja maalauksissa. ks. Kares 1941, 32, 432 ja Huhta 2001, 196, 106.

mentaliteetissa on vahvasti läsnä hätä sielun tilasta, syyllisyys ja viimeisen tuomion pelko.¹⁹⁵ Heränneiden sielunelämän kuvauksissa nousee esiin omantunnon kysymysten ja syyllisyyden yhteys heräämiseen. Heränneitä ahdistaa syyllisyys Jumalan edessä ja pelko kadotuksesta. Syyllisyyteen auttoi vain herätys ja elämäntavan muutos. Maailmanmielisen suruttoman sielun tilan vastakuvana Aho tuo esiin heränneen jokapäiväistä parannuksen tarvetta. Ahon pyrkii antamaan psykologisen kuvauksen heränneiden sielunelämästä, jota heidän ulkoinen olemuksensa ilmensi. Heränneiden sielunelämän kuvauksesta nousevat esiin oikean hengellisen elämän vakavuus, johon kuuluu sisäisen kaipuun aiheuttama rauhattomuus ja surumielisyys. Aho ei tuo suoraan esiin heränneiden uskonnollisia käsityksiä, vaan pyrkii heijastamaan niitä synkän mentaliteetin avulla. Heränneiden ulkoista kuvausta ei voikaan erottaa heidän sielunmaisemasta, vaan kuvaukset täydentävät toisiaan luomalla mentaalisen kokonaiskuvan.

Uskonnollinen herääminen kuuluu olennaisesti heränneiden mentaaliseen kuvaan. Aho tuo esiin herätyksen psykologiaa käyttäen apuna Laguksen kertomusta, jonka voi olettaa heijastavan heränneiden näkökulmaa. Aho kuvaa herätykseen johtavia tapahtumia käyttäen mallina Laguksen kertomuksen teemoja. Herätyksen teema vaikuttaa implisiittisesti kertomuksien taustalla muissakin novelleissa. Herätyksen taustalla vaikutti myös epämääräinen rauhattomuus ja kyllästyminen hengen kivaan ravintoon. Herätys oli vastaus tähän epämääräiseen rauhattomuuteen, henkiseen etsintään ja surumieliseen kaipaukseen. Herätyksen alkusyäkseenä toimi vastoinkäymisen aiheuttama suru tai väärästä teosta johtuva syyllisyys. Taustalla vaikutti usein myös pitäjässä tapahtunut joukkoherätys,¹⁹⁶ joka herkisti tapahtumalle.

Ulkoisen olemuksen ja herätyksen välinen yhteys tulee esiin novellissa *Häät*. Aho kuvaa siinä herätyksen aiheuttamaa muutosta mielen järkkymisenä, joka huolestutti

¹⁹⁵ Ahon kuvauksissa oli ominaista pelon ja uskonnollisuuden yhdistäminen. Uskonnollisissa kuvauksissa korostui pyrkimys pelon voittamiseen, turvallisuuden ja henkisen tasapainotilan saavuttamiseen. Nieminen 1934, 56.

¹⁹⁶ Joukkoherätykset eivät rajoittuneet 1830-40 luvuille. Kares kuvaa Vilhelmi Malmivaaran rippikoulussa vuonna 1880 tapahtunutta joukkoherätystä: *Oppilaat ottivat sovinnaisen tapaansa hajamielisinä ja välinpitämättöminä osaa opetukseen, ja kun pappi lähti tuvasta "alkoi sellainen jyrä, että olisi luullut seinien kaatuvan."* Muutamien viikkojen kuluttua rupesivat asiat muuttumaan oudolla tavalla. *Oppilaat kuuntelivat opetusta tarkkaavammin, heidän käytöksensä muuttui vakavammaksi ja monen silmissä alkoi näkyä kyyneleitä.* Kares 1941, 61.

läheisiä. Herätys muutti koko ihmisen olemusta sisäisen muutoksen heijastuessa ulkoiseen käytökseen, jonka Aho tuo esiin pukeutumisen ja surumielisyyden avulla. Herännyt lopetti maailmanmielisen elämän ryhtyen lukemaan hengellisiä kirjoja, käymään seuroissa ja rukoilemaan. Syyllisyyden ja kaipauksen aiheuttaman surumielisyys muutti heränneen käytöksen. Maailmanmielinen elämä vaihtui jokapäiväiseksi ikävöinniksi ja vakavaksi synnintunnoksi, johon auttoi vain katumus ja jatkuva hengellinen uudistuminen. Papit edustavat kuvauksessa kuollutta oppia ja ulkoista jumalanpalvelusta, jonka vastakuvana korostui heränneiden omien seurojen vakava saarna ja harras virren nuotti. Ahon kuvaa seuroja paikkana missä ahdistuneen sielun lopullinen muutos tapahtuu. Saarnamies herättää raamatun sanalla ahdistuksen viimeisestä tuomiosta, josta pelastuksena on synnintunto ja katumus.

Herätyksen seurauksena on poikkeuksetta omaisten ja ympäristön sosiaalinen tuomio. Heränneiden asenne liikkeen ulkopuolisia kohtaan ilmentää herätysliikkeelle tavanomaista jyrkkää käsitystä oikeasta kristillisestä elämästä. Heränneet edustavat omasta mielestään oikeaa oppia ja kristillistä elämää, jonka he myös tuovat esiin pukeutumisellaan. Tummiin körttiasuihin pukeutuminen kuvasi symbolisesti sielun kaipausta ja surumielisyyttä, jota kuvauksessa tehostettiin kävelytyyllillä ja huokauksilla. Ulospäin näkyvä surumielisyys kuvasi heränneiden jatkuvaa itsetutkiskelusta, jonka tarkoitus oli paljastaa sielun synnit ja heikkoudet. Novellissa *Maailman suurin syntinen* Aho tuo esiin heränneiden harjoittamaa jatkuvaa itsetutkiskelua. - *kertoi-
vat toisilleen sielunsa tilasta, uskonsa asteettaisesta kehityksestä, kiusauksistaan ja
voitoistaan.*¹⁹⁷ Pappien kritiikissä Aho viittaa heränneiden surumielisen mentaliteetin perustana olevaan surun evankeliumiin. Aho ei tuo suoraan esille heränneiden uskonnollisia käsityksiä, vaan pyrkii heijastamaan niitä heränneiden mentaliteetin kautta. Hän oli kuvauksien perusteella kuitenkin ilmeisen tietoinen heränneiden uskonnollisista käsityksistä¹⁹⁸, joihin hän oli myös nuoruudessaan tutustunut. Voikin olettaa Ahon heijastaneen kuvauksissa myös omaa tulkintaansa heränneiden uskonnollisista käsityksistä. Surun evankeliumi viittaa heränneiden uskonnollisiin käsi-

¹⁹⁷ Aho 1987, 87.

¹⁹⁸Henkilöhistoriansa lisäksi Aho oli perehtynyt myös aihetta käsittelevään kirjallisuuteen. Havun mukaan Aho tunsikin Akiander M. tekemän suurteoksen pietismistä: *Historiska upplysningar om de religiösa rörelserna i Finland*. Ahon kirjastosta löytyi lisäksi kokoelma pietismistä ja herännäisyyttä käsitteleviä teoksia kuten; Arndtin *Totisesta kristillisyydestä* ja Hollazin *Armon järjestys autuutehen..* Havu 1929, 156.

tyksiin, joita Aho heijastaa mentaalisisä kuvauksessa. Tarkemmin heränneiden uskonelämän perusteita Aho ei kuitenkaan lukijalle ryhdy selventämään. Novellissa *Kuinka minä heräsin*, pappikin ilmaisee tietämättömyytensä heränneiden uskonnollisista käsityksistä.¹⁹⁹

5.3 Rovastit ja papit heränneiden vastakuvana

Aho ei tuo suoraa esiin omaa kantaansa oikeasta kristillisestä elämästä. Kuvauksen kuitenkin ollessa heränneille myönteinen saa sen käsityksen, että heränneet edustavat oikeaa kristillisyyttä. Novellissa *Tarina pyhästä neitsyestä* Aho tuo esiin heränneiden seurojen uskonnollisen hartauden vastakuvana kirkon laimealle opille. Heränneet eivät hyväksyneet pappien ja rovastien arvovaltaa uskonasioissa. Eniten heidän asenteensa loukkasi rovasteja, joiden suhtautumista Aho kuvaakin avoimen vihamieliseksi. Rovastit kuvataan kielteisemmässä valossa kuin papit, joka myötäilevät rovastin mielipiteitä etsien tämän hyväksyntää. Pappi onkin usein ikävissä välikädessä joutuessaan myötäilemään rovastin peittelemätöntä vihamielisyyttä heränneitä kohtaan. Poikkeuksena on *Maailman suurin syntinen*, missä rovastin kuvaus muuttuu yllättäen myönteisemmäksi. Novelleissa *Kuinka minä heräsin*, *Häät* ja *Saako pappi pelata korttia* tulee vahvasti esiin rovastin vihamielinen suhtautuminen heränneisiin. Kuvaus rovastin ja heränneiden tulehtuneista suhteista novellissa *Häät* ilmentää vihamielisyyden perusteita.

Ei sillä hyvä, että he omissa kokouksissaan ankarasti arvostelivat seurakunnan pappis-toa ja sen oppia; rovastinkin olisi pitänyt yksityinen elämänsäkin muuttaa siksi, mitä *he* oikealla elämällä tarkoittivat. Eräänä päivänä saapuu pappilaan kaksi ”johtajaa”, ja he puhuvat ”tohtorille ja tähdistön jäsenelle” moittivia sanoja siitä, että hän elää maailmanmielisesti, että sallii tanssia, soittaa ja laulaa talossaan, että hän, sanalla sanoen levittää pahennusta ympärilleen. Rovasti suuttui, kiivastui ja ajoi ulos nuo hävyttömät.²⁰⁰

Ahon ei yleensä kuvaa heränneitä ylimielisiksi vaan enemmänkin omissa oloissa pysyttelevinä *maan hiljaisina*, jotka he eivät vastanneet vihamielisiin syytöksiin. Heränneet suhtautuivat arvostelijoihinsa ymmärtäväisesti yrittäen auttaa heitä oikealle tielle. Heränneiden nöyrä ja harras uskonnollisuus korostuu juuri pappien ja ro-

¹⁹⁹ Aho 1987, 16, 27.

²⁰⁰ Aho 1987, 56

vastien omahyväisten ja vihamielisten hyökkäyksien edessä.²⁰¹ Aho käytti heränneiden opillisesti jämäkkää ja itsevarmaa asennetta korostaessaan vastakuvauksena olevan papin tai rovastin epävarmuutta oman oppinsa oikeellisuudesta. Hän kuvasi heränneitä yleensä vaatimattomina ja nöyrinä *maan hiljaisina*.

Hän oli yksi noista hiljaisista maassa, jotka vähän puhuivat ja paljon miettivät. He ujos-televat suuria seuroja, pitävät uskonsa mieluummin itsellään ja karttavat kaikkea, mikä heissä herättää ihmisten huomiota ja erottaa heitä muista.²⁰²

Aho kuvaa heränneiden moraalikäsitteitä hyvin tiukoiksi, mikä ilmeni heidän suhtautumisessa pappilan maailmanmieliseen elämään. Kaikki maallinen huvitus ja seuraelämä kuten laulut, näytelmät, tanssiminen ja kortinpeluu olivat epäjumalanpalvelomista. Kaupunki oli paheiden pesäpaikka, mutta niitä harrastettiin myös pappiloissa. Aho asettaakin toistuvasti vastakkain pappien ja heränneiden käsitykset oikeasta kristillisestä elämästä. Vaikka näkökulma onkin heränneille myönteinen, niin Aho tuo esiin molempien osapuolien argumentit, joissa he vetoavat raamatun tulkintaansa. Pappien puolustuksen keskeinen argumentti oli ilon evankeliumi, joka sallii viattomat ilot kuten juhlat, tanssimisen ja kortinpeluu. Pappien mielestä heränneet yrittävät tulla ulkoisilla teoillaan autuaiksi ja syyttävät heitä ulkoa kullatuiksi ja fariseuksiksi. *Farisealaimotiivissa*²⁰³ yhdistyy virallinen leipäpappi uskonnolliseen sovinnaisuuteen, joka vastakuvauksena korostaa heränneiden omantunnon rehellisyyttä. Totuuden ilmaisijana Aho käyttää omantunnon kysymyksiä, joiden avulla hän tuo esiin vallitsevan ristiriidan ulkoisen teeskentelyn ja sisäisen totuuden välillä. Nieminen tulkitsee omantunnon problematiikan ja *farisealaimotiivin* kosketuskohdan Paavo Ruotsalaisen sanoin. - *jos ristillisyytesi on silmissäsi hyvä, niin siitä ymmärrät heti, että olet variseusten vanhurskaudesta osallinen.*²⁰⁴

²⁰¹ Myös Kares kuvaa papiston asennetta heränneisiin kielteiseksi. *Papiston puolelta katselivat herännyttä kansaa epäluuloisesti nekin, jotka eivät suorastaan saarnastuolista sitä farisealaiseksi nimitäneet*. Kares 1941, 10.

²⁰² Aho 1987, 43.

²⁰³ Nieminen näkeekin *Heränneiden* yhtenä perusteeman juuri *farisealaimotiivin*, jonka avulla Aho kuvaa pappien *ulkoa kullattua* itsepetosta. Nieminen tarkoittaa *farisealaisuusmotiivilla* tietoista ja ulkoa kullattua itsepetosta, jonka avulla Aho tuo esiin totuusvaatimuksen itseä kohtaan. Aho kritisoi *farisealaimotiivin* avulla yhteiskunnallista sovinnaisuutta, jota virallinen uskonnollisuus *Heränneissä* ilmentää. Nieminen 1934, 73-74.

²⁰⁴ Nieminen 1934, 73.

Heränneet syytivät pappeja samalla *fariseusmotiivilla*, viitaten heidän laimeaan oppiin ja ei-kristillisiin elämäntapoihin, jotka johtivat ulkoiseen jumalanpalvelukseen. Kirkon ja herätysliikkeen välinen syvä erimielisyys tulee kuvauksista liiankin selvästi esiin. *Heränneiden* piti olla suomalaisia kansallisesti yhdistävä eikä erottava kuvaus. Aho liittääkin kuvauksen herätyksen alkuaikoihin, jolloin erimielisyyksiin saattoi ottaa tarvittavaa etäisyyttä. Aho viittaa ajankohtaa kertomalla heränneiden ilmestymisestä pitäjään ja sen aiheuttamaan papiston arvosteluun. Heränneet tuomitsivat pappiloissa harrastetun tanssimisen ja kestityksen. Pappien ja rovastien kritiikissä heränneet panettelevat ja levittävät heistä perättömiä huhuja.²⁰⁵ He tunkeutuivat pitäjän jokaiseen taloon vaatien elävämpää ja kristillisempää uskoa. Heränneet arvostelevat kirkon veltoa oppia ja pappien kyvyttömyyttä johtamaan laumaa. Pappien kritiikki ei vastaa Ahon yleistä kuvausta heränneistä. Aho tuo kritiikin avulla enemmänkin esiin pappien piilotetun vihamielisyyden ja kyvyttömyyden henkiseen johtajuuteen. Papit suhtautuivat aluksi alentuvasti heränneisiin saarnamiehiin, jotka olivat enimmäkseen talonpoikia. Heränneet papit olivat kuitenkin hankalampia käsitellä, koska he löysivät Raamatusta itselleen sopivat kohdat. Pappeja alkoikin liikkeen johtoon, ryhtyen levittämään sanomaansa saarnastuolista. Novellissa *Saako pappi pelata korttia?* Aho viittaa herännäisyyden alkuaikaan, jolloin vielä toivottiin liikkeen olevan ohimenevää hurmahenkisyyttä.

Mutta liike pääsi lyhyen ajan kuluessa hämmästyttävään vauhtiin.-- Savossa ja Pohjanmaalla sanottiin olevan pappeja, jotka olivat omaksuneet herännäisyyden aatteet, alkaneet levittää niitä saarnastuolistakin ja antautuneet körttitakkien johtajiksi.²⁰⁶

Aho käyttää vastakuvauksissa useimmin vihamielisesti suhtautuvaa rovastia, joka edustaa arvovaltaa ja virallista kantaa heränneisiin. Papit taas ovat ikävässä välissä myötäillen rovastin vihamielisiä mielipiteitä. Papit edustavat kuvauksissa väliä oikean ja väärän kristillisyyden välillä. Jotkut heistä ovat liittyneet heränneisiin ja loput potevat huonoa omaatuntoa. Aho käyttääkin mieluummin rovasteja vastakuvauksena heränneiden kristilliselle elämäntavalle. Rovastien puolustuksen taustalla näkyy vahvemmin pelko arvovallan menetyksestä. Papit ovat kuvauksissa

²⁰⁵ Kirkkoherrat, rovastit ja kappalaiset joutuivat tulisieluisten tilapäispappien hyökkäyksien kohteiksi maailmanmielisestä elämästään. 1830-40- luvun vaihteessa käytyjen heränneiden vastaisten oikeudenkäyntien syytetyt papit eivät kuuluneet paremmin palkattuun papistoon. Ylikangas näkee siinä osa motiivin heränneiden pappien syytöksille parempiosaisia vastaan. Ylikangas 1979, 121,216, 221.

²⁰⁶ Aho 1987, 48.

enemminkin epäilevällä kannalla, joidenkin heistä liittyessä heränneisiin. Papin syyttäessä heränneitä fariseuksiksi toimii hän samaan hengenvetoon itse kaksinaismoraalisesti. Papin kuvauksesta tuleekin toistuvasti esiin huono omatunto ja salainen katumus tämän myötäillessä rovastin vihamielisyyttä. Novelli *Kuinka minä heräsin* kuvaa papin ja rovastin ajatuksia, jotka nousevat esiin muissakin novelleissa. Novellissa *Saako pappi pelata korttia?* papin omantunnon kysymykset ja rovasti vihamielisyys tulee esiin kaksinaismoraalin näkökulmasta. Novellien kuvauksissa kirkko edustaa kuollutta oppia, jonka papit ovat huvittelevia maailmanlapsia. He mieluummin pelasivat korttia ja tanssivat kuin hoitivat velvollisuutensa.²⁰⁷

5.4 Syyllisyys johtaa heräämiseen

Aho kertoo suunnitelleensa *Heränneiden* yhteiseksi teemaksi vaikean omantunnon kamppailun ja sen aikaan saaman muutoksen.²⁰⁸ Ahon kuvaa uskonnollisen herätyksen psykologiaa heijastaen sen avulla heränneiden mentaliteettia.²⁰⁹ Hän tuo omantunnon kysymysten avulla esiin heräävän ihmisen ahdistusta ja syyllisyyttä Jumalan edessä. Heränneen ihmisen alistuminen Jumalan armoon saa aikaan anteeksiannon ja palauttaa elämän sopusoinnun. Novelleissa toistuu sama joskus taustalla vaikuttava herätyksen teema eri henkilöiden ja tapahtumien kuljettamana. Herätyksen aiheuttaja on jokin vastoinikäyminen, omantunnon syyllisyys tai suru.²¹⁰ Ahon heränneisiin liittämä surumielisyys ilmensi tätä syyllisyyttä ja jatkuvaa itsetutkiskelua, jotka johtivat parannuksen tarpeeseen ja herätykseen. Ahon kuvauksissa herätys muutti koko ihmisen olemusta niin, että sisäinen muutos näkyi muutoksena ulkoisessa käytöksessä. Herännyt lopetti maailmanmielisen elämän alkaen lukea hengellisiä kirjoja ja rukoilemaan. Tummalla pukeutumisella herännyt toi esiin sisäistä

²⁰⁷ Laitisen mielestä heränneiden tiukka tulkinta papin roolista perustuu pietismin käsitykseen Jumalan valtakunnan vaikutuksiin myös maallisessa elämässä. Papilta odotettiin syvällistä henkistä elämää myös viran ulkopuolella. *Hengellisen elämän aitous ilmenee m.m. siinä, että valmistetaan Jumalan valtakunnan kasvua. Pappi, joka harjoittautuu uskon taistelussa sekä rukouksin että kyönelein, herättää itsessään päivittäin Jumalan lahjan.* Laitinen 1953, 21.

²⁰⁸ Myös Nieminen näkee *Heränneiden* keskeisenä teeman uskonnollisen syyllisyyden aiheuttama ahdistuksen, joka johtaa omantunnon ristiriitaan. Henkinen tasapaino saavutetaan jumalalliseen totuuteen alistumisena. Nieminen 1934, 73.

²⁰⁹ Myös Castren ja Kaila ovat korostaneet novellien kuvauksien psykologista tasoa. Hypen 1999, 191.

²¹⁰ Kareksen mielestä Ahon kuvaus herätyksestä on pinnallinen, koska siinä ei tuoda esille uskonnollisen herätyksen kristillisiä perusteita. Aho tuo syvällisesti esiin heränneiden sielunelämään kuuluvat synnintunnon ja sielun hädän, mutta kuvaa herätyksen aiheuttajaksi jonkin ulkoisen syyn. Kares 1942, 221.

muutostaan. Taustalla vaikutti kuvauksissa usein myös joukkoherätys, joka herkisti tapahtumalle. Novellissa *Häät* Aho kuvaa heräämisen vaikutuksia nuorukaisen ulkoiseen olemukseen tuoden esiin heränneen kokonaisvaltaisen sisäisen muutoksen.

Aho tuo esiin herätyksen taustalla vaikuttavat omantunnon kysymykset käsitellen niiden avulla herätyksen taustalla vaikuttaneita syitä. Novellin päähenkilö joutuu tapahtumien mukana henkiseen kriisiin, joka muuttaa syvällisesti hänen uskonnollisia käsityksiään. Kertomuksessa jokin tapahtuma tai väärä valinta jäävät vaivaamaan häntä aiheuttaen pahenevaa syyllisyyttä. Lopuksi päähenkilö murtuu syyllisyyden paineessa ja ymmärtää toimineensa väärin Jumalan edessä. Kuvauksen lopuksi seuraa herätys, joka muuttaa häntä kokonaisvaltaisesti. Novelleissa *Kuinka minä heräsin* ja *Häät* Aho kuvaa herätystä rajuna muutoksena. Herätys on useimmissa kuvauksissa kuitenkin huomaamaton tapahtuma, joka syventää aikaisempaa uskonnollisuutta, kuten novellissa *Arka omantunto*. Aho liittää herätyksen usein nuorukaisen kotiinpaluuseen, joka myös symbolisessa mielessä edustaa tuhlaajapojan paluuta kotiin. Herääminen voi myös saada aatteellisen muodon, kuten novellissa *Uskontunnustus*. Aho myös yhdisti uskonnollisen ja kansallisen heräämisen novellissa *Äitien muistoksi*. Uskonnollisen herätyksen seurauksena oli aina vanhan elämän hylkääminen ja heränneiden elämäntavan omaksuminen.²¹¹ Suruton maailmanmielinen elämä muuttuu herätyksen seurauksena vakavaksi herännäiskristilliseksi elämäksi. Herännyt eli synnin tilansa tuntien lakkaamattomassa itsetutkiskelussa ja armon kaipauksessa.

Aho tuo esiin heräämisen taustalla vaikuttavat omantunnon kysymykset päähenkilön käymän sisäisen dialogin avulla. Väärä teko saa aikaan syyllisyyden, minkä seurauksena omatunto ja synnintunto heräävät. Päähenkilöä alkaa ahdistaa sielun hätä kadotuksesta ja syyllisyys Jumalan edessä. Ahdistukseen auttaa vain anteeksisaaminen ja Jumalan armon.²¹² Aho kuvauksessa herätys ja elämäntavan muutos liittyy tiukasti yhteen. Herätyksen psykologinen teema tulee selvimmin esiin novellissa

²¹¹ Muutosta vaativan herätysjulistuksen taustalla vaikutti Laitisen mielestä Lutherin roomalaiskirjeen esipuheen kuvaus elävästä uskosta. Uudestisyntymisen aiheuttama muutos voidaan todeta maallisen vaelluksen perusteella ja ainoastaan uudestisyntyneellä on kirkon jäsenyys ja elävä usko. Laitinen 1953, 74.

²¹² Paavo Ruotsalaisen uskon perustana oli ahdistuksen aiheuttama etsivä ja ikävöivä usko. Ahdistuksesta ei ole muuta ulospääsyä kuin Kristuksen läsnäolon. Laitinen 1953, 82.

Kuinka minä heräsin, missä nuori pappi kuvaa sisäisessä dialogissaan omaa herätystään. Aho käyttää pappilan elämää kuvaamaan herätyksen alkuasetelmaa iloista maailmanmielistä elämää. Kuvauksen alussa pappi viettää surutonta ja huoletonta elämää johon on tyytyväinen. Vastakuvana Aho käyttää heränneiden surumielistä olemusta, johon pappi suhtautuu epäluuloisesti ja piilotetun vihamielisesti. Pappi on tietoinen omasta asemastaan eikä vielä epäile uskonelämänsä perusteita. Aho tuo esiin papin paatunutta omaatuntoa pappilan tanssiaisten avulla. Maailmaan kuuluvat huvitukset kuten iloinen seuraelämä, tanssi ja kortinpeluu edustavat synnillistä elämää. Heränneiden näkökulmasta iloinen sosiaalinen elämä, joka ei liity uskonnollisuuteen ilmentää väärää kristillisyyttä.²¹³

Vastakuvauksessa oikeasta kristillisyydestä Aho tuo esiin papin ja rovastin ikävät ajatukset. Synnillisen elämän vertauskuvana pappilan sosiaalinen elämä saa aikaan mahdollisimman suuren kontrastin. Papin piiloteltu vihamielisyys purkaantuu esiin myös saarnassa, minkä sanomassa heränneet olivat ulkoa kullattuja ja tekopyhiä. Pukeutumisellaan ja omilla seuroillaan he ylensivät itsensä ja yllyttivät seurakuntaa papistoa vastaan. Herätysliike oli myös yhteiskunnallisesti vaarallinen sen kylväessä eripuraa perheisiin ja vietellessä nuorisoa joutilaisuuteen. Pappi edustaa kuvauksessa myös välitilaa oikean ja väärän kristillisyyden välissä. Hän tietää sisäisesti oikean ja väärän vaikka ei aina toimikaan sen mukaan. Papista saa myönteisen mielikuvan myös silloin kun hän toimii heränneiden näkökulmasta väärin. Aho käyttää papin sisäistä dialogia tuodakseen esiin herätyksen taustalla vaikuttavat omantunnon kysymykset. Papit edustavat usein epäilevää ja omantuntonsa paaduttanutta henkilöä joka on matkalla herätykseen.

Aho tuo esiin vastakkaisasettelun heränneiden ja kirkon edustaman kristillisyyden välillä. Novellissa *Kuinka minä heräsin*, pappi joutuu muuttavat omia käsityksiään kristillisyydestä huomattuaan toimineensa väärin heränneitä kohtaan ja laiminlyöneen velvollisuutensa. Papin kamppailussa oikean ja väärän kristillisyyden välillä nousee esiin muistakin novelleista vaikuttavat omantunnon kysymykset. Novellin

²¹³ Siltalan mielestä Jumala yhteyden kokeminen merkitsi heränneille jatkuvaa itsensä kieltämistä. Maalliset nautinnot estivät oikean hengellisen elämän ja Jumala yhteyden kokemisen. *Jokapäiväinen parannus merkitsi vanhan Aatamin (lihan) kuolettamista uuden ihmisen, Kristuksen, tieltä "yhdenkaltaiseksi" tulemistä Kristuksen kanssa.* Siltala 1992, 176, 178.

tapahtumat antavat papille mahdollisuuden valita oikean ja väärään väliltä. Väärä valinta tuntuu papista aluksi oikealta, mutta samalla se aiheuttaa epäilyn. Valinta jääkin vaivaamaan pappia aiheuttaen pahenevaa syyllisyyttä. Lopuksi pappi ymmärtää toimineensa väärin Jumalan edessä ja vakavaa syyllisyyttä. Aho tuo liittää herätykseen synnintunnon ja armon kokeminen. Aho heijastaa papin omantunnon kamppailun avulla heränneiden armonkäsitteitä synnintuntoon heräämisestä ja armon vastaanottamisesta. Synnintunto aiheuttaa huolen Jumalan tuomioista ja kadotuksesta, mikä saa papin etsimään armahtavaa Jumalaa. Lopuksi papin uskonnollisen herätyksen rajuna muutoksena, joka muutti papin ajattelun. Herätyksen seurauksena oli vanhan elämän hylkääminen ja heränneiden elämäntavan omaksuminen. Suruton ei-kristillinen elämä muuttuu vakavaksi herännäiskristilliseksi elämäksi. Herännyt elää synnintilansa tuntien lakkaamattomassa armon kaipauksessa. Sieluntilaansa lakkaamatta tutkien hän etsii ja kaipaa Jumalan armoa.

6. JOHTOPÄÄTÖKSET

Heränneiden kuvaukset pohjautuvat vahvasti Ahon henkilöhistoriaa. Novellien kertomukset heijastavat Ahon lapsuuden kokemusten lisäksi toimittajan työhön liittyviä sanomalehti-artikkeleita, joita hän käytti joidenkin novellien pohjana. *Heränneiden* julkaisuajankohta osui sopivasti 1890-luvun muutoksiin herätysliikkeen linjassa. Liikkeen hajoamisen jälkeinen pysähtyneisyys etsi uutta suuntaa, jota sille viitoitti Ahon kaunokirjalliset kuvaukset. Aho antaa suuntaa herännäisyydelle uudelle ilmeelle, johon useat muutkin kirjailijat liittyivät. Wilhelmi Malmivaaran aloittama herätysliikkeen uudistyö sai uutta vauhtia *Heränneiden* kuvauksista. Ahon myönteinen kuvaus otettiin liikkeessä kiitollisena vastaan ja sitä ryhdyttiin myös soveltamaan käytännössä. Heränneiden julkisuuskuva muuttui *Heränneiden* jälkeen niin myönteiseksi, että liikkeen johtajat eivät pelkästään kehottaneet lukemaan sitä, vaan alkoivat myöhemmin itsekin kirjoittaa romaaneja. Heränneiden johtajat hyväksyivät Ahon kuvaukset lisäten siihen myöhemmin omaa näkemystään.

Ahon kuvauksessa kirkon ja herätysliikkeen välinen syvä erimielisyys tulee kuitenkin selvästi esiin. *Heränneiden* piti olla suomalaisia kansallisesti yhdistävä eikä erottava

kuvaus. Aho liittikin kuvauksensa herätyksen alkuaikoihin, jolloin erimielisyyksiin saattoi ottaa tarvittavaa etäisyyttä. Hän nostaa vanhan herännäisyyden henkisyysden esiin myös vastakohtana ukkojen ajan pysähtyneisyydelle. Ahon pyrkimyksenä oli luoda idealisoitu kuvan vanhasta herännäisyydestä ja liittää liikkeen ikävät puolet ukkojen ajan pysähtyneisyyteen. Hänen kritiikki suuntautui tahtomattakin Malmivaaran johtaman liikkeen suuntaan, mikä aiheuttikin lieviä vastaväitteitä ja saattoi olla syynä omien romaanien tarpeelle. Heränneiden johtajat kirjoittivat myöhemmin omia maailmanmielisiä romaanejaan. Tarkoituksena oli vahvistaa heränneiden hyvää julkisuuskuvaa, mutta myös liittää sitä ajan herännäisyyteen.

Samaan aikaan julkaistu *Puukkojunkkarit* toi pohjalaisessa herännäisyydessä esiin uuden piirteen körttien rohkeuden häyjen puukkojen edessä. Aho ei liitä heränneisiin väkivallan ihannointia, sankaruutta tai ylipäättänsä mitään vihamielisyyttä, jota heränneet kaikin tavoin välttivät. Hän tuo esiin peräänantamattomuuden ja rohkeuden uskonnollisissa kysymyksissä, joissa he edustavat vankkumatonta vaakaumusta. *Heränneet* ja *Puukkojunkkarit* ilmestyivät samaan aikaan samaan suomalaiskansalliseen tilaukseen. Kuvauksien yhteisvaikutus sai aikaan pohjavireen, joka vahvistui sisällissodan sankaripappi-kuvauksissa. Sisällissodan aikainen sanomalehdistö loi körttiläisen sankarikultin, jossa yhdistyi herännäisyyden vakava uskonnollisuus ja pohjalaisuuden peräänantamaton isänmaallisuus. Sankarikuva vahvistui vielä entisestään talvi- ja jatkosotien tiimellyksessä. Kuvien yhdistymisellä oli suomalaiskansallinen tilaus ja ne täydensivät toisiaan itsenäistymisen kynnyksellä. Ahon psykologinen kuvaus heränneiden herkkä omantunnon kysymyksistä jäi mielenkiintoisemman sankarimyytin taustakuvaksi.

Ahon kuvaukset heränneistä ovat monitasoisia psykologisia ja kaunokirjallisia rakennelmia, missä heränneiden ulkoinen ja sisäinen olemus yhdistyy saumattomasti toisiinsa. Kuvauksissa korostuu heränneiden herkkä sielunelämä, syällisyys ja omantunnon kysymykset. Novellin tunnelman Aho tuo esiin usein maiseman tai vaatetuksen kuvauksen avulla. Hän yhdistää toisiinsa heränneiden sielunmaiseman, mielentilan ja vaatetuksen luoden uskottavan mentaalisen kuvauksen. Ulkoinen olemus ilmentää sisäistä maailmaa, joka kertomuksessa asettuu tiettyyn valaistukseen. Ahon kuvauksesta saa pintaa syvällisemmän käsityksen heränneistä siitä, miten he pukeu-

tuivat, kävelivät, ajattelivat ja kokivat maailman. Ahon kuvaus on monimutkainen psykologinen ja kerronnallinen rakennelma, joka toimii vain kokonaisuutena. *Heränneistä* lukijalle muodostuu mentaalinen kuvan heränneistä, joka yhden novellin perusteella jäisi vajaaksi.

Ahon kuvausten takana vaikuttaa vahvasti hänen elämäkokemukset ja lähipiirin ihmiset. Kuvauksista tulee esiin lapsuuden leikit pappilassa, kuten novellissa *Pyhiinvaellus*. Aho käytti ihmiskuvauksiensa innoittajana lähipiirinsä heränneitä, kuten tätejään ja vanhempiaan. *Heränneiden* julkaisun aikana romaanit edustivat kuitenkin maailmanmielisyttä ja läheisten kuvaukset on sekoitettu hienotunteisen vaikeasti tunnistettaviksi. Novellien "*Äitien muistoksi*" ja *Pyhiinvaellus* naiskuvauksissa, Aho heijastaa tätiensä ja äidin piirteitä. Myös Ahon opiskeluaika kaupungissa antoi pohjaa novellien kaupunkikuvauksille. Joissain novelleissa Aho tuntuu heijastavan omaa elämäänsä. Novellissa "*Äitien muistoksi*" uudet aatteet ja filosofian opiskelu saivat nuorukaisen luopumaan uskostaan. *Uskontunnustuksessa* nuorukainen ei uskaltanut tunnustaa sitä äidilleen. *Heränneiden* kuvaus perustuu erillisiin novelleihin, jotka liittyvät toisiinsa näennäisen löyhästi. Jotkut novellit liittyvät kuitenkin toisiinsa kerronnallisesti tai samojen teemojen kautta. *Pyhiinvaellus* on *Häiden* jatkokertomus, missä kuvataan samojen henkilöiden myöhempää tapaamista. *Uskontunnustus* ja *Arka omatunto* heijastavat Ahon omia tuntemuksia, jotka on muokattu novellikokoelmaan sopiksi. *Maailman suurin syntinen* ja *Tarina pyhästä neitsyestä* liittyvät toisiinsa teemansa kautta. Aho kuvaa niissä vähälahjaisen naisen avulla heränneiden herkän omantunnon vaatimuksia käyttäen apuna liioittelua. Novellissa *Tarina pyhästä neitsyestä* Aho kuvaa herätykseen liittyviä kielilläpuhumista, hurmosta ja näkyjä. Hän selvästi vältti liittämistä hurmosta ja herännäisyyttä toisiinsa muuten kuin yliherkän naisen ominaisuutena. Aho pyrki yhdistämään suomalaisen perusluonteen vakaan ja synkän mielenmaiseman heränneisiin. Kiihkomielisyyys ja hurmos sopivat huonosti vakaaseen suomalaiseen kansanluonteeseen.

Heränneiden novelleja yhdistävä keskeinen teema on uskonnollinen herätys, joka myös parhaiten kuvaa heränneiden mentaliteettia. *Heränneet* kuvaa yleensä tapahtumia, jotka johtavat novellin päähenkilön uskonnolliseen herätykseen. Heräämisen teema toistuu useimmissa novelleissa, joissakin se vaikuttaa implisiittisesti taustalla.

Novellissa *Kuinka minä heräsin* Aho käsittelee selvimmin heräämiseen johtaneita tapahtumia. Laguksen kertomukseen perustuva novelli tuokin parhaiten esiin Aho käyttämää herätyksen psykologista teemaa. Aho käyttää Laguksen kertomuksen teemoja apuna kuvatessaan herätystä myös muissa novelleissa. Vaikka Laguksen kertomusta pidetään kaunokirjallisena kuvauksena, sen voi ajatella heijastavan hänen uskonnollisia käsityksiä. Lagus pyrki kertomuksessaan tuomaan esiin heränneiden käsitystä herätyksen psykologiasta. Koska Laguksen kertomuksen teemat ovat niin vahvasti läsnä muissakin novelleissa, on mielenkiintoista pohtia sen merkitystä Aholle. Heijastaako heräämisen teema Ahon omaa tulkintaa vai onko se otettu Laguksen kertomuksesta? Miten paljon Aho tuo novelleissa esiin omaa tulkintaansa heränneiden uskonnollista käsityksistä? Kuvauksista heijastuu joka tapauksessa Ahon henkilöhistoriasta nouseva syvä ymmärrys heränneiden uskonnollisista käsityksistä.

Heränneet on idealisoitu ja fiktiivinen kuvaus, jonka tarkoitus on herättää lukijalle myönteinen mielikuva heränneistä. Lukijan on helpompi omaksua menneeseen aikaan sijoitettu idealisoitu kuvaus heränneistä. Aho haluaa ottaa etäisyyttä oman aikansa herännäisyyteen, joka sopii huonosti tähän kuvaan. Hän viittaa herätysliikkeessä tapahtuneeseen muutokseen, missä alkuperäisen herännäisyyden on syrjäyttänyt pysähtyneisyys ja lahkolaisuus. Vaikka Aho kuvaukset ovatkin fiktiivisiä, ne heijastavat herätysliikkeen historiallisia tapahtumia ja henkilöitä. Novellien tapahtumat ja henkilöt viittaavat herätysliikkeen 1830-40-luvun nousukauteen. Novellien tapahtumat kuten herätyksen saapuminen pitäjään tai vanhan herännäisyyden muistelu liittää novellit ajallisesti toisiinsa. Novelleissa viitataan myös kielteisesti 1850-luvulla alkaneeseen ukkojen ajan pysähtyneisyyteen. Myös viitteet heränneiden vastaisista oikeudenkäynneistä liittää kuvakset 1830-40-luvun Pohjanmaan herätyksen nousukauteen.

Aho käytti novelleissa aina heränneille myönteistä näkökulmaa. *Heränneillä* olikin merkitystä herännäisyyden julkisuuskuvaan juuri sen myönteisyyden takia. Ahon fiktiivisellä ja idealisoidulla kuvauksella oli suuri vaikutus herätysliikkeen julkisuuskuvaan. Kuva ei välttämättä ollut aivan todellinen, mutta ainakin se oli tarpeellinen. Aikalaisilleen tarkoitettun kuvauksen taustalla voi nähdä myös vahvoja suomalais-

kansallisia motiiveja. Aho ei pyrkinyt antamaan heränneistä niinkään historiallista kuvausta, vaan enemmänkin psykologisen kuvauksen. Ahon kuvaus liittää yhteen heränneiden mentaliteetin, johon kuuluu surumielisyys, tumma pukeutuminen ja herätys. Aho pyrki kaunokirjallisilla kuvauksillaan mahdollisimman läheltä todellisuutta, vaikka katselikin sitä myönteisestä näkökulmasta. Hänen mielikuvituksensa ei pyrkinyt rohkeaan lentoon, vaan välimatka lapsuuden mielikuvien ja todellisuuden välillä oli lyhyt. Hän halusi ottaa etäisyyttä omaan uskonnollisuuteensa, mutta kuului nuoruutensa kautta myös heränneiden maailmaan. Ahon kuvatessa heränneiden sieluelämää hän kirjailijana kuvasi sitä oman sielunelämänsä ja kokemusiansa kautta. Kuvausten vastaavuus todellisuuteen riippuukin siitä, miten hyvin Aho peilaa niissä lapsuuden kokemuksiaan. Myös kaupunkikuvauksissa Aho heijastaa omaa surutonta ja huoletonta elämää synnillisessä kaupungissa ja sen tarjoamia huvituksia. Aho tuskin itse piti kaupungin iloista elää synnillisenä, mutta käytti sitä vastakuvauksena heränneiden vakavalle uskonelämälle. Asunpaikka heränneillä on aina hiljainen maaseutu synnillisyyttä edustavan kaupungin vastakuvana. Novelleissa kuvataan paheellisessa kaupungissa vietettyä ilosta ja maallista elämään, joka herätyksen jälkeen muuttuu puhtaaksi maalaiselämäksi. Heränneiden asunpaikkana hiljainen ja puhdas maaseutu korostuu synnillisen kaupungin vastakohtana.

Aho ei tuo suoraan esiin heränneiden uskonnollisia käsityksiä, vaan käyttää apuna vastakuvauksen luomaa kontrastia. Heränneet erottuvat muista suhteessa maailmanmieliseen ympäristöönsä, jota kaupunki ja pappilat vastakuvauksissa edustavat. Aho käyttää papin ajatuksia apuna tuodessaan esiin omantunnon valintaa oikean ja väärän välissä. Pappi edustaa henkistä välitilaa, jonka avulla Aho tuo esiin heräämiseen liittyvää syyllisyyttä ja omantunnon kamppailua. Kirkko edustaa kuollutta oppia, joka tulee esiin papin saarnassa ja rovasti käytöksessä. Aho käyttää rovestin syytöksiäkin rakennusaineena heränneiden myönteiselle kuvaukselle. Hän liittää herännäisyyden kielteiset ainekset ukkojen aikaan ja myönteiset ainekset menneisyyden idealisoituun kuvaan. Aho onnistuu luomaan todelta vaikuttavan idealisoidun kuvauksen heränneistä liittämällä sen herännäisyyden uskonnolliseen, sosiaaliseen ja historialliseen maailmaan. Kuvauksessa historialliset tosiasiat tukevat idealisoitua mentaalista kuvaa joka voisi olla totta.

LÄHDE JA KIRJALLISUUSLUETTELO

LÄHDE

Aho, Juhani
1987 Heränneitä. [Julkaistu vuonna 1894.] Pieksämäki: Kirjaneliö.

KIRJALLISUUS

Aho, Antti
1951 Juhani Aho. Elämä ja teokset I. Porvoo-Helsinki: WSOY.

Aho, Juhani
2000 Papin tytär, Papin rouva. [Papin tytär julkaistiin vuonna 1885 ja Papin rouva vuonna 1893.] Suomalaisen kirjallisuuden seura. Helsinki.

Havu, Ilmari
1929 Juhani Aho. Helsinki: Otava.

Huhta, Ilkka
2001 ”Täällä on oikea Suomenkansa”. Körttiläisyyden julkisuuskuva 1880-1918. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 186. Diss. Helsinki.
2010 Papit sisällissodassa 1918. Helsinki: Kirjapaja.

Hypen, Tarja-Liisa
1999 Kuvassa oikealla Juhani Aho. Suomalaisen kirjallisuustutkimuksen Aho-kuva 1880-luvulta 1990-luvulle. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 722. Diss. Tampere.

Jolkkonen, Jari
2007 Systemaattinen metodi tutkimusmetodina. Metodiopas. Joensuun yliopiston teologinen tiedekunta.
[http://www.uef.fi/documents/11461/898474/systemaattinen_analyysi_tutkimusmetodina.pdf/d8acbd26-3140-4168-ae70-9911eb89c8cc]
Viitattu 2.1.14

Kares, Olavi

- 1941 Heränneen kansan vaellus I. Suomen heränneisyyden elämää ja vaiheita noin v:sta 1880 v:een 1930. Porvoo-Helsinki: WSOY.
- 1942 Heränneen kansan vaellus II. Suomen heränneisyyden elämää ja vaiheita noin v:sta 1880 v:een 1930. Porvoo-Helsinki: WSOY.

Laitinen, Kai

- 1997 Suomen kirjallisuuden historia. 4. uusittu painos. Keuruu: Otava.

Laitinen, Toivo

- 1953 Herännäisyyden käsitys kirkosta 1840-luvulla. Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja LVII. Helsinki.

Lippmann, Walter

- 2004 Public opinion. [Julkaistu 1922] Mineola, New York: Dover Publications, Inc.

Lehtonen, Aleksi

- 1921 Varhaisemman herännäisyyden käsitys pappisvirasta. Helsinki: WSOY.

Moilanen, Olavi

- 1998 Elämän puhuteltavana. Tutkimus ahdistuksen käsittelystä herännäisyyden alkuvaiheessa ja tämän vuosisadan Kainuussa. Kotka: Tenon lepopaikka.

Molarius, Päivi

- 2000 Toteutumaton unelma onnesta. [Kirjan esipuhe] – Papin rouva, Papin tytär. Juhani Aho. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Helsinki: 7–23.

Mustakallio, Hannu

- 2009 Kirkon johto, pappispoliitikot ja herätysliikkeet. – Sisällissota 1918 ja kirkko. (Toim.) Ilkka Huhta. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksi 212. Helsinki: 24–42.

Niemi, Juhani

- 1985 Juhani Aho. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 414. Helsinki.

Nieminen, Kaarlo

- 1934 Juhani Ahon sanataide. Tyylytutkimus. Porvoo-Helsinki: WSOY.

Pitkänen, Jorma

2013 Fides directa-Fides reflexa. Jonas Laguksen käsitys vanhurskauttavasta uskosta. Publication of the University of Eastern Finland. Dissertations in Education, Humanities, and Theology No 42: Joensuun yliopisto.

Remes, Viljo

1995 Herännäisyyden nousu ja hajoaminen. Lapua: Herättäjä- Yhdistys.

Rosendal, Mauno

1905 Suomen herännäisyyden historia XIX:llä vuosisadalla. Toinen osa 1836-1844. Oulu: Kustannusosakeyhtiö Herättäjä.

Ruokanen, Tapani

2002 Ukko-Paavo. Paavo Ruotsalainen ja 1800-luvun heräävä Suomi. Helsinki: Otava

Rytkönen, Alli

1940 Päivälehden historia I. 1880-luvun "Nuoret" ja Päivälehden perustaminen. Helsinki: Sanoma Oy.

Siltala, Juha

1992 Suomalainen ahdistus. Keuruu: Otava.

Tuomi Jouni & Sarajärvi Anneli

2002 Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Helsinki: Tammi.

Turtola, Martti & Lappalainen, Tarja

2011 Kansalliskirjailija Juhani Aho. Helsinki: Edico Oy.

Ylikangas, Heikki

1979 Körttiläiset tuomiolla. Massaoikeudenkäynnit heränneitä vastaan Etelä-Pohjanmaalla 1830- ja 1840 lukujen taitteessa. Keuruu: Otava.

Virtanen, N. P.

1961 Juhani Ahon tuotantoa sekä hänen teoksiaan ja elämäänsä käsittelevä kirjallisuus. Porvoo-Helsinki: WSOY.

Väinölä, Tauno

1987 Juhani Ahon Heränneitä. [Kirjan esipuhe]– Heränneitä. Juhani Aho. Kirjaneliö. Pieksämäki: 5–13.